

ისტორიული სკოლა პატარავთ განვითარებაში

სკოლის დამაარსებელი: ვ. რაფორი, ბ. ჰილდებრანდი, კ. კნისი.
სოციალ-ეთიური მიმართულება: გ. შმოლერი.
სოციალ-პოლიტიკური ლიბერალიზმი: ლ. ბრენტანო.
სახელმწიფო სოციალიზმი: ა. ვაგნერი.

ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა საბჭოს გამოცემა.

ა ვ ტ მ რ ი ს ა გ ა ნ .

ეკონომიური მეცნიერების ისტორიაში დიდი ადგილი უკავია ისტორიულ სკოლას. ამ სკოლის შესწავლა საინტერესო და საჭირო არის ყოველ ეკონომისტისათვის, თუნდაც ის არ იყოს მომხრე ამ სკოლისა. თუ ჩვენ ზოგად სახელს: „ისტორიული სკოლა“ შევსცვლით სახელებით იმ მიმართულებებისა, რომელნიც არსებობენ ამ სკოლაში, ჩვენ გავიგებთ თუ რა მნიშვნელოვან მიმდინარეობასთან გვაქვს საქმე. სოციალ-ეთიური მიმართულება, სოციალ-პოლიტიკური ლიბერალიზმი და სახელმწიფო სოციალიზმი, აი ის მიმდინარეობანი, რომელზედაც არის აქ ლაპარაკი, თუ ჩვენ მოვიგონებთ, რომ ეს მიმართულება არის სინტეზი ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლისა და სოციალიზმისა, თუ მოვიგონებთ, რომ ამ მიმდინარეობამ იქონია დიდი გავლენა უკანასკნელ ათეულწლების სოციალ-ეკონომიურ პოლიტიკაზე, ჩვენ გავიგებთ მნიშვნელობას და საჭიროებას ამ მიმართულებათა შესწავლისას, რომ არ ვილაპარაკოთ იმაზე, რომ დღეს ყოველ სტუდენტ-ეკონომისტს მოეთხოვება საფუძვლიანი ცოდნა ეკონომიურ მოძღვრებათა ისტორიისა.

ქართულ ენაზე არ არსებობს თარგმანი ამ სკოლის წარმომადგენელთა შრომებისა. რუსულ ენაზე არსებობს თარგმანი მხოლოდ რამოდენიმე შრომისა. ჩვეულებრივი სახელმძღვანელოები საეკონომიო მოძღვრებათა ისტორიაში ძლიერ მოკლედ ეხებიან ამ მიმართულებას. საჭირო ლიტერატურის უქონლობის გამო, ჩვენ ახალგაზრდა ეკონომისტებს ქონდათ ძლიერ სუსტი და ხშირად ყალბი წარმოდგენაც ისტორიულ სკოლაზე. ასეთი მდგომარეობა ვერ გასტანდა დიდ ხანს და სტუდენტები არა ერთხელ მიმართავენ თავიანთ ხელმძღვანელებს თხოვნით, მიეწოდებიათ მათთვის სათანადო ლიტერატურა.

ამ მოსაზრებებმა წამაქვეს მე დამეწერა ეს შრომა.

ეს უკანასკნელი შეავსებს არსებულ ნაკლს. ის წარმოადგენს ცდას ისტორიულ სკოლის მთლიან განხილვისა მას, საეკვო არ არის, აქვს თავისი ნაკლულები, მაგრამ შრომის თანდათან შევსება და შესწორება შეადგენს ავტორის დანიშნულებას. ყოველ

შემთხვევაში სტუდენტებს ეძლევათ ხელთ საკურო ლიტერატურა და მათ ძლიერ გაუადვილდებათ ეკონომიურ მეცნიერების ისტორიის, განვითარების შესწავლა.

გერმანია. იენა. ზაფხული 1922 წ.

ამ შრომის დაბეჭდვა სხვა და სხვა მიზეზების გამო აქამდის ვერ მოხერხდა. რადგანაც მე მსურდა დაუყონებლივ მომეცა ჩემ მსმენელთათვის საკურო მასალა ეკონომიურ მოძღვრებათა ისტორიის შესწავლისათვის, სტუდენტთა საბჭომ იკისრა ამ შრომის დაბეჭდვა, რისთვისაც უძღვნი მას დიდ მადლობას.

ავტორი ცდილობს ახლო მომავალში მიაწოდოს თავის მსმენელებს „ახალი მიმართულებანი ეკონომიურ მეცნიერებაში.“

ამ წიგნის ბეჭდვის დროს დიდი დახმარება გამიწია ეკონომიურ დარგის სტუდენტმა ბ. გ. გამყრელიძემ, რომელსაც ჩემ გულითად მადლობას უძღვნი.

ტფილისი გაზაფხული 1924 წ.

I. ისტორიული სკოლის წინამორბედნი.

ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლამ მოგვცა ძლიერ მწყობრი სისტემა ეკონომიური მეცნიერებისა. მაგრამ, როგორც გვიჩვენებს ისტორია, ხშირად უმწყობრესი სისტემები ყველაზე უფრო სუსტნი აღმოჩნდებოდნენ. ეს მწყობრობა ხშირად იყო მიღწეული ფაქტების დამახინჯებით, კომპრომისით სინამდვილესთან. სერიოზულ კრიტიკის ოდნავი შეხებაც ამტკიცებდა სისტემის უსაფუძვლობას როგორც მთლიანობისას. მას ანგრევდა ფაქტებით უხვათ შეიარაღებული კრიტიკა; მაგრამ იშვიათად მოიპოვება ისეთი სისტემა, რომლის ცალკე დებულებანი არ გადადიოდნენ თაობიდან თაობამდე. ლიბერალურ ინდივიდუალისტურ სკოლასაც იგივე ბედი ეწვია. რამოდენიმე პიროვნებათა ჯგუფი, შეერთებული „კლასიკური სკოლის“ „ინტერესთა ჰარმონიის სკოლის“ სახელის ქვეშ, ხშირად მკვეთრად განირჩეოდნენ ჩვენი მეცნიერების ცალკე საკითხების შეხედულებებში, მაგრამ მათ აერთებდა რაღაც საერთო და მასთან მთავარი მათ სისტემაში. *) ეს საერთო არის ერთნაირი გაგება ადამიანის ბუნებისა და აქედან გამომყვანილი ინდივიდუალიზმი, ლიბერალიზმი, გაგება კერძო საკუთრებაზე და თავისუფალ მეტოქეობაზე დამყარებულ საზოგადოებრივ წესწყობილებისა, როგორც მუდმივ და მიზანშეწონილ წესწყობილებისა; აბსტრაქტულ-დელუქტიურ მეთოდის ხმარება, სამეურნეო კანონების გამოყენება და მტკიცება იმისა, რომ ეს კანონები გამოსადეგნი არიან ყოველი დროისა და ადგილისათვის. სამართლიანად მიგვითითებდნენ იმაზე, რომ რიკარდოს მიხედვით პირველყოფილი მონადირენი და მეთევზენი სწორედ ისე მოქმედობენ, როგორც თანამედროვე city-man. დ. ს. მილმა, კლასიკური სკოლის ერთ-ერთმა გამოჩენილმა ეკონომისტმა, მიგვითითა მეორე ხარისხოვან ფაქტორების მხედველობაში მიღების საპირობებაზე. სკოლის დებულებებს უნდა განეცადათ და კიდევაც განიცადეს განსაზღვრული მოდიფიკაცია. კლასიკური სკოლა თვითვე დაზიანდა.

*) ამიტომ ჩვენ გვირჩევნია „ლიბერალურ-ინდივიდუალისტური სკოლის“ გამოთქმის ხმარება.

მაგრამ ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლამ კიდევ უფრო ადრე გამოიწვია მწვავე თავდასხმანი.

რომანტიკოსი ად. მიულერი აკრიტიკებდა ა. სმიტის ატომისტურ, მექანიკურ და მატერიალისტურ წარმოდგენას საზოგადოებაზე. ის მიგვითითებდა დამლუპველ გავლენაზე პრინციპ „Laissez faire, laissez passer“-სა, რომელიც ამშვენებდა სკოლის დროშას. ეს სისტემა, ამბობდა მიულერი, შეიძლება ვარგოდეს ინგლისისათვის მის განვითარებულ ვაჭრობით და ქალაქურ ცხოვრებით, მაგრამ ის არ ვარგა კონტინენტისათვის. ა. მიულერი ხაზს უსვამდა ეკონომიურ მოვლენათა რელიატიურ ხასიათს, მათ ისტორიულ ხასიათს. ისტორიული რელიატივიზმი—აი ახალი პრინციპი. ა. მიულერს ეყო გამგებლობა ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლაზე თავდასხმისა, მაგრამ გადაშქრელ მომენტში როდესაც საჭირო იყო დაეძახა: „წინ!“ მან მისცა საყვირი საშუალო ს. ს. ამქრულ წყობილებისაკენ დაბრუნებისა! მიულერმა, რომელმაც ხაზი გაუსვა ეკონომიურ მოვლენათა ისტორიულ ხასიათს, დაივიწყა, რომ უკან დაბრუნება შეუძლებელია.

მან ვერ გაუწია ანგარიში დროის სხვადასხვაობას.

1819 წ. სკოლამ განიცადა მეორე დიდი თავდასხმა შვეიცარიელ ფრანგ ს. დე სისმონდის მიერ.

სისმონდი უარყოფს აბსტრაქტულ-დედუქტიურ მეთოდს, უარყოფს ეკონომიურ კანონთა უნივერსალურ ხასიათს, იხილავს მოვლენას ისტორიულ პერსპექტივაში. ის უკუაგდებას ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლის მიზანს და მასთან ერთად მის მისაღწევ საშუალებას—თავისუფალ კონკურენციას. ის ხელმძღვანელობდა უმთავრესად განაწილების ინტერესით და გამოდიოდა სახელმწიფოს ჩარევის, შრომის და კაპიტალის დამოკიდებულებათა მოწესრიგების მომხრეთ.

მესამე ძლიერი თავდასხმა მიიღო სკოლამ 1841 წ. ისევ გერმანელ ფრ. ლისტისაგან. ისიც ხაზს უსვამს ა. სმიტის დოქტრინების ატომისტურ, მექანიკურ ხასიათს. ისიც იხილავს მოვლენებს ისტორიულ პერსპექტივაში. ის მოითხოვს ინდივიდუუმის ინტერესთა მსხვერპლად გაღებას ერის ინტერესებისათვის. მან დასწერა: „ნაციონალური სისტემა პოლიტიკური ეკონომიისა.“ ნაციის ინტერესები მკიდროდ არის დაკავშირებულ წარმოების ინტერესებთან; წარმოება კი უნდა ვითარდებოდეს ინტენსიურად და თანაზომიერად. საჭიროა სახელმწიფო მფარველობა.

ძირს თავისუფალი მეტოქეობა, გაუმარჯოს პროტექციონიზმს, რომელიც გარემოებათა მდგომარეობით მართლდება! ლისტმაც ვერ დაიცვა

ბოლომდი ისტორიული თვალთაზრისი. მან მიგვითითა განსხვავებაზე ღროში, მაგრამ მან ვერ გაუწია ანგარიში განსხვავებას სივრცეში, — თითქოს ყველა ხალხი განვითარების იმ საფეხურებს გადის, რომელიც მის მიერ არის აღნიშნული. მან დაუშვა მიუღერის შეცდომის მოპირდაპირე შეცდომა.

ამ სამ ავტორს აერთებენ საერთო სახელის ქვეშ: „კლასიკური სკოლის ინდივიდუალისტური მოწინააღმდეგენი“. ისინიც კერძო საკუთრების ინსტიტუტის დამცველნი და გამამართლებელნი არიან.

მაგრამ ყველაზე უფრო ძლიერი თავდასხმა განიცადა ლ.-ინ. სკოლამ თავის უკიდურეს მოწინააღმდეგეთა მხრივ, რომელნიც თვით კერძო საკუთრებას, საზოგადოდ თანამედროვე საზოგადოებრივ წესწყობილებას თავს დაესხნენ. ეს სახიფათო მოწინააღმდეგე შეიქნა — სოციალისტური მიმართულება. სოციალისტურ მიმართულებაშიც წარმოიშვა რამოდენიმე შტო. მაგრამ არა ეს არის აქ ჩვენთვის მნიშვნელოვანი. მნიშვნელოვანია აღნიშვნა იმისა, რომ ჩვენ მეცნიერებაში დაისახა ორი პრინციპი — ინდივიდუალისტური და სოციალისტური (სოციალური). ორივე პრინციპმა მიიღო შემდეგში განვითარება და დასაბუთება, ორივე პრინციპი გამწვავებულ ბრძოლას აწარმოებდა; მაგრამ წარმოიშვა ახალი მიმართულებაც და ამ მიმართულების გარკვევისათვის საჭიროა შევჩერდეთ ისტორიულ სკოლაზე.

II ისტორიული სკოლის დამაარსებელი.

ისტორიული სკოლის წინამორბედად ითვლებიან ა. მიულერი, სისმონდი და ლისტი. მაგრამ ისტორიული სკოლა წარმოიშვა არა მათი გავლენით, არამედ გავლენით ჩვენი უუახლოესი ნათესაისა — იურისპრუდენციის. მე-19 ს. დასაწყისში სამართლის მეცნიერებაში წარმოიშვა ისტორიული სკოლა; ეს სკოლა სთვლიდა სამართალს არა ბუნებრივ საჭიროებათ და აუცილებლობათ, არა შედეგად ადამიანის ბუნებისა, როგორც ასეთის, არამედ შედეგად რთულ და მრავალმხრივ ისტორიულ განვითარებისა. სამართალი არ არის რაღაც მუდმივი, სამართლის ცვლილება არ არის შედეგი ნება-ყოფლობისა, არამედ შედეგი ისტორიის კანონზომიერ განვითარებისა. ე. ი. ისტორიული სკოლა უარყოფს ბუნებრივ სამართალს, იმ სამართალს, რომელსაც ემყარება კლასიკური სკოლა.

საუკეთესო წარმომადგენლად ისტორიული სკოლისა იურისპრუდენციაში ითვლება სავინი.

ამ იდეებმა იქონიეს დიდი გავლენა ჩვენ მეცნიერებაზე. მალე ჩვენ მეცნიერებაშიც წარმოიშვა ისტორიული მიმართულება. დამაარსებლად ამ მიმართულებისა ითვლება ვ. როშერი და მასთან ერთად ჰილდებრანდი და კნისი. ეს ეკონომისტები წარმოადგენენ ერთ ჯგუფს, და მათ ვაერთებთ ჩვენ ერთი და იგივე სახელის ქვეშ — დამაარსებელნი ისტორიული სკოლისა.“

1. 3. როშერი.

ვილჰელმ როშერი დაიბადა ჰანოვერში 1817 წ. უმაღლესი სწავლა მიიღო გიოტინგენის და ბერლინის უნივერსიტეტში. სამეცნიერო და საპროფესორო მოღვაწეობა დაიწყო გიოტინგენის უნივერსიტეტში, მერე კი გადავიდა ლეიპციგის უნივერსიტეტში, სადაც მუშაობდა თავის სიკვდილამდე. მისი ცხოვრება არ არის მდიდარი გარეგნული ამბებით; მისი ცხოვრება მიმდინარეობდა მშვიდობიანათ, თავის სამუშაო ოთახის სიწყნარეში. მოშორებული სიცოცხლის ნიავექარს, განსაცდელს და მღელვარებას, ბედნიერი პირად და ოჯახურ ცხოვრებაში, ის ფლობდა იმ თვისებებს, რომელნიც ძლიერ საჭირო არიან მეცნიერისათვის — მშვიდობიანობას და ხასიათის ზომიერებას. როშერი თავის ბუნებით იყო კონსერვატორი. დროშა, ზედ წარწერით „ბრძოლა“, არ შეენოდა მას; მას არც აუღია ხელში ასეთი დროშა. მის კონსერვატორობამ თავის შრომებშიც იჩინა თავი.

როშერი იყო დიდი მეცნიერი. უკვე თავის სიცოცხლის დროს იგი იყო ძლიერ სახელგანთქმული. 1894 წ. სიკვდილმა შეჰსწყვიტა მისი ნაყოფიერი მეცნიერული მუშაობა.

ის ჩაეიდა სამარეში, მაგრამ დასტოვა დიდი მემკვიდრეობა — ისტორიული სკოლა.

რით დაიმსახურა სახელი როშერმა?

წინასიტყვაობაში თავისი წიგნისა „Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft“ (1843) როშერი აცხადებს, რომ მას ჰსურს მიაღწიოს ეკონომიკაში იმას, რასაც მიაღწია იურისპრუდენციაში სავინიმ. კლევიაძეების საფუძვლად აღებული უნდა იქნეს ისტორიული მეთოდი, რომელიც თავის მხრივ დამყარებული უნდა იყოს შემდეგ დებულებებზე:

1. საკითხი, თუ რა გზით შეგვიძლია ჩვენ შევქმნათ ნაციონალური სიმდიდრე, ჩვენთვისაც მნიშვნელოვანია; მაგრამ ის არ წარმოადგენს ჩვენს მიზანს. — სამეურნეო მეცნიერება არის არა მხოლოდ ზრემატისტი-

კა, გამდიდრების ხელოვნობა, არამედ პოლიტიკური მეცნიერება, რომელიც იხილავს ადამიანს. ჩვენი მიზანი არის გადმოცემა იმისა, თუ რას ფიქრობდნენ და რა უნდოდათ ხალხებს მეურნეობის მხრივ, რას გრძნობდნენ ისინი, რას მიესწრაფებოდნენ და როგორ აღწევდნენ თავის მიზანს. ასეთი გადმოცემა შეიძლება მხოლოდ ხალხთა ცხოვრების სხვა მეცნიერებათა დახმარებით, განსაკუთრებით სამართლის, სახელმწიფოს და კულტურის ისტორიისა.

2. ხალხი არ წარმოადგენს მხოლოდ ჯამს დღეს მცხოვრებ ინდივიდუუმთა; ამიტომ ის, ვინც იხილავს სახალხო მეურნეობას, არ უნდა დაკმაყოფილდეს თანამედროვე სამეურნეო პირობების შესწავლით. ძლიერ მნიშვნელოვანი და საჭირო არის აგრეთვე შესწავლა კულტურის წინანდელ საფეხურებისა.

3. სიძნელე მოვლენათა მასაში არსებითისა და კანონზოიერების გამოჩენისა, მოითხოვს ხალხთა შედარებას მეურნეობის მხრივ. თანამედროვე ერები იმდენად არიან დამოკიდებული ერთი მეორისგან, რომ საფუძვლიანი შესწავლა ერთისა, შეუსწავლელად სხვებისა — შეუძლებელია. ბევრს გვასწავლიან ძველი, ცხოვრება დამთავრებული ერები, რადგანაც მათი დამთავრებული განვითარება ხელთა გვაქვს და ამიტომ თუ ახალ სახალხო მეურნეობაში ჩნდება მიმდინარეობა, რომელიც ემსგავსება მიმდინარეობას ძველ სახალხო მეურნეობაში — ჩვენ გვაქვს ნიადაგი მისი განხილვისათვის.

4. ისტორიული მეთოდი არ ეწევა არც მხოლოდ ქებას, არც მხოლოდ დაძაბვას რომელიმე ინსტიტუტისა, რადგანაც ცოტაა ისეთი ინსტიტუტები, რომელნიც სასარგებლო ან მავნებელი იყვნენ ყველა ხალხთათვის და კულტურის ყველა საფეხურებისათვის. არტახები ბავშვისა და ყავარჯენი მოხუცისა აუტანელია ჯანმრთელადამიანისათვის.

აი ამ აზრით აღსაქვს სიტყვებით, სიტყვებით რომელნიც შეიცავენ ერთ მხრივ აღმაშენებელ და მეორე მხრივ ნგრევის ძალებს, იწყება ახალი ეპოქა ჩვენ მეცნიერებაში.

როგორი არის ფარული აზრი ამ სიტყვებისა?

„საკითხი, რა გზით შეგვიძლიან ჩვენ შევქმნათ ნაციონალური სიმდიდრე... არ წარმოადგენს ჩვენს მიზანს.“ უკვე აქ გვაქვს ჩვენ დიდი განსხვავება ლ.-ინდ. სკოლისაგან.

უკანასკნელის წარმომადგენელნი სთვლიდნენ პოლიტიკურ ეკონომიის საგნად სიმდიდრეს და მის მიზნად კი. სიმდიდრის გამრავლებას. ადამიანის მოქმედება, მისი დამოკიდებულება ამ სიმდიდრესთან და

აღამიანთა დამოკიდებულებანი, რომელნიც წარმოიშვებიან სამეურნეო მოქმედების ნიადაგზე—ავიწყდებოდათ მათ. როშერი კი (და წინეთ სისმონდი) აყენებს სწორედ ამ მომენტს. ამიტომ, აცხადებს როშერი საშართლიანად, პოლიტიკური ეკონომია არ არის ხრემატიტიკა, რათაც გახადა ის ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლამ.

ეს სკოლა იზიარებდა იდეებს ბუნებრივი სამართლისა და ბუნებრივი წესრიგისას (რომელიც მხოლოდ ხანდახან დარღვეული და მოშლილი იქნება აღამიანთა არა გონიერი ჩარევით) და არც სთვლიდა საჭიროდ მიემართა წარსულისთვის — თითქოს წარსული მსგავსია აწინდელისა.

სხვა მეცნიერებას მიმართავდნენ ისინი მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც სესხულობდნენ მათგან სხვა და სხვა დებულებებს, რომ ამ დებულებებისაგან დედუქტიური მეთოდით გამოეყვანათ თავისი სისტემა. როშერი კი მოითხოვს სხვა მეცნიერებათა დახმარებით, განსაკუთრებით ისტორიისა, საფუძვლიან შესწავლას ხალხთა წარსულისას.

ლიბერალურ-ინდივიდუალისტური სკოლა, რომელიც ემყარებოდა ბუნებრივ ხასიათის წინამძღვრებს და უარყოფდა მნიშვნელოვან განსხვავებას ხალხთა ცხოვრების პირობებში, მოშორებული იყო ხალხთა შედარებითი შესწავლას იდეას, როშერი კი ხაზს უსვამს ყოველი ერის ცხოვრების ინდივიდუალურ ხასიათს და დიდად აფასებს შედარებით მეთოდს.

ლიბერალურ-ინდივიდუალისტური სკოლა სთვლიდა პრინციპ „laissez faire, laissez passer“-ს ერთადერთ დამხსნელ საშუალებათ და მოითხოვდა ინდივიდუუმის თავისუფლებას სამეურნეო სფეროში. როშერი კი მოშორებულია ამ ერთმხრივობას და ხაზს უსვამს შედარებით ღირებულებას ამა თუ იმ ინსტიტუტისას.

ე. ი. არ არსებობს უნივერსალური ეკონომიკა. სამეურნეო ცხოვრება დამოკიდებულია ცხოვრების სხვა მხარეებიდან. მხოლოდ ხალხის თავისებურებისა და რეალურ პირობათა შესწავლით შეიძლება გავება ეკონომიურ მოვლენათა.

ეს დებულება მეტად თუ ნაკლებად, ახასიათებს მთელ ისტორიულ სკოლას.

ისტორიული სკოლა, როგორც ვხედავთ, ცდილობს დაანგრიოს მწყობრი შენობა ლიბერალურ-ინდივიდუალისტური სკოლისა. მაგრამ ხომ არ ნიშნავს ეს იმავე დროს უნებურად მთელი ჩვენი მეცნიერების დანგრევას? ხომ არ ედგევართ ჩვენ ხიფათის წინ პოლიტიკური ეკონომიის ეკონო-

მიუზრ ისტორიად და ეკონომიურ გეოგრაფიად გარდაქმნისა? მართლა ასე რადიკალურად მოშორდა როშერი და მისი მომხრეები ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლას?

ამის პასუხს ვიპოვით ჩვენ ქვევით.

1854 წ. გაზეიდა პირველი ნაწილი „Grundlagen der Nationalökonomie“ მისი შრომისა: „System der Volkswirtschaft“. ამ წიგნში როშერი თავიდანვე აცხადებს, რომ გამოსავალი წერტილი და მიზანი ჩვენი მეცნიერებისა არის ადამიანი თავისი მრავალი მოთხოვნილებით. ადამიანმა უნდა დააკმაყოფილოს თავისი მოთხოვნილებანი და ყოველივე რაც გამოსადეგია ადამიანის საჭარბოა (ნ. ქ.) მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად წარმოადგენს დოვლათს. როშერის დეფინიცია მიუღებელია. ყოველი საგანი, რომელსაც აქვს თვისება ადამიანის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისა (სარგებლიანობა) არის დოვლათი, რა გვარიც უნდა იყოს ეს მოთხოვნილება. მიუხეობრივი დამოკიდებულება არსებობს უზნეო მოთხოვნილების დაკმაყოფილების დროსაც და ამიტომ საგანს აქვს სარგებლიანობა და ის წარმოადგენს დოვლათს. საგნის თვისება—სარგებლიანობის უნარიანობისა, დოვლათად ყოფნისა, განისაზღვრება ადამიანის ბუნების არსებით. მსჯელობა იმაზედ—არის განსაზღვრული მოთხოვნილება და მასთან დამოკიდებული მოქმედება ზნეობრივი თუ არა, არის სწორედ ეთიკის და არა ჩვენი საქმე.

როშერი, მოშორებული ლიბერალურ—ინდივიდუალისტურ სკოლის მატერიალიზმს, სთვლის დოვლათად არა მხოლოდ ნივთიერ საგნებს, არამედ აგრეთვე პირად სამსახურს და დამოკიდებულებათ. მეურნეობას საზღვრავს როშერი, როგორც გეგმაზეწონილ მოქმედებას ადამიანისა, მიმართულის საქირების *) გარეგნულ დოვლათებით დაფარვისაყენ. ამ განსაზღვრას უდევს საფუძვლად ანგარიშიანობის პრინციპი (ე. ი. სამეურნეო პრინციპი) და ამაშია სწორედ მისი სუსტი მხარე. ანგარიშიანობის პრინციპი დამახასიათებელია არა მხოლოდ სამეურნეო, არამედ ყოველგვარ მოქმედებისათვის.

ლიბერალურ-ინდივიდუალისტური სკოლა სთვლიდა ერთადერთ მოტივად სამეურნეო მოქმედებისა ეგოისტურ მოტივს—პირად ინტერესს. როშერიც სთვლის პირად ინტერესს მნიშვნელოვან მოტივად სამეურნეო მოქმედებისა; მაგრამ მისი აზრით ამ პირად ინტერესს აკავებს ხმა

*) ამ სიტყვას ვუწოდებთ ჩვენ დოვლათთა გროვას, რომელიც არის საჭირო ადამიანის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლათ განსაზღვრულ დროში (Bedarf).

ღეთისა—სინდისი. გარდა ამ მოტივისა მოქმედობს აგრეთვე საზოგადოებრივი გრძნობა (gemeinsinn), რომელიც უდევს საფუძვლად ოჯახის, თემის და ხალხის ცხოვრებას.

ერთეული მეურნეობანი ხელმძღვანელობენ პირადი ინტერესით და აწარმოებენ ომს ერთმანეთთან; მაგრამ, წყალობით საზოგადოებრივი გრძნობისა, ისინი შეერთდებიან საზოგადოებრივ მეურნეობაში (კომუნალური, სახელმწიფო, სახალხო მეურნეობა) და მასში პოულობენ შერიგებას.

ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლის საწინააღმდეგოთ როშერი სთვლის რეალურ მოვლენათ არა მარტო ცალკე ინდივიდუუმებს, არამედ აგრეთვე თვით ხალხს.

ერთეული მეურნეობა, როგორც ცნობილია, განისაზღვრება სახალხო მეურნეობიდან იმით, რომ პირველის მმართველი არის მთლიანი ნება და მეორეს კი აქვს ცოტად თუ ბევრად სტიქიური ხასიათი. როშერი კი აღნიშნავს, რომ ნებით მფლობელობს არა მარტო ინდივიდუუმი და სახელმწიფო, არამედ ხალხიც და ამიტომ სახალხო მეურნეობაც არის გეგმაშეწონილი. როშერი აცხადებს, რომ ამ გეგმაშეწონილობის მაჩვენებელი არიან კანონი, სახელმწიფო დაწესებულებანი და ადამი.

როშერი ამსგავსებს სახალხო მეურნეობას ორგანიზმს, მაგრამ არა სავსებით.

მანქანის მოძრაობაში, ლაპარაკობს ის, შეიძლება გაირჩეს მიზეზი და მოქმედება, შედეგი. სახალხო მეურნეობაში კი ყველა მოვლენები თანადროულად საურთიერთო დამოკიდებულებაში არიან; მათ ასახსნელად საჭიროა დაუშვათ არსებობა ორგანიული ცხოვრებისა. მე არა მჯერა, განაგრძობს როშერი, რომ სახალხო მეურნეობა იმ გვარადვე იყოს შეკავშირებული, როგორც მაგალითად ადამიანის ორგანიზმი. მაგრამ ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ ეს მცირე უნებური გადახრანი კომპენსაციას პოულობენ მრავალ რიცხვთა კანონში. აქაც არსებობს ჰარმონია, აქაც არსებობენ მრავალი ბუნებრივი კანონი. მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ სახალხო მეურნეობის ბუნებრივი კანონები, მსგავსად სულიერი ცხოვრების კანონებისა და მატერიალურ მსოფლიოსგან განსხვავებით, დამოკიდებული არიან გონიერებისგან.

სახალხო მეურნეობა ჩნდება ხალხთან ერთად, და მასთან ერთად გაივლის აღორძინების, აყვავების და დაცემის სტადიებს.

თუ კი სახალხო მეურნეობა წარმოადგენს ორგანიზმს, მაშინ იმ არეულობასაც, რომელიც ჩნდება მასში, აქვს მსგავსება ავადმყოფობასთან;

მართლაც ჩვენ ბევრი რამ შეგვიძლიან ვისწავლოთ მედიცინისაგან. საკირო არის ყოველთვის გამოვარკვიოთ ავთმყოფობის მიზეზი და ეს უკანასკნელი არ შეუერიოთ სიმპტომებს.

სამკურნალოდ არჩეულ უნდა იქნეს ის გზა, რომელსაც აარჩევდა თვით ბუნება ჩელოვნების ჩაურევლად.

მაშასადამე როშერი ამსგავსებს სახალხო მეურნეობას ორგანიზმს. ამაში გამოიხატება მისი შეურიგებელი განსხვავება ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლისგან მის ატომისტურ და მექანიურ წარმოდგენით საზოგადოებაზე, რომელიც ემყარება თავისებურ გაგებას ადამიანის ბუნებისა და მისი ინტერესების.

როშერი დიდად დაშორებულია იმ აზრს, რომ სახალხო მეურნეობა არის მხოლოდ ჯამი ერთეულ მეურნეობათა. მას შემოაქვს გამაცოცხლებელი მომენტი. მაგრამ ამასთან ერთად ჩვენ ვხედავთ, რომ როშერიც ლაპარაკობს კანონების, ბუნებრივი ხასიათის კანონების არსებობაზე. ამათ შესახებ ჩვენ კიდევ გვექნება ლაპარაკი ქვევით.

პოლიტიკური ეკონომია არის მოძღვრება მეურნეობაზე, მოძღვრება სახალხო მეურნეობის განვითარების კანონებზე.

ეს განსაზღვრა სიახლით არის აესილი.

პოლიტიკური ეკონომიის საგანი არის სახალხო მეურნეობა და არა სიმდიდრე, დანიშნულება კი მისი არის განვითარების კანონების გამოკვევა. ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სისტემაში მისი ბუნებრივ, მუდმივ და გონებრივ წესრიგით ლაპარაკიც შეუძლებელი იყო განვითარების კანონებზედ. რიკარდოს დინამიკა სხვა ხასიათის არის.

ეხლა გვაქვს ჩვენ შემთხვევა უფრო დაწვრილებით გავეცნოთ როშერის შეხედულებას პოლიტიკურ ეკონომიის მეთოდზე. თეოლოგიური და იურიდიული (რომელიც სთვლის რომელიღაც საპართალს საერთო გონიერების გამოხატულებათ) მეთოდები უკვე დაძველდნენ, აცხადებს როშერი. მათემატიკური მეთოდი, მიუხედავად ჩვენი მეცნიერების და მათემატიკურ ფიზიკის, საერთო ნაწილის მსგავსების, მიუღებელია—ის იძლევა მრავალ რთულ და არეულ ფორმულებს.

აბსტრაქცია, რომ ყველა ადამიანი ბუნებით ერთნაირი არის, მისაღებია ჩვენი მეცნიერების განვითარების პირველ საფეხურებზე. მისაღებია იზოლიაცია. მაგრამ არ უნდა დავევიწყოთ, რომ აბსტრაქცია არის მხოლოდ აბსტრაქცია, რომ საბოლოოდ ჩვენ უნდა შეუბრუნდეთ მრავალფეროვან სინამდვილეს. ჩვენი მეცნიერება უნდა იღებდეს ადამიანს ისე, როგორც ის არის სინამდვილეში.

ჩვენ მივალწიეთ საკითხის დადებით გადაჭრას.

ყოველი მეცნიერება უნდა განარჩეოდეს ორ მთავარ საკითხს—

რა არის? და რა უნდა იყოს? არც ერთ სისტემას არ შეუძლია დაკმაყოფილდეს მხოლოდ ერთი საკითხით; დმის მიხედვით თუ რომელ საკითხს ეძლევა უპირატესობა განიჩევა ორი მეთოდი: ფიზიოლოგიური, ისტორიული (რეალისტური) და იდეალისტური.

მას, ვისაც სურს შეიმუშავოს იდეალი ხალხისათვის, უნდა შეიმუშაოს იმდენი იდეალი, რამდენი ხალხიც არსებობს მათი თავისებურობით. გარდა ამისა მან ხელახლად უნდა შეიმუშაოს ეს იდეალები ყოველ წელიწადს, რამოდენიმე ხნის განმავლობაში, რადგანაც ანგარიში უნდა გაეწიოს დროში მომზდარ ცვლილებას. მაგრამ ეს შეუძლებელია და ამიტომ თეორიამ უნდა უარყოს იდეალების გამოყენება. საჭიროა დაკმაყოფილდეთ ხალხის სამეურნეო ბუნების და მოთხოვნილებების კანონთა და დაწესებულებათა აღწერით ე. ი. საჭიროა სახალხო მეურნეობის ანატომიის და ფიზიოლოგიის შესწავლა; ასეთ შესწავლას მიაღწევენ დაკვირვებით და შედარებით. როდესაც ცკითხულობთ რაშერს და სხვებსაც შეიძლება ვიფიქროთ, რომ საქმე გვაქვს რამოდენიმე მეთოდთან: გამოთქმანი: ისტორიული, რეალისტური, სტატისტიკური და სხვ. ხშირად გვხვდებიან. არსებობს კი მხოლოდ ორი მეთოდი—ინდუქტიური და დედუქტიური.

მაგრამ, როდესაც ავტორთ სურთ ხაზი გაუსვან ამა თუ იმ დამახასიათებელ მომენტს მეთოდის ხმარებაში, ისინი ხმარობენ სხვა სახელსაც, ვიდრე უბრალოდ—ინდუქტიური და დედუქტიური.

თეოლოგიური, მათემატიკური, იურიდიული მეთოდი რომელზედაც ლაპარაკობს როშერი — დედუქტიური მეთოდია და სხვა არაფერი, და რეალისტური, ისტორიული და ფიზიოლოგიური კი—ინდუქტიური.

ინდუქტიურ მეთოდს შერჩა ჩვენ მეცნიერებაში ისტორიული (სტატისტიკური, რეალისტური) სახელი, რადგანაც ახალი სკოლა ეკონომიურ ფენომენტთა შემეცნებას სთვლის შესაძლებლად მხოლოდ დაკვირვების დახმარებით, დახმარებით წარსულისა და თანამედროვეს შესწავლისა.

როშერი არ უარყოფს საესებით დედუქტიურ მეთოდს განსაზღვრულ საფეხურით და როგორც დამატებითი მეთოდი—მისაღებია.

როშერი არა თუ არ უარყოფს სამეურნეო კანონთა არსებობას, არამედ მიგვიითებს მათ ბუნებრივ ხასიათზე.

ერთ შენიშვნაში იგი იძლევა უფრო ვრცელ განმარტებას: „მე ვლაპარაკობ ბუნებრივ კანონებზე, სადაც მე ვპოულობ შორეულ წესიერე-

ბას (Regelmässigkeiten), რომელიც აიხსნება დამოკიდებულებით და არ არის დამყარებული ადამიანის განზრახვაზე.“

როშერის აზრით სამეურნეო კანონებს არ აქვთ უნივერსალური, საერთო ხასიათი, როგორც ბუნების კანონებს.

როშერი ხანდახან სიტყვა „კანონს“ ბრჭყალებში სევამს და საზოგადოთ გაურბის მკვეთრ განსაზღვრას.

ჩვენ გავეცანით როშერის მეთოდოლოგიურ შეხედულებას. ნათელია, რომ ეს შეხედულება უნდა წარმოადგენდეს პოლიტიკური ეკონომიის მთელი სისტემის საფუძველს. ახალ საფუძველს, ნაწილობრივ მაინც, ახალი შინაარსი უნდა ესაბამებოდეს. რაში გამოიხატება ეს სიახლე, თუ კი ასეთი რამ როშერს გააჩნია? გავეცნოთ როშერის შეხედულებებს პოლიტიკური ეკონომიის მთავარ საკითხებზე.

როშერი ყოფს პოლიტიკურ ეკონომიას ოთხ განყოფილებად: წარმოება, გაცელა-გამოცელა, განაწილება და მოხმარება. როშერიც შედის შეცდომაში რამდენადაც ის მოხმარებას პოლიტიკურ ეკონომიის ფარგლებში ათავსებს.

მოთხოვნილებანი და მათი დაკმაყოფილება ძლიერ მნიშვნელოვანი არიან; მაგრამ პირველი არის გამოსავალი წერტილი პოლიტიკურ ეკონომიისა, ხოლო მეორე კი, როგორც მიზანი მოქმედებისა და არა საშუალება (რასაც წარმოადგენს ყოველი მეურნეობა), არ შეიძლება იყოს საგანი პოლიტიკური ეკონომიისა.

კაპიტალი არის ყოველი პროდუქტი, რომელიც შეინახება შემდეგ სამეურნეო წარმოებისათვის და შემდეგ გეგმაშეწონილ მოხმარებისათვის. კაპიტალი, გაპოყვნების და მიზნის სახის მიხედვით, იყოფა ორ ნაწილად—ძირითადი და საბრუნავი, სახმარი და საწარმოო. კაპიტალი წარმოიშობა მომჭირნეობის გზით. ახალი კაპიტალი იქმნება პირადი მსხვერპლის გარეშეც. მაგალითად, კულტურული პროგრესი ზრდის უკვე არსებულ კაპიტალების ფასეულობას.

როგორც ვხედავთ, როშერი ძლიერ აფართოებს კაპიტალის ცნებას (ტიურგო).

შრომის ნაყოფიერ და უნაყოფო დანაწილებას როშერი უარყოფს.

ფასეულობის საერთო განსაზღვრაში როშერი მისდევს რა ტრადიციებს გერმანელ ეკონომისტებისას, ხაზს უსვამს ამ უკანასკნელის სუბიექტიურ ხასიათს (ინგლისელი ეკონომისტების კი — ობიექტიურ ხასიათს).

სამეურნეო ფასეულობა არის ის მნიშვნელობა, რომელიც აქვს

დოვლათს მეურნე ადამიანის შეგნებულ მიზნისათვის.

იმ პირისათვის, რომელიც დოვლათს იყენებს, ფასეულობა არის უწინარეს ყოვლისა სახმარი ფასეულობა. სიმაღლე უკანასკნელისა დამოკიდებულია მოთხოვნილების ხასიათიდან. მაგრამ საჭიროა ყურადღება მიექცეს არა მხოლოდ სახმარ ფასეულობას, არამედ აგრეთვე გაწეულ ხარჯებს (ყოველი ადამიანი მისდევს სამეურნეო პრინციპს), ღირებულებას (Kostenwert).

უფსაქიროეს დოვლათს (პაერი) არა აქვს ფასეულობა თუ ის არ თხოულობს დახარჯვას, მსხვერპლს.

საცვლელი ფასეულობა დოვლათისა არის მნიშვნელობა, სხვა დოვლათზე გაცვლის მიზნისათვის. საცვლელი ფასეულობა დამყარებულია სახმარ ფასეულობისა და ღირებულების კომბინაციაზე. როშერი ამ საკითხში კმაყოფილდება საწარმოო ხარჯთა თეორიით.

სანამდე შეეცეხებოდეთ ფასის საკითხს, გამოვარკვიოთ როშერის შეხედულება თავისუფალ მეტოქეობაზე. მეტოქეობა არის ბუნებრივი (ნ. ქ.) შედეგი პირადი თავისუფლების პრინციპისა. თავისუფალი მეტოქეობა აძლევს გასაქანს, როგორც კულდ ისე კეთილ ძალებს სახალხო მეურნეობისა.

გარეგანი ძიულების გაუქმება შეიძლება მხოლოდ იქ იყოს გამართლებული, სადაც დიდია ზნეობრივი თვითშეკავება. თუ ხალხი თავის მასაში უზნეოა, მაშინ თავისუფალი მეტოქეობა სახიფათოა; ამ შემთხვევაში იმარჯვებენ არა უნარიანები, არამედ უსინდისონი. სამწუხაროა არა ის, რომ მეტოქეობა მეტად დიდია, არამედ ის, რომ მეტოქეობა ერთ მხარეზე მცირეა.

ორმხრივი თავისუფალი მეტოქეობა არც დაბლა სცემს და არც ზრდის ფასებს, არამედ თანაზომიერად ანვითარებს მათ. მართალია მეტოქეობა იწვევს ომს ადამიანთა, როგორც მწარმოებელთა შორის, მაგრამ ის აგრეთვე აერთებს ადამიანთ, როგორც მომხმარებელთ ერთგვარი ინტერესებით, მშვიდობიან საზოგადოებაში.

სოციალისტებმა ვერ შეამჩნიეს ამ მომენტის მნიშვნელობა. ის, ვინც მოითხოვს გამოწაკლის თავისუფალ მეტოქეობისაგან, უნდა წარადგინოს აგრეთვე ამ გამოწაკლისის გასამართლებელი საბუთები. ზოგიერთ შემთხვევაში სახელმწიფოს ჩარევა დასაშვებია.

ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლას საჭიროება და ბუნებრივი ხასიათი თავისუფალი მეტოქეობისა გამოყავდა თავისებურ გაგები-

დან ადამიანის პიროვნებისა, რომელიც პირადი ინტერესებით ხელმძღვანელობს. ადამიანს, რომელიც გაცნობილია სინამდვილის პირობებთან ისე როგორც სხვები, უფრო უკეთ ესმის თავისი მიზანი და უფრო კარგად მიაღწევს მას. ის თვით არის პასუხისმგებელი თავის საქციელისათვის. საკუთარ ინტერესში მოქმედება ეგზემა საერთო ინტერესებს (თავისუფალი მეტოქეობა იწვევს საერთო ჰარმონიას-ბასტია!) ამიტომ საჭიროა მიეცეს ინდივიდუუმს მოქმედების და საზოგადოდ პირადი თავისუფლება. თავისუფალი მეტოქეობა, უზრუნველყოფს მომხმარებელთა ინტერესებსა წარმოების ინტერესებს (როგორც ტექნიკურ ისე ეკონომიური მხრივ) და თვით განაწილების ინტერესსაც, რადგანაც თითოეული დაჯილდოვდება თავისი მონაწილეობის მიხედვით.

როგორც ვხედავთ, რომერიც შეხედულობაში არსებობს გადახრა ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლისაგან; თავისუფალი მეტოქეობის მიზანშეწონილობის საკითხში ის დიდი არ არის.

ფასი არის საქონლის საცვლელი ფასეულობის გამოხატულება სხვა რაიმე. საქონლის რაოდენობაში. პირადი ინტერესის მოქმედება მკაფიოდ იჩენს თავს ბაზარზე ფასის დამყარების დროს. ყოველი ცდილობს რაც შეიძლება მეტი მოიგოს და რაც შეიძლება ნაკლებ წააგოს. ინტერესები ეპირდაპირებიან ერთმანეთს, იწყება ბრძოლა. ყოველ სახალხო ღურნეობაში ბრძოლა ნელდება გამეფებულ ზნე-ჩვეულებებით; მაგრამ ფასს საზღვრავს მოთხოვნა და მიწოდება. მოთხოვნის დროს მყიდველი ყურადღებას აქცევს უმთავრესად სახმარ ფასეულობას. პარალელურად სახმარ ფასეულობის აწევისა ან დაცემისა აიწვევს ან დაიწვევს ფასი (სხვა თანაბარ პირობებში).

მაგრამ გარდა სახმარ ფასეულობისა მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე გადამხდელობით უნარს, რადგანაც მხოლოდ ასეთ უნარიან მოთხოვნას აქვს გავლენა ფასზე. თუ არსებობს რეგულიარული გაცვლა-გამოცვლა, გამყიდველი აქცევს ყურადღებას საცვლელ ფასეულობას. საწარმოო ხარჯი წარმოადგენს ფასის მინიმუმს. შემდეგ რომერიც იმეორებს ცნობილ დებულებას წარმოების უმცირეს და უდიდეს ხარჯებზე და მათი ფასზე გავლენისას, და თუ როგორ ათანასწორებს ფასებს თავისუფალი მეტოქეობა; მაგრამ თავისუფალი მეტოქეობა არ არის ყოველად ძლიერი. მას ხვდება ბუნებრივი და სოციალური ხასიათის დაბრკოლებანი; ასეთი დაბრკოლებანი არიან კაპიტალების გადანაცვლების

ხარისხი, თავისუფალი დამყარება ხელოვნების ნაწარმოებთა ფასებისა, მონოპოლია.

ნიხრი, დანიშვნა ფასებისა, რომელნიც არ შეეგუებებიან საწარმოო ხარჯებს, არ არის მიზან-შეწონილი, რადგანაც ეს აღიდებს მოთხოვნას და ამცირებს მიწოდებას. მაგრამ გონიერი ნიხრი, განსაკუთრებით იქ სადაც არ არსებობს თავისუფალი მეტოქეობა, დასაშვებია; მაგრამ ესეც საჭიროა დავიმახსოვროთ, რომ სამეურნეო კულტურის განვითარებასთან ერთად ფასების დამყარება უფრო თანაზომიერად და უფრო წესიერად სწარმოებს.

ამ უკანასკნელთან დაკავშირებით როშერი იძლევა აგრეთვე ფულის თეორიას. თავის მიმოხილვას როშერი ავსებს ფართო ისტორიული მასალებით ფასების ისტორიის და მისი რევოლუციის, ძვირფას ლითონთა მოპოვების და სხვათა შესახებ.

შეუდგეთ განაწილების პრობლემას. ეგებ აქ ვნახოთ ახალი ახსნა ეკონომიურ მოვლენათა.

მიწის რენტას უწოდებენ იმ ნაწილს მიწის რეგულიარული და წმინდა პროდუქტისას, რომელიც რჩება ყველა ხარჯთა გამოკლების შემდეგ (სამუშაო ხელფასი, კაპიტალის პროცენტი). ე. წ. რენტა არის მიწით სარგებლობის ფასი.

აქაც რასაკირველია ფასი დამოკიდებულია მოთხოვნა და მიწოდებაზე იმ განსხვავებით მხოლოდ, რომ აქ მიწოდება არ არის დამოკიდებული (და არც შეუძლია დამოკიდებული იყოს) წარმოების ხარჯზე. როშერიც ხსნის რენტას მიწის ნაყოფიერების და მდებარეობის სხვა და სხვაობით. როშერი ეთანხმება რიკარდოს იმაში, რომ რენტა არის შედეგი და არა მიზეზი მაღალი ფასისა, მაგრამ უარყოფს უკანასკნელის დებულებას რომ მიწის რენტა არასოდეს არავითარი ხარისხით არ შედის პურის ფასში.

როშერი ჩერდება რენტის ისტორიაზედაც.

ის აღნიშნავს რომ მცირე კულტურულ ხალხთა შორის რენტა დაბალია; კულტურის ზრდა სამი გზით ზრდის რენტას—ნაკლებ ნაყოფიერ და ნაკლებ ხელსაყრელ მდებარე მიწათა დამუშავებით და მიწის დამუშავების ინტენსიფიკაციით.

სასოფლო-სამეურნეო კულტურის გაუმჯობესობა აჩერებს ზრდას რენტისას, რომელიც აბსოლიუტურად იზრდება, მაგრამ საერთო ნაციონალურ შემოსავალთან შედარებით კლებულობს.

რენტის არსებობა დამოკიდებულია ბუნების განსაზღვრულ კანონებზე. მიწის რენტა იმიტომ არის ასე არა პოპულიარული, რომ ის

დაშოკიდებულია ადამიანის შეზღუდვასთან. მაგრამ ადამიანს ხომ არ შეუძლია ფრენა, მიუხედავად იმისა, რომ ეს შეუძლია ბელურას და კოლოებს. ადამიანს შეუძლია ავიდეს მაღალ მთაზე, ააშენოს კოშკი, გამოიყენოს საჰაერო ბურთი, თითქმის იფრინოს დახმარებით რკინის გზებისა, მაგრამ მაინც არა ისე მოხერხებულად, როგორც ბევრ ქმნილებებს. ამიტომ განა ჩვენ უნდა დავგმოთ ან დავიწუნოთ სიმძიმის კანონი? აქაც, როგორც კლასიკებთან ყოველივე იხსნება ბუნების კანონებით. როშერიც, რომელიც ისტორიულ თვალთზარისზე დგას არ პოულობს ჩვენთვის სხვა სიტყვებს და მწუხარედ იძახის: უკუაგდე ყოველივე იმედი, შეურიგდი ბუნებას მძიმე კანონებს!

სამუშაო ხელფასი, როგორც ყოველი საქონლის ფასი, განისაზღვრება მოთხოვნით და მიწოდებით. შრომის ფასს, როგორც ყოველი საქონლის ფასს, არ შეუძლია დარჩეს დიდხანს წარმოების ხარჯებზე დბლა. წარმოების ხარჯების ქვეშ აქ იგულისხმება მუშის და მისი ოჯახის წევრების, უკეთ ვთქვათ ოჯახის არა შემომტან წევრთა მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებელი საშუალებანი. თუ სამუშაო ხელფასი ეცემა წარმოების ხარჯების ქვევით, იზრდება სიკვდილიანობა, ემიგრაცია, კლებულობს დაქორწინება და დაბადება; მასთან ერთად კლებულობს მიწოდება და სამუშაო ხელფასი ისევ აიწევს. სამუშაო ხელფასის აწევა წარმოების ხარჯების ზევით იწვევს პირუკუ მოვლენებს და ხელფასი ისევ დაეცემა.

საჭიროა აღვნიშნოთ რომ გროვა მუშათა მოთხოვნილებისა მიმართებითი ცნებაა, დროის, ადგილის და ხალხის მიხედვით.

მიზეზები, ხელფასის სხვა და სხვა დარგებში სხვა და სხვა სიმაღლისა შემდეგნი არიან: 1. მუშისადმი წარდგენილი განსაკუთრებული მოთხოვნანი 2. რისკის სიდიდე 3. მუშაობის უსიამოვნება.

როშერი არ იძლევა არც ორიგინალურ, არც მთლიან თეორიას ხელფასისას. არსებობის საშუალებათა მინიმუმის თეორია შერეული არის მოთხოვნა და მიწოდების თეორიასთან (ანალოგია შრომის ფასის დამყარებისა ფასების საზოგადოდ დამყარებასთან). წიგნის სხვა ნაწილებში საგრძნობია სხვა თეორიების შერევა—როშერი იძლევა არა ორგანიულ სინტეზს ამ თეორიებისას, არამედ წმინდა ნეკანთურ შერევას და იმეორებს ყველა მათ შეცდომებს.

როშერმა გვერდი ვერ აუხვია ექლექტიზმს მოგების საკითხშიც. მაგრამ აქ მისი მსჯელობა უფრო საინტერესოა არის. მოგებას საზღვრავს ის როგორც კაპიტალით სარგებლობის ფასს (ნუ შეურევთ ფულის ფასთან.)

მოგება მიისწრაფის გათანასწოებისაკენ, რამდენადაც არ არსებობს ხაზინალმდევო ძალა. კაპიტალით სარგებლობის ფასი დამყარებულია მოთხოვნა მიწოდებაზე. კულტურის პირველ საფეხურზე მოგება მაღალია, კულტურის განვითარებასთან ერთად კი ის ეცემა.

მოგების დაცემის მთავარი მიზეზია—ნაკლებ ნაყოფიერ მიწის დამუშავების საპირობება. მაგრამ არის ფაქტორები, რომელნიც ნაწილობრივ აფერხებენ ასეთ დაცემას, მაგალითად ტენიკის გაუმჯობესება და სხვ. მოგების წარმოშობა დამყარებულია ორ ლეველ საფუძველზე. კაპიტალის ნამდვილ ნაყოფიერობაზე და ნამდვილ მსხვერპლზე, რომელიც გამოიხატება თავშეკავებაში მის უშუალო გამოყენებისაგან.

როშერს მოყავს მაგალითი რომელიც გახდა კლასიკურ მაგალითად ჩვენ მეცნიერებაში.

„წარმოვიდგინოთ ხალხი, რომელსაც არ აქვს კერძო საკუთრება და კაპიტალები, რომელიც ცხოვრობს გამოქვაბულებში და თავს ირჩენს თევზით; ეს თევზი რჩება ზღვის ნაპირზე ზღვის მოქცევის შემდეგ და მას იჭერენ ცალიერი ხელით. ყველა მშრომელნი აქ თანასწორნი არიან. ყოველი იჭერს და სკამს 3 თევზს ყოველ დღიურად; მაგრამ ერთი გონიერთაგანი მათ შორის კმაყოფილდება ასი დღის განმავლობაში მხოლოდ ორ-ორი თევზით დღეში. შენახულ 100 თევზს ის ხმარობს 50 დღის განმავლობაში და ამ 50 დღის განმავლობაში ის ამზადებს ნავს და ბადეს და მხოლოდ ამ საქმით არის გართული. ამ ამზადებული კაპიტალის საშვალეებით ის იჭერს ყოველ დღეს 30 თევზს. რას მისცემენ მას მისი ამხანაგები, რომელთაც არ აქვთ უნარი თავშეკავებისა და მისი მაგალითის გადმოღებისა, ამ კაპიტალით სარგებლობაში? მოლაპარაკების დროს ორივე მხარე ლებულობს მხედველობაში არა მხოლოდ 50 სამუშაო დღეს, არამედ აგრედვე 15 დღის განმავლობაში საკმელის სრულ ულუფიდან თავშეკავებას. კაპიტალის დამპირაებელი 30 თევზიდან ყოველ 27 თევზის გაცემით არ გააუარესებს თავის ზღვამარეობას შედარებით წარსულთან. მეორე მხრივ კაპიტალის მესაკუთრე, თუ ის მიიღებს მხოლოდ კაპიტალის დახარჯულ ფასეულობას, არ ლებულობს არავითარ გამორჩენას ამ სესხის ოპერაციიდან. აი ამ ფარგლებში, მიწოდება მოთხოვნის გზით, მყარდება მოგება.“

როშერი, როგორც ვხედავთ, არის ნაყოფიერების და თავშეკავების თეორიის მომხრე. მოგების წარმოშობის მიზეზში პოულობს ის აგრეთვე მოგების გამართლებასაც. მის მსჯელობაში სარგებელი და მოგება გერეულობა.

საერთო მოგებას როშერი ყოფს ორ ნაწილად — მოგება (რომელიც იყო ზევით განხილული) და მესარეწის შემოსავალი (მესარეწის სამუშაო ხელფასი). ამ შემოსავალს ის სთელის განაწილების განსაკუთრებულ შტოდ. ინგლისელი ეკონომისტები კი, როგორც ცნობილია, არ ანსხეავენ მათ და მოგებას სთელიან მთლიან ფაქტორად.

მაშ რა არის მესარეწის შემოსავალი ან მისი სამუშაო ხელფასი? ამ შემოსავალს ღებულობს მესარეწე როგორც სარეწაოს მომწყობი, ხელმძღვანელი და ხშირად თანამშრომელი. მესარეწის სამუშაო ხელფასს საზღვრავენ იგივე გარემოებანი, რომელნიც საერთოდ სამუშაო ხელფასს ე. ი. 1) პირადი თვისებანი, 2) სარეწაოსათვის მოსალოდნელი ხიფათი (რისკი) და 3) მუშაობის უსიამოვნობის ხარისხი.

მესარეწის შემოსავალი, აცხადებს ოროშერი, არის ის ნაწილი სახალხო შემოსავლისა, რომელმაც შექმნა უუდიდესი ნაწილი თანამედროვე სიმდიდრისა.

როგორი არის დამოკიდებულება ამ სამ სახის შემოსავალთა შორის? ეს საკითხი ნაწილობრივ უკვე ჩვენ მიერ გამოკვლეულია. აქ კი როშერი გარკვევით აცხადებს, რომ სახალხო მეურნეობის კულტურის ზრდასთან ერთად, განსხეავენანი შემოსავალში უფრო მკვეთრი ხდება. მიწადმფლობელთა, მოიჯარადრეთა და მუშათა ბრძოლა, რომელზედაც ლაპარაკობს რიკარდო არ იცის საშეალო ს. ს. იქ, სადაც არსებობს თავისუფალი გაცვლითი მეურნეობა, ყოველი წევრი განსაზღვრული წოდებისა (კლასისა ნ. ქ.) ცდილობს მიიღოს უუდიდესი შემოსავალი. ამასთან ერთად ყოველი წოდება ცდილობს მიიღოს სახალხო შემოსავლის უუდიდესი ნაწილი. მაგრამ ყოველ წოდებას უნდა ახსოვდეს რომ ის წარმოადგენს მთლიანობის ნაწილს, რომ მისი ინტერესები ეფარდება მთელ სახალხო მეურნეობის ინტერესებს.

ნორმალურ მშვიდობიან დროებაში არსებობს განსაზღვრული საზოგადოებრივი აზრი, სინიღისი, რომელიც აცხადებს ამ სამ სახის შემოსავლის დამოკიდებულებას — სამართლიანად. გადახრა ამ სამართლიანობის იდეიდან უბედურებას წარმოადგენს. საუკეთესო საშუალება ინტერესთა ჰარმონიის შესანახად და დასაცავად არის — საერთო საქმიანობა. საუკეთესო სახე განაწილებისა არის ისეთი, როდესაც ხალხს უზრუნველყოფილი აქვს დოვლათთა უუდიდესი რაოდენობის სარგებლობა, შემდეგი ხანგრძლივი წარმოება.

თანასწორი განაწილება ყოვლად მიუღებელია. ის შექმნის სრულ დამოუკიდებლობას, არაეინ ისურვებს არა სასიამოვნო შრომის შესრულებას და

მთელი რიგი დოვლათისა გამოუყენებელი დარჩება,--დაიკარგებოდა შრომის დანაწილების მთავარი სარგებლობა და კაპიტალთა დაგროვება შეჩერდებოდა, რადგანაც ყველა თავს შეიკაებდა სამეურნეო ხიფათისაგან, და უკაპიტალოდ კი მნიშვნელოვანი პროგრესი შეუძლებელია. როშერი სთვლის სახიფათოდ საშუალო კლასის გაქრობას და პლუტოკრატიის და პაუპერიზმის გამეუფებას. სახალხო მეურნეობის განვითარებისათვის საჭიროა დიდი, საშუალო და მცირე შემოსავალთა ჰარმონია და კიდევ უკეთესია თუ ამასთანავე ერთად გამეფებულია საშუალო კლასი. როშერი მომხრეა სახელმწიფოს ზომიერ ჩარევისა.

როშერს თავის განაწილების თეორიაშიც მოყავს დიდი ისტორიული მასალა.

ჩვენ არ შეგჩერდებით მოხმარების ნაწილზე, სადაც როშერი იხილავს მოხმარების საერთო საკითხებს, დაზღვევას და ფუფუნებას (იძლევა ამ საკითხის საუცხოო ისტორიას). მოვიხსენიოთ მხოლოდ კრიზისები.

სახალხო მეურნეობა განიცდის ხანდახან ავადმყოფობას, რომლის მიზეზია ზედმეტი მიწოდება, ჩამორჩენილი მოხმარება.

ასეთი მდგომარეობა ვნებს მთელ სახალხო მეურნეობას, მაგრამ კრიზისებს, ექვს გარეშეა, აქვს სპეციალური და ცოტად თუ ბევრად ვიწრო ხასიათი.

სანამდე გადავიდოდეთ როშერის საერთო შეფასებაზე, საჭიროა მოვიხსენიოთ კიდევ მისი შეხედულება მოსახლეობის საკითხზე. როშერი იმყოფება მალტუსის გავლენის ქვეშ, მაგრამ არ არის ისე გამბედავი, როგორც უკანასკნელი.

ფიზიოლოგიური შესაძლებლობა გამრავლებისა დიდია. მაგრამ გამრავლებას არ შეუძლია გადავიდეს საცხოვრებელ წყაროს მიერ დანიშნული საზღვარი. პირველი ნახევარი მალტუსის ფორმულისა: „მოსახლეობას აქვს ტენდენცია გეომეტრიულ პროგრესიით ზრდისა და საკვებ საშუალებებს კი — არითმეტიკულ პროგრესიითა“, ახლოსაა ქვემოთაღნიშნულ რიტებისთან, მეორე არა, რადგანაც ტენიკის განვითარებასთან ერთად საკვები საშუალებანი იზრდება უფრო სწრაფად, ვიდრე არითმეტიკულ პროგრესიით. მაგრამ საკვები საშუალების ზრდას არასოდეს არ შეუძლია მიაღწიოს მოსახლეობის შესაძლებელ ზრდას. თუ გაჩაღ ზედმეტი მოსახლეობა, მაშინ დაიწყებენ მოქმედებას რეპრესიული და პრევენტიური (დამრღვევი და გამაფრთხილებელი) ძალები.

არის რა ერთგული საკუთარი თავის, როშერს თავის მსჯელობებთან ერთად ისტორიული მასალებიც მოყავს.

აბსტრაქტულმა ეკონომიკამ ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლისა, თეორიის ცხადმა დაშორებამ კონკრეტულ სინამდვილიდან, გამოიწვიეს რეაქცია სკოლის მიმართ.

მომწიფდა საჭიროება, ჩვენი მეცნიერების გადასინჯვისა. ბურჟუაზიულ ეკონომიკაში რეფორმატორის როლი ხედავს როშერს.

როშერმა უჩვენა ჩვენ მეცნიერებას ახალი გზები და გვეგონა რომ ის მკვეთრად გასწყვეტს კავშირს ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლასთან. მაგრამ, როგორც გვარწმუნებს მისი სისტემის განხილვა, როშერის დაცილება კლასიკოსებისგან არც იმდენად მკვეთრია.

ეს მოსალოდნელი იყო. როშერმა, რომელმაც თვით გამოუცხადა ომი ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლას, ვერ შესძლო საბოლოოდ ჩამოშორებოდა მას. შეგვიძლიან ესტყვათ, რომ ის იზიარებს სკოლის დებულებებს არსებითად ცალკე საკითხებში და მხოლოდ ისტორიული მასალით ცდილობს შექმნას უფრო ძლიერი ნიადაგი ამ მოძღვრებაათათვის.

პოლიისტორიკოს და ეკლექტიკ როშერმა ვერ შესძლო საკითხების მთლიანი და ურყევი გადაჭრა. მისი სისტემა საესეა წინააღმდეგობით, მას ამჩნევია გაუბედაობის ბეჭედი.

გაუბედაობა, რყევა და გაურკვევლობა იჩენს თავს მის სისტემაში, განსაკუთრებით სამეურნეო კანონების საკითხში. როშერი სიტყვა კანონს ხანდახან სვამს ბრჭყალებში, თათქოს მას სურდეს ამ სიტყვის ნამდვილი აზრის გაუქმება.

მაგრამ ეს ყოველივე არ ამცირებს როშერის მნიშვნელობას. მან მაინც მოახდინა რეეოლიუცია ჩვენ მეცნიერებაში, და რაც ვერ დამთავრა მან, დაამთავრეს სხვებმა.

აუცილებელი ლიტერატურა. Roscher. System der Volkswirtschaft Bd. I. Grundlagen der Nationalökonomie 25 Auf. 1918 (არსებობს დაძველებული რუსული თარგმანი).

სასურველი ლიტერატურა: B. II. Nationalökonomik des Ackerbaues. 14 Auf. 1912 (არის რუსული თარგმანი). B III. Nationalökonomie des Gewerbeleißes und Handels. 8 Auf. 1917.

2. ბრ. ჰილდებრანდი.

მეორე დამაარსებლად ისტორიული სკოლისა ითვლება ბრუნო ჰილდებრანდი. ჰილდებრანდი წარმოადგენს როშერის სრულებით საწინააღმდეგოს. ის იყო არა მხოლოდ მეცნიერი და მასწავლებელი, არამედ აგრეთვე პოლიტიკური და საზოგადოებრივი მოღვაწე. ჰილდებრა-

ნდის ენერგიულ და მღელვარ ბუნებას არ შეეძლო ჩაკეტილიყო სა-
მუშაო ოთახის კედლებში და დაკმაყოფილებულიყო წმინდა თეორი-
ული მუშაობით. ის იყო პრაქტიკული მოღვაწეც და მისი ცხოვრება
მდიდარია გარეგანი ამბებით.

ჰილდებრანდი დაიბადა 1812 წ. იყო პროფესორათ ბრესლაელსა და
მარბურგში. ამავე დროს იყო ლანდტაგის წევრად; მას შემდეგ რაც
ჰილდებრანდის წინადადებით ლანდტაგმა უარი უთხრა მთავრობას დამატე-
ბითი კრედიტის მიცემაზე, ლანდტაგი დათხოვნილი იქნა და ჰილდებრა-
ნდი კი გადაყენებული პროფესორობიდან. ჰილდებრანდი გადავიდა შვე-
იცარიაში და იქ განაგრძობდა საპროფესორო მოღვაწეობას—ჯერ ცი-
ურხში და შემდეგ ბერნში; სხვათაშორის ბერნში დაარსა მან პი-
რველი სტატისტიკური ბიურო. 1861 წ. ჰილდებრანდი გადავიდა იენაში
პროფესორის თანამდებობაზე. იენის უნივერსიტეტში დაარსა მან პირ-
ველი ეკონომიური სემინარი. ამ სემინარის წევრებად იყვნენ სხვათა შო-
რის ვიზერი, ბიომ-ბავერკი და ელსტერი.

არც იენაში დაკმაყოფილდა მან მეცნიერის და მასწავლებელის
როლით. 1863 წ. დაარსა მან ცნობილი ჟურნალი „Jahrbücher für
Nationalökonomie und Statistik“, რომელიც დღესაც გამოდის მის მო-
წაფის და იგივე იენის უნივერსიტეტის პროფესორ ელსტერის რედა-
ქტორობით. ჰილდებრანდის რჩევით დაარსებულ იქნა ტიურინგიის სა-
ერთო სტატისტიკური კომიტეტი. ჰილდებრანდი ღებულობდა აგრე-
თვე ცხარე მონაწილეობას რკინის გზის გაყვანაში და საზოგადოდ ყვე-
ლა თაოსნობაში, რომელსაც მიყავდა მისი სამშობლო უკეთეს მომა-
ვლისაკენ.

ჰილდებრანდი გარდაიცვალა 1878 წ. მისი კათედრა დაიკავა პროფ.
ჰირსტორფმა.

ჩვენი მეცნიერება აფასებს ჰილდებრანდს, როგორც ისტორიული
სკოლის ერთ-ერთ დამაარსებელთაგანს.

ჰილდებრანდი, ისე როგორც მისი წინამორბედნი, გმობს ლიბერალურ-
ინდივიდუალისტურ სკოლის მატერიალიზმს და აბსოლიუტიზმს. მას არ
აკმაყოფილებს თვით ლისტი და მიულერი, რომელნიც მისი აზრით
ვერ იცავენ ბოლომდე ისტორიული თვალსაზრისს. ჰილდებრანდს სურს
კიდევ უფრო შორს წასვლა.

თავის წიგნის „Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft
(1848 წ.) წინასიტყვაობაში ის აცხადებს, რომ მის შრომას მიზნად აქვს
პოლიტიკურ ეკონომიაში ისტორიული მეთოდის შემოტანა. მისი მიზანი

არის ხალხის სამეურნეო ცხოვრების გაგებაში იმ რეფორმის მოხდენა, რომელიც გაატარა მე-19 ს. ენათ-მეცნიერებამ.

ჰილდებრანდს სურს პოლიტიკური ეკონომიის გარდაქმნა, ხალხთა ეკონომიური განვითარების კანონების მოძღვრებათ.

ჟურნალ J. f. N. uud St. პირველ ნომრის წინასიტყვაობაში ის შემდეგ სიტყვებით საზღვრავს ჟურნალის დანიშნულებას: ჩემი რწმენით, ხალხთა ეკონომია, როგორც მათი ენა, ლიტერატურა, სამართალი, ხელოვნება—არის შტო ცივილიზაციისა. ის, როგორც ეს უკანასკნელნი, მოძრაობს განსაკუთრებულ ბუნებრივ საზღვრებში, მაგრამ ამ საზღვრების ფარგლებში ის არის შედეგი, პროდუქტი ადამიანის სულის თავისუფლებისა და მოქმედების. ამიტომ ჩვენი მეცნიერება არ არის აბსტრაქტული მეცნიერება, რომელიც აყენებს ყოველ დრო და ადგილისათვის გამოსადეგ კანონებს. მას აქვს მიზნად, როგორც თითოეულ ხალხის ისე მთელი კაცობრიობის ისტორიული განვითარების გამოკვლევა. ეკონომიური ისტორია, ხალხთა პოლიტიკურ და უფლებრივ განვითარების ისტორიასთან ერთად და სტატისტიკა, — აი ის საფუძვლები რომლებზეც შესაძლებელია ეკონომიური მეცნიერების შემდეგი მშენებლობა“, და თავის პირველ წერილში, რომლითაც იწყება ჟურნალი: „Die gegenwärtige Aufgabe der Wissenschaft der Nationalökonomie“ ის სთვლის დროის გადაუდებელ მოთხოვნილებათ შემდეგი საკითხის გამორკვევას: მართლაც მეფობენ ხალხის სამეურნეო ცხოვრებაში ბუნებრივი კანონები და თუ კი, რა ზომით? აქ საჭიროა პასუხის გაცემა ორ საკითხზე: 1) აქვს უცვლელ კანონებს შეუცვლელ ბუნებისა გავლენა ხალხის სამეურნეო ცხოვრებაზე თუ არა? 2) ემორჩილებიან ადამიანთა მოქმედებანი ბუნებრივ კანონებს, როგორც ეს გონია როშერს თუ არა? ჰილდებრანდი უარყოფით პასუხს იძლევა მეორე საკითხზე, რადგანაც მას გონია, რომ ბუნებრივ საზღვრების ფარგლებში ადამიანის ნება თავისუფალია.

ჰილდებრანდი აღნიშნავს მკიდრო კავშირს ეთიკასა და ეკონომიკის შორის. უკვე თავის პირველ შრომაში აცხადებს ის, რომ პოლიტიკური ეკონომია არ არის მოძღვრება თავმოყვარეობაზე და ეგოიზმზე — ის უნდა იყოს ეთიური მეცნიერება.

თავის მეორე წერილში (Natural—Geld und Kreditwirtschaft წინადასახული მიზნების აღსასრულებლად იძლევა ის სახალხო მეურნეობის განვითარების სქემას, ის არ ეთანხმება წინამორბედ ეკონომისტებს, რომელნიც სახალხო მეურნეობის განვითარების ეპოქებათ დაყოფის საფუძველად იღებენ წარმოების ან მოხმარების სახეებს. ასეთი საფუძველი ყოველად მიუღებე-

ლია, რადგანაც წარმოების და მოხმარების სფერო დამოკიდებულია ბუნებრივ პირობებზე და ყოველ ნაციაში თავისებური პირობები იქმნება. განაწილების სფერო არ არის შეზღუდული ამ ბუნებრივ პირობებით. ის რაღაც უნივერსალურს წარმოადგენს. განაწილების სფერო უნდა იქნეს აღებული გამოსავალ წერტილად. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება წამოყენებულ იქნეს სამი საფეხური, რომლებსაც გადის ყველა ხალხი ერთსა და იმავე თანმიმდევრობით — ნატურალური, ფულის და საკრედიტო მეურნეობა.

ჰილდებრანდი კიცხავდა ლისტს და მიუღერს არა თანმიმდევრობაში; ის უფრო რადიკალურია ვიდრე როშერი, და თვით კი ვერ გაატარა ბოლომდე ისტორიული თვალსაზრისი, რადგანაც მან წამოაყენა კანონზომიერი განვითარების სქემა, დამყარებული უცვლელ ფაქტორზე და გამოსაყენებელი ყველა ხალხთა მიმართ. ჰილდებრანდმაც ვერ შესძლო ნაწილობრივი აბსოლიუტიზმისაგან თავის განთავისუფლება. თვით სქემაც მიუღებელია; ის არ შეეფერება სინამდვილეს და ვერ ამოსწურავს სამეურნეო განვითარების ყველა საფეხურებს. უპირველეს ყოვლისა ნატურალური მეურნეობის გაცვლითი ვაჭრობის ეპოქა არასოდეს არ არსებობდა იმ სახით, როგორც ეს აქვს წარმოდგენილი ჰილდებრანდს რიკარდოს გავლენით.

უკანასკნელთ ისე აქვთ წარმოდგენილი მდგომარეობა, ვითომც თითოეული მუშაობდეს ბაზრისათვის და აწარმოებდეს გაცვლითი ვაჭრობას. ნამდვილად კი ამ ეპოქაში მეურნეობას აქვს კარ-ჩაკეტილი ხასიათი, ხოლო გაცვლას კი, რომელიც მართლაც ნატურალურია, შემთხვევითი და მეტად შეზღუდული ხასიათი. ყოველ შემთხვევაში ამ ეპოქის დამახასიათებელი არის არა ნატურალური გაცვლა. დაბოლოს საკრედიტო მეურნეობა არ წარმოადგენს განსაკუთრებულ, ახალ საფეხურს სამეურნეო განვითარებისა. საკრედიტო მეურნეობა არის იგივე ფულის მეურნეობა, მაგრამ უფრო განვითარებული და სრულქმნილი.

ჩვენ მეცნიერებაში არსებობს მთელი რიგი ცდებისა სახალხო მეურნეობის განვითარების სქემატიზაციისა, დამყარებელი ამა თუ იმ პრინციპზე. (ბიუხერი, შმოლერი, და სხვ.) ვერც ერთი მათგანი ვერ უძლებს კრიტიკას, მიუხედავად იმისა, რომ ყოველ მათგანში მოიპოვება კეშმარტების ნასახი. ასეთი ცდები მომავალში უშედეგო იქნებიან, რადგანაც განვითარების სქემა პრეტენზიას აცხადებს საყოველთაო გამოსადეგობაზე.

სახალხო მეურნეობა და მისი განვითარება განისაზღვრება მრავალ

პირობებით. ეს პირობები სხვადასხვანაირია ყოველ ხალხთან; ამიტომ ყოველი ხალხის მეურნეობა იქმნება თავისებურად და მისი განვითარებაც მიდის რამოდენიმედ სხვანაირად. თანაშეხვედრა რასაკვირველია, შესაძლებელია. მაგრამ თანაშეხვედრა, თუნდაც საესეებითი, აწინდელში, არ ამტკიცებს ერთნაირი განვითარების გზას წარსულში. და თუ კი ჩვენ წარსულსაც ვღებულობთ მხედველობაში და მიზნათ ვისახავთ განვითარების სქემის მოცემას, მაშინ საჭიროა დავკმაყოფილდეთ ერთი ხალხის მეურნეობით, და ვიპოვიოთ რა სქემას, საჭიროა სხვა ხალხთან შედარება და თანაშეხვედრის და განსხვავების ახსნა.

შესაძლებელი და მისაღებია სპეციალური სქემის წამოყენება; აი მაგალითად, სოციალურ ინტერესთა დამოკიდებულების შესწავლის დროს ტუგან-ბარანოვსკის კლასიფიკაცია საერთოდ მისაღებია.

ამრიგად ჰილდენბრანდის სქემას არ შეუძლია პრეტენზია განაცხადოს ცნობაზე.

საინტერესოა მისი შეხედულება ფასეულობაზე, რომელსაც ის გამოსთქვამს პრუდონის კრიტიკის დროს.

პრუდონი, როგორც ცნობილია, თანამედროვე სამეურნეო სისტემის ნაკლს ხედავდა სახმარი და საცვლედი ფასეულობის წინააღმდეგობაში. სახმარი ფასეულობის ამალეობა, ლაპარაკობდა ის, იწვევს საცვლედი ფასეულობის დაცემას და პირიქით. ჰილდენბრანდი უარყოფს ასეთ წინააღმდეგობის არსებობას და ამტკიცებს რომ პრუდონი მხოლოდ ცნებათა შერევით მიდის ამ დასკვნამდე. და მართლაც, როდესაც პრუდონი ლაპარაკობს სარგებლიანობის გადიდებაზე, მას მხედველობაში აქვს მთელი მარაგი დოვლათთა, ხოლო როდესაც—დაცემაზე—მხოლოდ დოვლათის ერთეული.

ჰილდენბრანდის აზრით ფასეულობა არის შესაფასებელ ნივთის სუბიექტისადმი დამოკიდებულება და მეტი არაფერი.

ფასეულობა მრავალ სახიანია, ისე როგორც თვით მიზნები შეფასებისა. სახმარი და საცვლედი ფასეულობა არიან მკირე სახეები ერთი და იგივე საზოგადო ფასეულობისა. ყოველი დოვლათი პოულობს თავის სახმარი ფასეულობის (სარგებლიანობის) საზომს მოთხოვნილებათა ჯამში და თანმიმდევრობაში (აუცილებელ საჭიროებაში). ფასეულობა ისაზღვრება მთელ აღებულ დოვლათთა მარაგის სარგებლიანობის გაყოფით ამ მარაგის დოვლათთა რაოდენობაზე. თუ მივიღებთ, რომ ერის მოთხოვნილება წარმოადგენს 100, შეგვიძლია თითოეული დოვლათის სარგებლიანობის პროცენტულად გამოხატვა; წარმოვიდგინოთ აგრეთვე, რომ

რკინის სარგებლიანობა შეადგენს 5% , რომ მოთხოვნილება უცვლელი რჩება და რკინის მოპოვება კი იზრდება. ამ შემთხვევაში სარგებლიანობა ვრცელდება რკინის მთელ რაოდენობაზე, უკანასკნელად მოპოვებულ ერთეულამდე. თუ რკინის რაოდენობა უდრის ას ცენტერს, ერთეულის სარგებლიანობა შეადგენს $\frac{5}{500} = \frac{1}{100}\%$, თუ 5.000, 50000, 500000 — 0.001, 0.0001, 0.00001.

ჰილდებრანდმა მოხერხებულად დაამტკიცა ჰარმონიის და არა წინააღმდეგობის არსებობა. მაგრამ მისი თეორია ვერ უძლებს კრიტიკას. ჰილდებრანდის თეორიის მიხედვით თავისუფალ დოვლათთ, ესთქვათ ჰაერს, უნდა ჰქონდეს მინიმალური ფასეულობა მაინც, მაგრამ როგორც ვიცით ჰაერს არაფერია ფასეულობა არა აქვს.

გარდა ამისა დოვლათის ფასეულობა და ფასი გვაჩვენებს რომ სინამდვილეში ასეთი მკაცრი დამოკიდებულება არ არსებობს.

ჩვენ უკვე გავცანით ჰილდებრანდის შეხედულებას. ჩვენ ვხედავთ რომ მისი წინააღმდეგობა ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლასთან უფრო მეტეორია ვიდრე როშერისა. ჰილდებრანდი უარყოფს ბუნებრივ კანონების არსებობას და უსაყვედურებს როშერს მათ აღიარებას. მაგრამ მიუხედავად ამისა ჰილდებრანდიც დარჩა ლიბერალურ ინდივიდუალისტურ სკოლის ნიადაგზე და ვერ შესძლო საბოლოოდ მასთან კავშირის გაწყვეტა.

ვნახოთ რამდენად შესძლო ამ ამოცანის ასრულება ისტორიულ სკოლის მესამე დამაარსებელმა — კნისმა.

საქირო ლიტერატურა: Hildebrand, Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft. 1848 (არსებობს რუსული თარგმანი) Die gegenwärtige Aufgabe der Wissenschaft der Nationalökonomie J. F. N. und St. B. I. 1863.

სასურველი ლიტერატურა: Hildebrand, Natural Geld und Kreditwirtschaft. J. F. N. und St. B. II. 1864.

3. კ. კნისი.

კარლოს კნისი დაიბადა 1821 წ. იყო პროფესორად ჯერ ფრეიბურგში და მერე კი ჰეიდელბერგში, სადაც მოკვდა 1898 წ. კნისის პიროვნებაში ჩვენ გვყავს ტიპიური მეცნიერი, რომელმაც თავი შესწირა წმინდა თეორიულ მუშაობას. კნისს არ იზიდავდა პრაქტიკული მუშაობა, როგორც ჰილდებრანდს. მაგრამ არც ის უტკერდა ცხოვრებას გულგრილად. ის ცდილობდა შეეცნო გარს შემოორტყმული ქვეყანა და ამ შე-

ცნობაში პოულობდა კმაყოფილებას. შეცნობა გარშემო არსებულ მოვლენათა ნიშნავს რამოდენიმედ თვით ცხოვრების მსვლელობაზე გავლენის მიღწევას, და ამ მხრავ კნისსაც აქვს მნიშვნელობა.

დაუკმაყოფილებელი ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლის დოქტრინებით, კნისი, მსგავსად თავის წინამორბედთა, და არა მათი გავლენის გარეშე, ეძებს ახალ გზებს ჩვენი მეცნიერებისათვის. კნისმა შესძლო თავის წინამორბედთა შრომის დამთავრება და ეკონომიურ მეცნიერებაში ისტორიულ მიმართულების საბოლოო ჩამოყალიბება.

კნისის შრომა: „Die Politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte,“ (1883; პირველ გამოცემაში 1853 წ. ეწოდებოდა: „Die P. Oek. vom Standpunkte der geschichtlichen Methode) წარმოადგენს ძველი ისტორიული სკოლას გედის სიმღერას.

როგორ ასაბუთებს და აყალიბებს კნისი ისტორიულ თეალსა-ზრისს?

კნისი, მსგავსად თავის წინამორბედთა უარყოფს თეორიის აბსოლიუტიზმს, იგიც არის მომხრე პოლიტიკური ეკონომიის ისტორიული გაგებისა. რა არის არსი ისტორიულ გაგებისა? მისი პასუხი ასეთია: სამეურნეო მდგომარეობა და თეორია პოლიტიკური ეკონომიისა, რა ფორმაშიც მას ჩვენ არ უნდა ეპოულობდეთ არიან შედეგნი ისტორიული განვითარებისა; ისინი, ცოცხალ კავშირში განსაზღვრულ პერიოდის ორგანიზმთან, წარმოიშეებიან დროის, სივრცის და ეროვნების პირობებიდან, მათთან ერთად არსებობენ და ვითარდებიან. მათ აქვთ თავის არგუენტაციის ფონდი ისტორიულ ცხოვრებაში და მათ შედეგთ აქვთ ისტორიული ლოზუნგების ხასიათი; საერთო კანონები არის ისტორიული ახსნა და ქეშმარიტებათა პროგრესიული გამოვლენა; ისინი არსებობენ ყოველ საფეხურზე, როგორც ქეშმარიტებათა განზოგადოება და არც ჯამისა და არც ჩამოყალიბების მიხედვით ისინი არ არიან. დამთავრებულნი; თეორიას აბსოლიუტიზმი, რომელმაც მიაღწია განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე აღიარებას, არსებობდა როგორც ბავშვი თავისი დროისა და წარმოადგენს განსაზღვრულ პერიოდს პოლიტიკური ეკონომიის განვითარებისას.

ამ დებულების დასაბუთებას უძღვნის კნისი თავის შრომას.

საერთო პირობები, რომელზედაც არის დამყარებული არსებობა და ისტორიული განვითარება ხალხისა, გადამჭრელ გავლენას ახდენს ხალხის ცხოვრების ჩამოყალიბებასა და ცვლილებაზე, ამ პირობებს ეკუთვნის

უპირველეს ყოვლისა ბუნება (ტერიტორია, ზედაპირი, მდებარეობის სი-
მაღლე, ჰაერი და სხვ.) ამ პირობებს ეკუთვნის აგრეთვე პიროვნება, ერი,
ხალხი მთელი თავისი თავისებურობით.

პირადი თვისებანი ადამიანისა ახდენენ დიდ გავლენას კერძო მე-
ურნეობაზე, და კერძო მეურნეობის სახალხო მეურნეობასთან კავშირის
გამო, ამ უკანასკნელზედაც.

საქიროა ანგარიში გაეწიოს რასიულ თავისებურობას; ერთი და იგივე
რასის ხალხნი ერთმანეთისაგან ირჩევიან თავიანთი თავისებურობებით.

კნისი მიგვითითებს ფრანგების, ინგლისელების, გერმანელების, ეს-
პანელების თავისებურობაზე და ლაპარაკობს რომ მათ ეროვნულ სხვა-
დასხვაობამ გამოიწვია მათი სახალხო მეურნეობის სხვადასხვაობა.

სახალხო მეურნეობა არ არის რაიმე სტაციონალური. დროს შე-
მოაქვს ცვლილება. იცვლება ბუნება, იცვლება თვით ადამიანიც.

დიდი მნიშვნელობა აქვს სახელმწიფოსაც. ფორმა და ძლიერება
სახელმწიფოსი განისაზღვრება ხალხის ისტორიულ ცხოვრების საერთო
პირობებით. სახელმწიფო ძალაუფლება ახდენს გავლენას ხალხის მე-
ურნეობაზე. ფორმა და ხარისხი ჩარევისა განისაზღვრება ხალხის ისტო-
რიით და ხასიათით.

გარდა ამისა დიდი მნიშვნელობა აქვს ფსიქოლოგიურ ელემენტს,
იდეურ მიმართულებას და სულიერ სწრაფვას. ამიტომ სამეურნეო
ცხოვრება და მისი განვითარება შესწავლილ უნდა იქნეს ცოცხალ ორ-
განიზმთან დაკავშირებით.

მაგრამ საქიროა გვახსოვდეს, რომ ხალხთა ცხოვრებაში არსებობს
ანალოგია, რადგანაც ყოველგან მოქმედობენ აგრეთვე საერთო სა-
კაცობრიო მოთხოვნილებანი, საერთო საკაცობრიო მისწრაფებანი.

ამასთან არ უნდა დავივიწყოთ რომ აქ ანალოგია არ არის იგი-
ვეობა.

აქ მოყვანილი მსჯელობით კნისმა მნიშვნელოვნად დააღრმავა
თავის წინამორბედთა თვალსაზრისი.

მაშ რა არის მეცნიერება სახალხო მეურნეობაზე? პოლიტიკუ-
რი ეკონომიის საგანი არის, ექვს გარეშე, სახალხო მეურნეობა; მაგრამ
საქიროა ხაზი გაესვას იმას, რომ საგანს ჩვენი კვლევა ძიებისა წარმოა-
დგენს ისტორიული, ნამდვილი ხალხი; ეს იმას კი არ ნიშნავს რომ შე-
ქმნილ უნდა იქნეს იმდენი პოლიტიკური ეკონომია რამდენი ხალხიც არ-
სებობს დედა-მიწის ზურგზე.

მეურნეობის შესწავლის დროს ჩვენ უნდა გვახსოვდეს რომ საქმე

გვაქვს ადამიანის მოქმედებასთან, ადამიანის მიზანთან, რომ ერთეული მეურნეობა დამოკიდებულია სახალხო მეურნეობისგან.

პოლიტიკური ეკონომიის დებულებანი არ შეიძლება მიღწეული იქნენ აბსტრაქტული ლოდიკური აზროვნებით.

თავის დებულებათა საილიუსტრაციოთ და დასამტკიცებლად კნისი იხილავს ორ საკითხს: საკუთრებას და სამეურნეო მოტივებს.

საკუთრება არის არა აბსოლიუტური, არამედ ისტორიული ცვა-
ლებადი მოვლენა.

საინტერესოა მისი შეხედულობა მეორე საკითხზე.

ადამიანი ცდილობს თავდაცვას; მისი თვისებაა თავმოყვარეობა. ეს გრძნობა არ ეწინააღმდეგება ოჯახისა, ადამიანისა და კაცობრიობის მიმართ სიყვარულს. მაგრამ ეს გრძნობა ხანდახან გადაგვარდება ეგოიზ-
მით (Selbstsucht), ყველა მისი ცული შედეგებით.

ამიტომ პირად ინტერესებზე ლაპარაკის დროს, საჭიროა ამ ორ
ცნებათა გარჩევა.

ადამიანი ცხოვრობს საზოგადოებაში და მისი დამახასიათებელია
აგრეთვე საზოგადოებრივი გრძნობა.

ყოველი მეცნიერული განხილვა აუცილებლად უნდა გამოდიოდეს
ამ მოტივთა სხვადასხვაობიდან.

შემდეგში კნისი გამოთქვამს ძლიერ საინტერესო და მნიშვნელო-
ვან აზრს ეკონომიური კანონების შესახებ.

ის, რომელიც ხედავს პოლიტიკურ ეკონომიაში მეცნიერებას, არ
ეკვობს რომ აქაც არსებობს მოვლენათა კანონები.

სამეურნეო მოქმედება არის ბუნების და ადამიანის, თავისუფლების
და აუცილებლობის ურთიერთ მოქმედება.

ბუნების კანონებს აქვს გავლენა მეურნეობაზე, მაგრამ ისინი არ
არიან ეკონომიური კანონები, როგორც შეცდომით გონიათ ეკონო-
მისტებს.

ბუნების კანონებს ემატება ადამიანის მოქმედებაც. ეკონომიური
კანონი არის შედეგი ორ სხვა და სხვა ფაქტორის კომბინაციის—რეა-
ლურის (გარეგანი მსოფლიო) და პერსონალურის (სულიერი სამყარო
ადამიანისა), მაგრამ მას აქვს პირობითი ხასიათი—აქ მეფობს რელიატი-
ობის პრინციპი.

პირობითი ხასიათი ეკონომიურ მოვლენათა, რომელნიც ემსახურებიან
ეკონომიური კანონების განსაზღვრას, უკვე საკმაოდ ნათელია; აქედან გა-

მომდინარეობს პირობითი გამართლება სხვადასხვა ეკონომიურ ინსტიტუტებისა და ეკონომიურ პოლიტიკისა.

პოლიტიკურ ეკონომიის დანიშნულებად ხდება ხალხის ეკონომიური ცხოვრების განვითარების შესწავლა.

პირველ წარმომადგენლებმაც ისტორიული სკოლისა დაისახეს მიზნად ეკონომიური ცხოვრების განვითარების კანონების გამოარკვევა, მაგრამ მათი ცდა უშედეგოდ დამთავრდა.

თავის მსჯელობაში, შედეგში, კნისი გარკვევით ხაზს უსვამს პირობითი ხასიათს არა მარტო ეკონომიური პოლიტიკისა, არამედ აგრეთვე — ეკონომიური თეორიისა.

პოლიტიკურ ეკონომიის თეორიამ, წმინდა ეკონომიურ საკითხის გადაჭრის დროსაც უნდა მიიღოს მხედველობაში არა-ეკონომიური ფაქტორებიც. ეკონომისტთა შეცდომა მდგომარეობს იმაში, რომ ისინი ატარებენ ამ პრინციპს მხოლოდ ეკონომიური პოლიტიკის სფეროში.

ეკონომიურ საკითხის გადაჭრის დროს დიდი მნიშვნელობა აქვს აქ არა-ეკონომიურ პომენტებს და კერძოდ — ეთიურ პომენტს. კნისი ხაზს უსვამს პოლიტიკურ ეკონომიის ეთიურ ხასიათს. ის აცხადებს: „ეკონომიურ მეცნიერებისათვის, რომელიც მტკიცედ ღვას ისტორიულ ნიადაგზე, ამაღლება პოლიტიკური ეკონომიისა მორალურ-პოლიტიკურ მეცნიერების ხარისხამდე არის საქმე უბრალო აუცილებლობის, რადგანაც ხალხის ისტორიული შესწავლა გვიჩვენებს ყველა ფაქტორთა ურთიერთმოქმედებას.“ და შემდეგ: არაფერი არ არის უფრო ხანგრძლივი ვიდრე „ზნეობრივი“, და მისწრაფება ზნეობრივ და პოლიტიკურ თვითსრულქმნისკენ არის ცოცხალი ძალა, რომელიც ხალხის ცხოვრების და განვითარების ყველა ფუნქციებს მსკვალავს.“

მაშ როგორი არის კნისის საბოლოო შეხედულება ეკონომიურ კანონებზე? ბუნების სფეროში, ლაპარაკობს ის, ჩვენ გვაქვს საქმე ერთნაირ მოვლენათა გამეორებასთან, როგორც შედეგი ერთნაირი მიზეზისა. პოლიტიკურ ეკონომიაში ჩვენ არ შეგვიძლია დავეყაროთ ამას, რადგანაც სამეურნეო მოვლენები დამოკიდებულია ცვალებად პირად ელემენტებიდან. მაგრამ საჭიროა აღვნიშნოთ რომ ადამიანის ბუნებაში ამ ცვალებადთან ერთად არსებობს აგრეთვე ერთნაირი, მუდმივი, რომელსაც აქვს გავლენა სამეურნეო მოვლენაზედაც. ეს ერთნაირი და მუდმივიც უნდა იქნეს შესწავლილი პოლიტიკური ეკონომიის მიერ.

თუ სხვა და სხვა დროის და სხვა და სხვა ხალხის სამეურნეო მოვლენათა და პირობათა შედარების დროს ლაპარაკია მოვლენებზე და

მოვლენათა კანონებზე, თუ ერთი და იგივე ღროს იხილება ერთგვარი და სხვადასხვაგვარი, მაშინ გვაქვს მოვლენათა ანალოგია და არა იგივეობა; ამ შემთხვევაში შეგვიძლია ვეძიოთ მხოლოდ ანალოგიის კანონები და არა კანონები აბსოლუტური და ერთგვარი მიზეზობრივი კავშირისა.

ასე რომ კნისიკ ლაპარაკობს კანონებზე, მაგრამ ანალოგიის კანონებზე.

ჩვენ საკმაოდ გავეცანით კნისის მეთოდოლოგიურ შეხედულებას. კნისი არა მხოლოდ აცხადებს, არამედ აგრეთვე გულმოდგინეთ ასაბუთებს ისტორიული თეალსაზრისის, ისტორიული მეთოდის საჭიროებას.

შმოლერი *) სამართლიანად უწოდებს კნისს პოლიტიკური ეკონომიის ისტორიული მიმართულების თეორეტიკოსს.

კნისმა გარდა განხილულ შრომისა გამოაქვეყნა თხზულებათა სხვა მთელი რიგიც: ჩვენი მიზნისათვის მნიშვნელობა აქვს მის წერილს: „Die Nationalökonomische Lehre vom Wert“ და ორტომიან შრომას: „Geld und Kredit.“ ამ შრომებში მან გამოსთქვა ორიგინალური აზრი ფასეულობის, კაპიტალის, მოგების და სხვ. შესახებ.

აი ეხლა, რადესაც ჩვენ უკვე გავეცანით კნისის მეთოდოლოგიურ შეხედულებას არა მხოლოდ საინტერესო, არამედ საჭიროც არის მისი მოძღვრების არსებითი მხარის გაცნობაც.

დავიწყოთ ფასეულობის თეორიით.

კნისი იძლევა ფასეულობის ორიგინალურ სუბიექტიურ თეორიას.

ფასეულობა არის გამოსადევობის ხარისხი, რომელიც აქვს ნივთს ადამიანის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. სახმარი ფასეულობის სიმძლავრე დაჰოკიდებულია მოთხოვნილების ინტენსიობიდან და იმ ინტენსიობიდან, რომელითაც ეს დოვლათი აკმაყოფილებს ადამიანის მოთხოვნილებას. შეიძლება მოთხოვნილების კლასიფიკაცია მნიშვნელობის ხარისხის მიხედვით, შეიძლება აგრეთვე კლასიფიკაცია იმ დოვლათების სარგებლიანობის ხარისხის მიხედვით, რომელნიც აკმაყოფილებენ ერთ და იგივე მოთხოვნილებას.

საილუსტრაციოდ მოგვყავს შემდეგი მაგალითი:

მოთხოვნილებანი მათი მნიშვნელობის მიხედვით: ამა მოთხოვნილებათა დასაკმა-

ყოფალებელი დოვლათები:

1. საჭმელი

1. საკვები საშუალებანი

*) Schmoller. Zur Literaturgeschichte der Staats—und Sozialwissenschaften. Leipzig 1888.

2. ტანისამოსი

3. ბინა

4. სათბობი მასალა
და სხვა

2. ტანთსაცმელი

3. ბინა

4. სათბობი მასალა ა) წიფელი
ბ) მუხა
ც) ნაძვი.

აქედან სჩანს რომ ბინის მოთხოვნილება უფრო მნიშვნელოვანია ვიდრე სათბობი მასალის და მაშასადამე ბინის საგნები უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სათბობი მასალა.

სათბობი მასალის მოთხოვნილება ჩვენ შეგვიძლია დავაკმაყოფილოთ შეშის სხვა და სხვა სახეობით. წიფელი, რომელიც უფრო აკმაყოფილებს ჩვენ მოთხოვნილებას, უფრო მაღლა ფასდება, ვიდრე მუხა, და უკანასკნელი უფრო მაღლა, ვიდრე ნაძვი.

მაგრამ ეს დებულება არ სჭრის საკითხს. წყვილი ფეხსაცმელი მაინც უფრო მაღლა ფასდება ვიდრე დოქი წყალი; მაგრამ საცვლელი ფასეულობა (უნარი სხვა დოვლათზე გაცვლისა) მაინც უნდა ეთანხმებოდეს სახმარ ფასეულობას. ამ ჰარმონიას ჩვენ შევატყობთ თუ ფასეულობის განსაზღვრის დროს მხედველობაში ვღებულობთ არა განცალკევებულ ადამიანს, არამედ მთელ ხალხს, როგორც მთელს, მის მოთხოვნილებებს და დოვლათთა მარაგს. ამ შევთხვევაში ჩვენ გავიგებთ რათ არის ერთი ფუთი რკინა უფრო იაფი, ვიდრე ერთი ფუთი ოქრო.

კნისის თეორიას ჩვენ შეგვიძლია უწოდოთ სარგებლიანობის უხეში თეორია, გასარჩევად უკანასკნელ სარგებლიანობის თეორიისაგან.

კნისი იძლევა აგრეთვე **კაპიტალის და მოგების ორიგინალურ თეორიას**.

როგორც არ უნდა შევხედოთ მის თეორიას, შეუძლებელია არ ვსთქვათ, რომ კნისის მსჯელობა ამ საკითხზე არის ეკონომიურ აზროვნების ნიმუში. ამ მსჯელობის აბსტრაქტული ხასიათი აახლოვებს მას იმ სკოლასთან, რომელიც მან თავის პირველ შრომაში საფუძვლიანად გააპრიტიკა.

ადამიანი ზრუნავს მომავალზედაც, ლაპარაკობს კნისი. ამ ზრუნვის შედეგად წარმოიშობა კაპიტალი. კაპიტალის დამახასიათებელი არის ის, რომ დოვლათთა გროვა, რომელიც იმყოფება აღებულ მეურნეობის განკარგულებაში აწმყო დროში, იხმარება მომავლის საჭიროების დასაკმაყოფილებლად. ამით დოვლათები, რომელნიც შეადგენენ კაპიტალს, უპირისპირდებიან დოვლათებს, რომელთა დანიშნულება არის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება ამ ქამად.

კაპიტალის ცნებიდან კნისი გამოარცხავს ადამიანის პიროვნებას, შრომას, ტალანტს, სახელმწიფოს, რომელთაც ზოგიერთი ეკონომისტები კაპიტალის ცნებში ათავსებენ (როშერი.)

არ შეიძლება ითქვას, რომ კნისის კაპიტალის ცნება მართალია. ის რასაც კნისი სთვლის კაპიტალის დამახასიათებელ თვისებათ (მომავალი საპირობის დაკმაყოფილება) არის თვისება არა მხოლოდ კაპიტალისა, არამედ ყოველი ქონების. დოვლათთა მთელი მარაგი, რომელიც მე მაქვს, დანიშნულია მომავალ მოხმარებისათვის; ეს მომავალი შეიძლება დაშორებულ იყოს ჩემგან ერთი დღით ან ერთი საათით, მაგრამ ეს, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ბიომ-ბავერკი*), არ სცვლის მდგომარეობას თუ მომავლის შესახებ მკაცრად ვიმსჯელებთ.

კაპიტალის განსაზღვრის შემდეგ კნისი იხილავს „სარგებლობის“ ცნებას. სარგებლობა არის დოვლათის განსაზღვრულ დროის ხანგრძლივებაში მოხმარება. სარგებლობის ცნებას აქვს უფლება დამოუკიდებელ არსებობაზე და საჭიროა მისი გარჩევა თვით დოვლათისაგან, სარგებლობის მატარებელისგან. დოვლათის მეორე პირისათვის გადაცემა არის სარგებლობის გადაცემა. საჭიროა დოვლათის სრული გადაცემის და დოვლათით სარგებლობის გადაცემის გარჩევა. უკანასკნელ შემთხვევაში გარჩეულ უნდა იქნეს გადაცემა მოხმარების დროს შეუცვლელ და გაუქრობელ დოვლათთა (იჯარა, დაქირაება) და შესაცვლელ და გასაქრობ დოვლათთა (სესხი). საკითხზე—წარმოსადგენია თუ არა დამოუკიდებელი სარგებლობა ამ უკანასკნელ ხარისხის დოვლათთა და მისი გადაცემა,—კნისი იძლევა დადებით პასუხს. სესხის დროს მფლობელობითი უფლების გადაცემა არის მხოლოდ თანმხლები, მაგრამ აუცილებელი მოვლენა.

სამეურნეო არსება ასეთი გადაცემისა მდგომარეობს სწორედ სარგებლობის გადატანაში, გადაცემაში.

სარგებლობა, როგორც ყოველი ნივთიერი დოვლათი, არის საშეკლება და ამიტომ სარგებლობას აქვს დამოუკიდებელი საცვლელი ფასეულობა. ამიტომ არსებობა და გამართლება სარგებლობის ანაზღაურების, დაფუძნებელია იმავე პირობებით, როგორც ნივთიერ დოვლათთა ანაზღაურება. თუ ჩვენ დოვლათის სარგებლობის ჯილდოს „სარგებლობის ფასი“ (Nutzungspreis) უწოდებთ, მაშინ ჩვენ გვექნება შემდეგი სახელები: იჯარა, ქირა, პროცენტი (Mietzins, Pachtzins, Darlehenszins)

*) Bohm—Bawerk. Kapital und Kapitalzins. B. II.

ამ მსჯელობიდან კნისს გამოყავს პროცენტის (და მოგების, რომელზეც ის უშუალოდ არ ლაპარაკობს) თეორია.

ამ მსჯელობით კნისი ცდილობს არა მხოლოდ დასაბუთებას მოგებისა, არამედ აგრეთვე მის გამართლებას.

სარგებლობის თეორია წარმოდგენილია ჩვენ მეცნიერებაში არა მხოლოდ კნისით. რამოდენიმედ სხვაგვარი სახით სარგებლობის თეორია წამოყენებულია აგრეთვე ჰერმანის და მენგერის მიერ.

სარგებლობის თეორია ვერ უძლებს კრიტიკას. ეს ეკონომისტები ეძებენ მოგების ახსნას არა იმ სფეროში, რომელშიც ეს საჭირო არის; ჯარდა ამისა, როდესაც ისინი ხსნიან მოგებას სარგებლობის მომენტიტ, წათ ავიწყდებათ, რომ სარგებლობა არ არის და არც შეუძლია იქნეს რაღაც დამოუკიდებელი, დოვლათის გვერდით ან თვით მასში.

დიდი დამსახურება მიუძღვის კნისს კრედიტის არსების გამორკვევაში. მრავალი ეკონომისტი კრედიტის განსაზღვრის დროს გამოდის ნდობის მომენტიდან. მართლაც ნდობა ხანდახან წარმოადგენს კრედიტის პირობას, მაგრამ მას არა აქვს არსებითი მნიშვნელობა, რადგანაც მრავალ საკრედიტო ნაქმარში ნდობის მომენტი არ არსებობს; კნისი გრძნობს ასეთი განსაზღვრის სისუსტეს და აყენებს ახალს, რომელიც გამოდის წმინდა ობიექტიურ მომენტიდან — დროისა.

კრედიტი არის, ლაპარაკობს კნისი, ნაქმარი, რომელშიც აწინდელი სამსახური ნაზღაურდება მომავალი სამსახურით.

დოვლათის მიღება და ეკვივალენტის დაბრუნება განსაზღვრულ დროით მოშორებული არიან.

კნისის განსაზღვრა დღეს უფრო გამეფებულია ჩვენ მეცნიერებაში.

დაეკმაყოფილდეთ თქმულით და საერთოდ თვალი გადაევალოთ კნისს.

კნისმა საბოლოოდ ჩამოაყალიბა და დააფუძნა ისტორიული თეორიაზრისი. ის უფრო კონსეკვენტურია, ვიდრე მისი წინამორბედნი, რამდენადაც ის უარყოფს არა მარტო ბუნებრივ კანონების არსებობას, არამედ აგრეთვე განვითარების კანონებსაც. კნისს სამართლიანად უწოდებენ ისტორიული სკოლის თეორეტიკოსს. მაგრამ მან თვით შესწირა თავი თეორიულ და დოგმატიურ გამოკვლევას, ლ.—ინდ. სკოლის მსგავსადაც კი. მისი ამ სკოლასთან ერთგვარი ნათესაობის არსებობის უარყოფა შეუძლებელია. ისტორიულ სკოლის ამ წარმომადგენელმა და „თეორეტიკოსმა“ ვერ შესძლო კლასიკური სკოლის შერყეული ნიადაგის დატოვება.

ამრიგად ისტორიული სკოლის დამაარსებლებმა გამოაცხადეს ლიბერალულ-ინდივიდუალისტური სისტემა უსაფუძვლოდ და თავიანთი კრიტიკით ძლიერ შეარყიეს. მათ უჩვენეს ჩვენ მეცნიერებას ახალი გზა და ამით გაამდიდრეს, განამტკიცეს ის, აამაღლეს მისი ავტორიტეტი. მაგრამ მათ თვით ვერ შესძლეს ამ სკოლასთან საბოლოოდ კავშირის გაწყვეტა და საერთოდ ამ სკოლის ნიადაგზე დარჩენ.

შემდეგი განვითარება ისტორიული სკოლისა, მისი მნიშვნელობა და გავლენა საკმაოდ იქნება გამორკვეული შემდეგ თავებში.

საქირო ლიტერატურა: K. Knies Die Politische Ökonomie vom geschichtlichen Standpunkte. 2 Auf. 1863.

სასურველი ლიტერატურა: Die nationalökonomische Lehre vom Wert. Zeitschrift für d. gesamte Staatswissenschaft 1885. geld und Kredit I—II B.

III. ბ. შმოლერი.

სოციალ-ეთიური მიმართულება.

ისტორიულ მიმართულებამ იპოვა სხვა და სხვანაირი შეფასება ეკონომისტების წრეში. ზოგმა გამოაცხადა ახალი მეთოდი უსაფუძვლოდ. ზოგმა მასში იპოვა კემბრიტების ელემენტები და საჭიროდ ჩათვალეს ორივე სისტემის შერიგება, როგორც ეს მოიმოქმედეს ფაქტიურად ისტორიული სკოლის დამაარსებლებმა, და ზოგმა კი აღიარა ახალი მეთოდი ერთად ერთ ნამდვილ და ნაყოფიერად, შეუდგა მის შემდეგ დასაბუთებას და გამოყენებას, ჩვენი მეცნიერების სრულიად გარდაქმნას, რომლის მიერ გამოცხადებულ საფუძვლებზე. მალე გაჩნდა ახალი ისტორიული მიმართულება, რომლის დამაარსებელი და ხელმძღვანელი შეიქნა შმოლერი.

ვინ არის შმოლერი?

შმოლერი დაიბადა 1838 წ. უმაღლესი სწავლა მიიღო ტიუბინგენში. 1882 წლიდან იყო ზერლინის უნივერსიტეტის პროფესორად.

შმოლერი დასაწყისში სწავლობდა ისტორიას, რომლის მიმართაც მას ქონდა პირდაპირ ბუნებრივი მისწრაფება. ისტორიისა და ისტორიული მუშაობის სიყვარული არის შმოლერის დამახასიათებელი ნიშანი. ჩვენ არ ვიცით რატომ მიატოვა მან ისტორია და შეუდგა პოლიტიკური ეკონომიის შესწავლას. მან შესწირა თავი ეკონომიკას, მაგრამ ისტორიასთან არ დაუქარგავს კავშირი—ისტორია მან შეიტანა ეკონომიკაში.

შმოლერი ფლობდა ძლიერ ნიქს, კოლოსალურ ენერგიას და არაჩვეულებრივ უნარს შრომისას, ე. ი. იმ თვისებას, რომელიც მეცნიერს მოეთხოვება. შმოლერი მოშორებულ იყო გაუბედაობას. სიმტკიცე, რწმენათა სიძლიერე, თავ-დადებითი დაცვა თავის დებულებათა ახასიათებს შმოლერს როგორც მძლავრ პიროვნებას.

შმოლერი ფორმალურად არ ეკუთვნოდა არც ერთ პარტიას. პრუსიის ზედა პალატაში ის იყო უნივერსიტეტის წარმომადგენელი. მართალია, შმოლერს როგორც თავუანისმცემელს ჰოჰენცოლერნების "სოციალურ მონარქიისა" და პრუსიის ბიუროკრატიის, მიუხედავად მუშათა კლასის ინტერესის მცირე დაცვისა, ადვილად შეეძლო ადგილი ეპოვა ზედა პალატის ერთ-ერთ პარტიაში.

ის ქადაგებდა თავის იდეებს უნივერსიტეტის კათედრიდან, სწერდა, სწერდა ბევრს, მისი კოლოსალური ერუდიცია აძლევდა მას უფლებას ყველა საკითხს შეხებოდა.*) წიგნი იყო მისი საუკეთესო მეგობარი და კალამი ერთად-ერთი იარაღი.

ეურნალი „Jahrbuch für gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich 1881 წ. შმოლერის მიერ დაარსებული და მისი სიკვდილამდე (1917 წ.) მის მიერ ნახელმძღვანევი, გახდა დამცველი და მოქადაგე მისი იდეებისა.

შმოლერი უკვე თავის სიცოცხლის დროს იყო ძლიერი სახელგანთქმული და ცნობილი როგორც დიდი მეცნიერი, რომელმაც ეპოქა შექმნა ჩვენ მეცნიერებაში. შმოლერმა შესძლო საკუთარი სკოლის შექმნა. მას ჰყავდა და ყავს მრავალი მომხრე, რომელნიც ნაწილობრივ მის გზას უხვევენ, მაგრამ მისი ძირითადი დებულებების ერთგულნი რჩებიან. მისი მოწაფენი, აღსაესე მოძღვარის რწმენით, განაგრძობენ მის მიერ დაწყებულ საქმეს.

საეჭვო არ არის, გაივლის დრო და შმოლერის სისტემა, როგორც მთელი, როგორც შედეგი განსაზღვრულ საზოგადოებრივ პირობათა, დაკარგავს მნიშვნელობას, მაგრამ მის ცალკე დებულებათ ჰქვთ არა გარდამავალი ინტერესი და არა გარდამავალი მნიშვნელობა.

რას წარმოადგენს ახალ-ისტორიული მიმართულება, სოციალურ-ეთიური მიმართულება?

*) ერთხელ პროფ. ბორტკევიჩმა უამბო ამ სტრიქონების დამწერს, რომ შმოლერი თითქმის ყოველთვის და ყოველთვის კითხულობდა. აგარაკზე დასასვენებლად წასული, ის ბაღში სეირნობის დროსაც კითხულობდა.

შმოლერი იწყებს თავის „Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre (1900) სახალხო მეურნეობის ცნების ანალიზით. სახალხო მეურნეობა სახელმწიფოს, საზოგადოების და ხალხის მზგავსად არის კოლექტიური ცნება.

უკვე აქ ვხედავთ ჩვენ დიდ განსხვავებას ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლისაგან. უკანასკნელი ღებულობდა ჩვენი მეცნიერების გამოსავალ წერტილათ ინდივიდუუმს. შმოლერი ღებულობს ამ გამოსავალ წერტილათ არა. მხოლოდ ადამიანის მოთხოვნილებებს, არამედ აგრეთვე საზოგადოებას. ასეთი განსხვავება გამოსავალ წერტილებისა იწვევს რასაკვირველია დასკვნათა განსხვავებას.

პოლიტიკური ეკონომიის გამოსავალი წერტილის საკითხი ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ გადაჭრილი და წარმოადგენს მთელი რიგი ეკონომისტების სადაო საგანს.

მეურნეობის განსაზღვრის საფუძვლად შმოლერი ღებულობს ადამიანის მოქმედებას, მიმართულს ადამიანის მატერიალურ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლათ.

ეს განსაზღვრა არ არის მთლად მოსწრებული.

სამეურნეო მოქმედება არის არა მხოლოდ მატერიალურ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად მიმართული მოქმედება, არაჲინ არ ჟარყოფს მას, რომ წიგნის ბექდეა და მისი გამოცემა არის სამეურნეო მოქმედება.

სამეურნეო არის მხოლოდ მიზანშეწონილი, განსაზღვრული მორალური იდეებით ნახელმძღვანელები მოქმედება,—შენიშნავს დამატებით შმოლერი.

მეურნეობა წარმოადგენს იმ პირთა წრეს, რომელნიც შეკავშირებული არიან რაიმე ფსიქიურ, ზნეობრივ და უფლებბრივი ჯაქვებით.

ის არის საზოგადოებბრივი ორგანო, რომელიც განიცდის განვითარებას. შმოლერი იძლევა სახალხო მეურნეობის განვითარების ორბიგინალურ თეორიას. დაყოფის საფუძვლათ ის იღებს პოლიტიკურ ორგანიზაციას, რომელიც არის სამეურნეო ცხოვრების განმსაზღვრელი. ამის და მიხედვით ის არჩევს სასოფლო, საქალაქო, სახალხო და მსოფლიო მეურნეობას (უკანასკნელი აქვს წარმოდგენილი მას, როგორც ჯამი სახალხო მეურნეობათა).

შმოლერი ჟარყოფს სახალხო მეურნეობის წმინდა მექანიურ გაგებას და იძლევა შემდეგ ძლიერ დამახასიათებელ განსაზღვრას: სახალხო მეურნეობა არის სისტემა საზოგადოებბრივ-სამეურნეო მოვ-

ლენათა და ხალხის დაწესებულებათა, სისტემა მომქმედდი და წარმოდგენილი, როგორც მთელი, რომელსაც მართავს ხალხის მთლიანი სული და მთლიანი მატერიალური მიზეზები.

სახალხო მეურნეობის განვითარების ერთ ერთ პირობას წარმოადგენს სახელმწიფო. სახალხო მეურნეობა არის ნაწილი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, მხოლოდ ერთი მხარე სოციალური სხეულის და მისი გაგება შეიძლება მხოლოდ დაკავშირებით სხვა საზოგადოებრივ მოვლენებთან. თანახმად თავისი განსაზღვრისა, შმოლერი წინუძღვარებს თავის გამოკლევას მნიშვნელოვან მსჯელობას სახალხო მეურნეობის და საერთოდ საზოგადოების ფსიქიურ, ზნეობრივ და უფლებრივ საფუძვლებზე.

უბირველეს ყოვლისა რა არის მიზანი საზოგადოებრივი კავშირისა? განვითარების პირველ საფეხურზე სისხლითი ნათესავეების კავშირი, ომის წარმოება საერთო ძალებით, მშვიდობიანობის დაცვა და სამეურნეო დამოკიდებულებანი. უფრო მაღალ საფეხურზე ემატება ღვთის მსახურება, აღზრდა, ხელოვნება, ჯანმრთელობაზე ზრუნვა და სხვ. ურთიერთობის და ერთმანეთის გაგების საშეალება არის ენა და წერა.

ყოველი ინდივიდუალური შეგნების საფუძველი, გამოსავალი პუნქტი ყოველ მოქმედებისა არის გრძნობა, გრძნობა სიამოვნებისა, კმაყოფილებისა და მიძივეგრძნობა დაუკმაყოფილებლობის, შეგრძნება ტკივილისა და ტანჯვის. უუძღვარესი და ელემენტარული გრძნობა არის სიამოვნების გრძნობა, რომელსაც ქმნის კვება და სქესობრივი ურთიერთობა. რაც უფრო დაბალია კულტურა, იმდენად უფრო მძლავრია ეს გრძნობა. თან და თან წარმოიშვებიან და ვითარდებიან უმაღლესი გრძნობანი, სახელობრ: ესთეთიური, ინტელექტუალური და მორალური.

არსებითი, მუდმივი გრძნობა მის დამოკიდებულებაში გარეგნულ ქვეყანასთან გამოისახებიან როგორც მოთხოვნილებანი და მოქმედების მხრივ როგორც განსაზღვრული მისწრაფება (Triebl).

მოთხოვნილება არის განსაზღვრულ მუდმივობით, დაყენებით და შეჩვევით ჩვენი სულიერ და ხორციელ ცხოვრებიდან გამომდინარე საჭიროება—გარეგნულ ქვეყანასთან შეხებით არა სასიამოვნო გრძნობის მოშორება და სიამოვნების გრძნობის გაძლიერება.

შმოლერი ცდილობს ამ მოთხოვნილებათა გაგებას, როგორც ფსიქოლოგიურ, ინდივიდუალურ და მასიური პოვლენის, როგორც მიზეზს მეურნეობისა, როგორც შედეგს ჩვენი სულიერი ცხოვრებისა.

მოთხოვნილებანი მრავალდებიან, ვითარდებიან, სათუთი ხდებიან. ამის მიზეზი არის გრძნობის, ინტელექტის, მორალის და საზოგადოების განვითარება და სრულყოფა.

მოთხოვნილებათა განვითარება და მათი დაკმაყოფილება დაკავშირებულია საშიშროებასთან. ნორმალური მოთხოვნილება არის ბედნიერება, ძალა ჩვენი წინსვლისა. მაგრამ რომელი მოთხოვნილება არის ნორმალური? ის, რომელიც ამაღლებს სულიერ და ხორციელ ძალას, შრომის უნარს, რომელიც ამდიდრებს ჩვენ შინაგან და გარეგნულ ცხოვრებას, რომელიც არ არის მავნებელი სოციალური კეთილ მოქმედებისა.

რა არის მისწრაფება (Triebe)? ადამიანს, რომელსაც აქვს განსაზღვრული მოთხოვნილება, ებადება მისწრაფება განსაზღვრულ მოქმედებაში, ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლათ.

აქ ეძლევა დასაწყისი ყოველ მოქმედებას, აქ იბადება ორგანიზმი იძულება მოქმედებისა (ინსტინქტი პირუტყვთა შორის). მისწრაფება თავდაცვისა და სქესობრივი ურთიერთობის უუძმლაგრესი არის. შემდეგ კი მიყვება მისწრაფება მოქმედებისა, ცნობისა, მეტოქეობისა და შეძენისა.

უკანასკნელი ჩნდება ინდივიდუალობის და თავდაცვის გრძნობის განვითარებასთან ერთად. მისწრაფება დაცვისა, შეძენისა, გამოიხატება კულტურულ ხალხთა შორის, როგორც მისწრაფება შეძენისა, ქონებით მფლობელობისა. ჩვენი ცხოვრების საზოგადოებრივი ფორმების გაუმჯობესება არსებობს არა ამ მოტივის გაუქმებაში, არამედ მის მოწესრიგებაში (სამართალი, მორალი). გარდა ამ მისწრაფებათა, ყოველ ხალხს უნდა ქონდეს აგრეთვე სამეურნეო კეთილთვისებანი. სამეურნეო კეთილთვისებანი არიან—შრომის მოყვარეობა, მეურნეობის წაყვანის უნარი, ბეჯითობა, მომკირნეობა და თაოსნობის სული, ურომლისოდაც წარმოუდგენელია ვაჭარი და მრეწველი.

როგორც ვხედავთ ფსიქოლოგია აზრის უუმნიშვნელოვანესი საფუძველი შმოლერის სისტემისა. ყოველ საკითხს ის ასაფუძვლებს ფსიქოლოგიურათ. აქასთანავე შმოლერი ღებულობს ადამიანს ისე, როგორც ის არის სინამდვილეში. ის ცდილობს გამოარკვიოს ადამიანის მრავალმხრიანობა და იმ მოტივთა მრავალფეროვანობა, რომელნიც ხელმძღვანელობენ მას.

სახალხო მეურნეობის შესწავლის დროს შმოლერი ხელმძღვანელობს არა ერთი მოტივით, ესთქვით პირადი ინტერესით, არამედ მთელ მოტივთა და ცოცხალი ადამიანის მისწრაფებათა გროვით. ამრიგად შმოლერი იბრძვის არა სამეურნეო მოვლენათა ფსიქოლოგიური და-

საბუთების წინააღმდეგ, არამედ რაც შეიძლება მათი უფრო ღრმა ფსიქოლოგიური დასაბუთებისათვის. შმოლერის სკოლა პრეტენზიას აცხადებს სახელ „ფსიქოლოგიურზე“ და ჩვენ მას ამაში უარს ვერ ვეტყვი. მაგრამ თავისებური შეფასება ფსიქოლოგიური და სხვა მომენტებისა ცქმნის გადაუღახველ უფსკრულს შმოლერის და ავსტრიულ სკოლის შორის, რომელსაც შერჩა საკუთრივ „ფსიქოლოგიურის“ სახელწოდება.

ფსიქოლოგიასთან ერთად მეორე მნიშვნელოვანი საფუძველი შმოლერის სისტემისა არის ეთიკა.

ზნეობრივი აზროვნება არის მსჯელობა იმაზე, — თუ რა არის კარგი და ცუდი. ზნეობრივი მოქმედება არის ნამდვილად უპირატესობის მიცემა იმისათვის, რაც ითვლება კარგად. არსება „ზნეობრივისა“ უპირველეს ყოვლისა არის ფსიქოლოგიური ცნება.

ზნეობრივი პროგრესი შეუძლებელია შეუცნობლად მიზეზობრივ კავშირისა გარს შემორტყმულ სამყაროსი, შეუცნობლად მის მისაღწევ საშვალების და მიზნისა. მაგრამ შემეცნება არ არის საკმარისი. ის არ იძლევა კიდევ ძალებს, რომელიც საკმარისია იმის, თუ გადასაწყვეტად რა არის კარგი და რა არის ცუდი. უუმაღლესი გრძნობა გადამწყვეტი მომენტია. ცალკე აღამიანს და გარეგნულ ბუნებას აქვთ ჩვენზე გავლენა, მაგრამ „ზნეობრივი“ არის ჩვენთვის გასაგები მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას ჩვენ განვიხილავთ, როგორც ჩვენ სულიერ სამყაროს შედეგს.

ამრიგად მოქმედების ყოველ ზნეობრივ შეფასებას აქვს საფუძვლად მატერიალურ — ტენზიკური, საზოგადოებრივი და ფსიქოლოგიურ — ისტორიული წინამძღვრები.

ყოველ დროს აქვს თავისი შეგნება მოვალეობისა, თავისი კეთილთვისებანი, თავისი ზნეობრივი მიზნები და საერთოდ ცნობილი დებულებანი.

მიუხედავად გადახრათა, ერთნაირი ბუნება აღამიანისა იწვევს კულტურულ ხალხთა ერთნაირ საზოგადოებრივ განვითარებას და ერთნაირი ზნეობრივი იდეების შემუშავებას.

აღზრდის საშვალება არის საზოგადოებრივი განკიცხვა, სახელმწიფოებრივი დასჯა და რელიგიოზური წარმოდგენა.

შმოლერი დაწერილებით იკვლევს თავის წინამძღვრებთან შეფარდებით აღათის და სამართლის წარმოშობას, მათ პირველყოფილ კავშირს, სამართლის თანდათან აღათიდან ჩამოშორებას და აღათისა და სამართლის გვერდით მორალის წარმოშობას. შემდეგ შმოლერი გადადის იმკავშირის გამოკვლევაზე,

რომელიც არსებობს მეურნეობის და ზნეობრივ იდეათა სამყაროს შორის.

ამ დამოკიდებულების გამოარკვევას შმოლერი იწყებს თავიდან განცხადებით იმაზე, რომ სახალხო მეურნეობა შეიძლება განხილულ იყოს როგორც სისტემა ბუნებრივ და ზნეობრივ ძალებზე.

სამეურნეო მოქმედებით გართულ ადამიანის დაკვირვების დროს, ჩვენ ვატყობთ უპირველეს ყოვლისა ბუნებრივ ძალებზე მოქმედების პროცესს. მაგრამ ამ პროცესს, რამდენადაც ლაპარაკია ადამიანის პიროვნებაზე, საფუძვლად აქვს არა მხოლოდ ბუნებრივი მომენტი, არამედ აგრეთვე გრძნობანი, რომელნიც იცვლებიან მორალის განვითარების გავლენით, ეთიურად გარდაქმნილი მისწრაფებანი (Triebe).

სამეურნეო მოქმედება ტექნიკის თვალსაზრისით შეიძლება იყოს მიზანშეწონილი ან მიზანშეუწონელი და ამიტომ ზნეობრივობის მხრივ სულერთი; მაგრამ სამეურნეო მოქმედების საზოგადოებასთან და სულიერ ძალებთან მთელ კომპლექსთან კავშირის გამო, ზნეობრივ მსჯელობას აქვს გავლენა სამეურნეო მოქმედებაზე, სამეურნეო მოქმედება ექვემდებარება ზნეობრივ მსჯელობას და ამიტომ ის არის ან ზნეობრივ—ნორმალური ან არა ნორმალური (კურსივი ჩემიან. კ.). სამართლიანობის იდეა, შემუშავებული მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში, თავიშობს დიდ როლს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და უპირველეს ყოვლისა სახალხო მეურნეობაში.

სამართლიანობა იძლევა იდეალურ მაშტაბს, რომელიც გვიჩვენებს —რამდენად შეეფერება სინამდვილე სამართლიანობის დასაწყისს.

სამართლიანობის იდეა თან ახლავს ყოველ სამეურნეო და სოციალურ მოქმედებას და უკანასკნელს აკრიტიკებს.

სამართლიანობის იდეა ინდივიდუალურია; ის სხვა და სხვანაირად ესმის ცალკე პირს, კლასს, პარტიას და ამიტომ ყოველთვის არ შეიძლება მისი გატარება დადებით სამართალში.

ასეთია არსება შმოლერის მოძღვრებისა, „ზნეობრივზე“ და მის კავშირზე სამეურნეო ცხოვრებასთან.

ჩვენ ვიცით, რომ ერთი წარმომადგენელი ლიბერალურ—ინდივიდუალისტურ სკოლისა უარყოფდნენ ინტერესთა ანტაგონიზმის არსებობას (ინტერესთა პარმონიის სკოლა—კერი, ბასტია), მეორენი კი ხედავდნენ მას, მაგრამ სთვლიდნენ არსებულ წესწყობილებას ბუნებრივად და მუდმივად. ენდობოდნენ რა პირად ინტერესს, რომელიც გონიერად ხელმძღვანელობს ადამიანს და რომელსაც ყველა მიყავს საერთო სიკეთედ, მათ არ შეეძლოთ მეურნეობა დავკავშირებიათ უმაღლეს ეთიურ

ნორმებთან. უკეთეს შემთხვევაში მათი შეხედულება არ შორდებოდა ბენტჰამის უტილიტარიზმს. ლიბერალურ—ინდივიდუალისტური სკოლა არა თუ არ მოითხოვდა სახელმწიფოს ჩარევას, არამედ უარყოფდა მას, როგორც ნაწილის და მთელის ინტერესების მავნებელს.

მაგრამ, როგორც ვიცით უკვე ისტორიული სკოლის დამაარსებლებმა დაუკავშირეს მეურნეობა ეთიკას და გამოაცხადეს პოლიტიკური ეკონომია ეთიურ მეცნიერებათ.

ამ დებულების უფრო ღრმა და წარმატებულ დასაბუთებას ეპოულაბთ ჩვენ შმოლერთან. თავის მსჯელობით ის ასაბუთებს ზნეობრივ მსჯელობის საჭიროებას, დამთავრებულ სისტემას სოციალური პოლიტიკისა და სოციალური რეფორმების საჭიროებას. ამიტომ შმოლერის მიმართულებას ეწოდება აგრეთვე ეთიური ან სოციალ-ეთიური მიმართულება.

მეურნეობის და ეთიკის დამოკიდებულების საკითხი ჯერ კიდევ არ არის ერთხმად გადაჭრილი. მრავალი ეკონომისტები მეთოდოლოგიურ მოსაზრებით, თეორიული ეკონომიკის ამოცანების მიხედვით და მთლიანი, საერთოდ ცნობილი ნორმების უქონლობის გამო, შმოლერის დებულების წინააღმდეგ არიან (ზომბარტი, მაქს ვებერი). რა არის პოლიტიკური ეკონომია, როგორია მისი დანიშნულება და მეთოდი?

პასუხმა, რომელიც გასცა ისტორიული სკოლის წარმომადგენელმა შმოლერმა ამ საკითხს, გამოიწვია ჩვენ მეცნიერებაში არა ნაკლები რევოლუცია, ვიდრე თვით ისტორიული მიმართულების დაარსებამ. შმოლერმა, ისტორიული სკოლის დამაარსებელთა დებულებების განვითარების დროს მიაღწია მნიშვნელოვანად სხვა დასკვნას, ამ გარემოების გამო ის ითვლება დამაარსებლად ახალ—ისტორიული მიმართულებისა.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ სამეურნეო მოვლენა არის შედეგი ისტორიულად შექმნილ სინამდვილის სხვადასხვა პირობებისა. მეურნეობა არის ნაბოლოდ ერთი მხარე ჩვენი ცხოვრებისა და მკიდრო კავშირი აქვს ცხოვრების სხვა მხარეებთან. შმოლერიც იმ აზრისაა, რომ სახალხო მეურნეობის შესწავლის დროს ჩვენ ვცდილობთ გამოვარკვიოთ სწორედ აღნიშნულ საზოგადოებრივი დამოკიდებულებანი, რომელნიც წარმოიშებიან სამეურნეო ცხოვრების ფარგლებში.

სახალხო მეურნეობის მოვლენათა აღწერა და განსაზღვრა, ამ მოვლენათა, როგორც მთლიანობის და ხალხის ცხოვრების ნაწილის გამორკვევა, მიზეზობრივი ახსნა მოვლენათა, გამორკვევა სახალხო მეურნეობის განვითარებისა, მომავლის შეძლებისდაგვარად წინასწარ თქმა და ნამდვილი

გზის ჩვენება,—აი სფერო ჩვენი მეცნიერებისა, ლაპარაკობს შმოლერი. ამრიგად, არა წარმოების, განაწილების ან საზოგადოებრივი დამოკიდებულებათა კანონების გამოძებნა, არამედ სამეურნეო მოვლენათა აღწერა, მიზნობრივი ახსნა და სხვა.

ეს განსაზღვრა სხვანაირად ედერს, ვიდრე განსაზღვრა თუნდაც ისტორიული სკოლის დამაარსებელთა.

თავის ხასიათის გამო, ლაპარაკობს შმოლერი, პოლიტიკური ეკონომია მკიდრად ეხება გამოყენებით ბუნების მეტყველებას (ტექნოლოგია, მანქანების მეცნიერება, სასოფლო მეურნეობა, ანტროპოლოგია, ეტნოგრაფია, კლიმატოლოგია და სხვ.) და უუფრო შენელოვანეს ზნეობრივ მეცნიერებებს (ფსიქოლოგია, ეთიკა, მეცნიერება საპარტალზე, სახელმწიფოზე, საზოგადოებაზე და სხვა.), რადგანაც სახალხო მეურნეობა არის ერთდამივე დროს ბუნებრივი და კულტურული ქმნილება.

პოლიტიკური ეკონომიის სხვა მეცნიერებასთან დამოკიდებულებას უარყოფა შეუძლებელია. მაგრამ შმოლერი მიდის მეტად შორს ამ კავშირის საზღვრების დამყარებაში. და დაბოლოს, ჩვენი მეცნიერების სხვა მეცნიერებებთან კავშირი არ ნიშნავს და არ თხოულობს ჩარევას სხვის სფეროში და ნათესაურ საკითხების განხილვას პოლიტიკურ ეკონომიის ფარგლებში. ყოველ ეკონომისტმა ანგარიში უნდა გაუწიოს სხვა მეცნიერებათა მონაცემს, მაგრამ ის არ უნდა იქნეს მეტადილი პოლიტიკურ ეკონომიის საზოგადო კურსში, როგორც ამას სჩადის შმოლერი. საეჭვო არ არის, საკითხი „ზნეობრივის“ არსებობისა, სამართლის წარმოშობისა, ტექნიკის განვითარებისა და სხვ. ფრიად საინტერესოა და ცოდნა ამ საკითხთა წარმოადგენს აუცილებელ წინამძღვარს ყოველ ეკონომისტის მუშაობისათვის, მაგრამ არა მის პირდაპირ მიზანს და დანიშნულებას; არავინ არ უარყოფს იმას, რომ წიგნთსაცავთა საკითხი ძლიერ საინტერესოა, მაგრამ ეკონომისტის კომპეტეციის გარეშე არის.

ამიტომაც შმოლერის „Grundriss...“ არის უფრო საერთო კულტურის ისტორიის სახელმძღვანელო, ვიდრე პოლიტიკური ეკონომიის. ზოგიერთ ეკონომისტმა კიდევაც განაცხადა, რომ შმოლერის შრომა არ არის პოლიტიკური ეკონომია. ეს მტკიცება შეიცავს ქეშმარიტების ჩანასახს; შმოლერის მითითება იმაზე, რომ მას უნდოდა არა სახელმძღვანელოს მოცემა, არამედ სპეციალური კლავა ძიებათა ჯამის შედგენა ისტორიის, სოციოლოგიის და ფსიქოლოგიის თვალთსაზრისით, არ არის საკმაო გამამართლებელი.

პოლიტიკური ეკონომიის ასეთი გაგების შედეგი არის მისი თავისებური დაყოფა ნაწილებად. ის ყოფს პოლიტიკურ ეკონომიას (Volkswirtschaftslehre) ორ ნაწილად: საერთო მოძღვრება სახალხო მეურნეობაზე (Allgemeine Volkswirtschaftslehre) და სპეციალური მოძღვრება სახალხო მეურნეობაზე (Spezielle Volkswirtschaftslehre). „საერთო მოძღვრებას, როგორც მე ის მესმის, ლაპარაკობს შმოლერი, აქვს ფილოსოფიურ-სოციოლოგიური ხასიათი; ის გამოდის საზოგადოების არსებიდან და სამეურნეო ცხოვრების და მოქმედების საერთო მიზეზებიდან, გამოხატავს ტიპიურ ორგანოებს, მის სტატიკას და დინამიკას. ის ცდილობს სისტემატიურად და პრინციპიალურად, ჩვენი ცოდნის უსრულ ნამსხვრევებიდან ერთი მთელი შეადგინოს; ის მოძრაობს ზოგადიდან სპეციალურისაკენ და ხაზს უსვამს განსაკუთრებულს, უმთავრესად როგორც ილიუსტრაციას ქეშმარიტებისას.

პირიქით სპეციალურ მოძღვრებას აქვს ისტორიული პრაქტიკული ხასიათი. ის გამოხატავს დასავლეთ ევროპის ან თვით ცალკე ქვეყნების სამეურნეო განვითარებას პერიოდების მიხედვით. სპეციალური მოძღვრების სფეროა—კონკრეტული, ერთეული და ამიტომ ეს ნაწილი პოლიტიკური ეკონომიისა არის დესკრიპტიული მეცნიერება.“*)

რა მეთოდით უნდა ისარგებლოს სახალხო მეურნეობის მეცნიერებამ? აი ეს საკითხი იყო სწორედ ხანგრძლივი და გაცხოველებული დავის საგანი. ამ საკითხის დავის ისტორიაზე ჩვენ შევეჩერდებით რამოდენიმე ახლოს.

80 წ. დასაწყისში დაიწყო რეაქცია ისტორიული სკოლის წინააღმდეგ. რეაქციის ბუდე იყო ავსტრია, მისი დამწყები კ. მენგერი **).

მენგერი გამოვიდა მზურვალე დამცველად აბსტრაქტურ-დედუქტიურ მეთოდისა თეორეტიულ ეკონომიკაში (თუმცა ის არ უარყოფდა ინდუქტიურ მეთოდს თავისი სფეროში—ისტორიაში) და კიცხავდა ისტორიულ სკოლას უყიდურესობასა და ინდუქტიურ მეთოდის უადგილობაში.

შმოლერმა გაუკეთა ძლიერ მკვეთრი კრიტიკა მენგერის შეხედულებას. ***) შმოლერი იცავდა დაკვირვების გაღრმავების, მასალის დეტა-

*) Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 3 Auf. B. VIII გვ. 431

**) K. Menger. Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der Politischen Oekonomie insbesondere 1883. არის რუსული თარგმანი.

***) წერილში „Die Schriften von K. Menger und W. Dilthey zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften.“

ლორი შესწავლის საკიროებას, როგორც წინასწარ სტადიას საერთო თეორიისა. არა ცალმხრივი აბსტრაქტულ-დედუქტიური მეთოდის ხმარების გაგრძელებით წავალთ ჩვენ წინ, არამედ დესკრიპტიულ, ისტორიულ და სტატისტიკურ მასალის, დახმარებით, ლაპარაკობდა შმოლერი. სამეურნეო ცხოვრება ძლიერ რთულია და გულუბრყვილობაა იმაზე ფიქრი, რომ პირადი ინტერესის და ადამიანის მოთხოვნილებისაგან გამოსვლით შეიძლება ჩვენი მეცნიერების აგება. შმოლერის რეცენზიას მენგერმა უპასუხა პატარა წიგნაკით: „Die Irrtümer des Historismus“ (ისტორიზმის შეცდომები), რომელიც დაწერილია მეტად მკაცრ ტონებში.

შემდეგში შმოლერმა საბოლოოდ და დაწვრილებით განსაზღვრა თავისი თვალსაზრისი ჯერ „Grundriss-ში და მერე ვრცელ წერილში: „Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und Methode.“ *) არსებითი მხარე მისი შეხედულების შემდეგია:

სახალხო მეურნეობის შესწავლის პირველი საფეხურია—დაკვირვება. სამეურნეო მოვლენა ძლიერ რთულია და ამიტომ საკიროა დეტალური დაკვირვება. დაკვირვებას მისდევს აღწერა, ე. ი. დაკვირვების ჩამოყალიბება სახეების და კლასების დამყარება. ეს ოპერაცია არ არის ინდუქცია, რადგანაც ის ემსახურება დედუქციასაც. აღწერაც დეტალური უნდა იყოს; რაც უფრო მარტივია საკითხი, იმდენათ უფრო მკირვა აღწერის როლი.

დამხმარე საშუალება ამ ოპერაციის დროს არის სტატისტიკა და ისტორია. ისტორიული მასალა ემსახურება თეორიულ დებულებათა ილიუსტრაციას და ხელს უწყობს ახალ კეშმარიტებათა აღმოჩენას ინდუქტიური გზით; ძველი ისტორიული სკოლა ნაჩქარევად აწვავდა და საზოგადო ისტორიის მონაცემებს (კურსივე ჩემია ნ. ქ.). ეკონომიური თეორიის შექმნისათვის საკიროა სახალხო მეურნეობის ისტორიის სპეციალური და დაწვრილებითი შესწავლა.

აღწერას მისდევს ცნებათა და განსაზღვრათა დამყარება. ყველა ეს ოპერაციები წარმოადგენენ მხოლოდ წინასწარ მუშაობას.

ამ მუშაობით ჩვენ გვსურს მივაღწიოთ იმ კავშირის შემეცნებას, რომელიც არსებობს სახალხო სამეურნეო მოვლენებში. ჩვენ გვსურს შევიცნოთ მათი მრავალგვარობაში და გამოვარკვიოთ მოვლენათა მიზეზები.

*) ang. d. St. B. VIII.

მაგრამ აქ ისმის საკითხი—რამდენად შორს უნდა წავიდეთ ჩვენ მიზნების ძიებაში?

კერძო, მაგალითად, ამტკიცებდა, რომ საჭირო არ არის ყველა მიზნების გამოძებნა. ჩვენ ხშირად ვღებულობთ მათ მზა-მზარეულს სხვა მეცნიერებისაგან. მაგრამ ეს შეცდომაა. თანამედროვე მოძღვრებამ სახალხო მეურნეობაზე უნდა მიიღოს მხედველობაში მთელი გროვა მატერიალურ და სულიერ მიზნებისა.

მოკლედ რომ ვსთქვათ, საჭიროა მხედველობაში მიღება ადამიანის ფსიქიკის და გარეგნულ ცხოვრების ყველა პირობებისა. ამ თვალსაზრისით შმოლერი უარყოფს ყველა ცალმხრივ მატერიალისტურ მოძღვრებას სახალხო მეურნეობაზე.

რა გზით მიაღწევენ მიზნათა და მიზნობრივ დამოკიდებულების შემეცნებას? ინდუქციით და დედუქციით.

შმოლერი ტიპიური წარმომადგენელია ინდუქტიური მეთოდისა.

მაგრამ დიდი დავის შემდეგ მან შეასუსტა თავის თვალსაზრისი და განაცხადა რომ დედუქტიური მეთოდიც მოიხმარება პოლიტიკურ ეკონომიაში; დავა არის მხოლოდ იმაზე, თუ რა ზომით გამოიყენება დედუქცია. რთული საკითხები ჯერ ჯერობით კიდევ მოითხოვენ ინდუქტიურ მეთოდის ხმარებას და მხოლოდ ჩვენი მეცნიერების საკმაოდ განვითარების შემდეგ შეიძლება დედუქტიური მეთოდის ხმარებაზე გადასვლა.

სრული შეფარდებით თავის წინამძღვრებთან შმოლერი უარყოფს სახალხო მეურნეობაში „კანონთა“ არსებობას და ლაპარაკობს მხოლოდ მოვლენების „სისწორეზე“ (Regelmässigkeiten). შმოლერის ამ განცხადებამ ბოლო მოუღო მეთოდზე დავას. თანამედროვე მეცნიერებამ მიაღწია იმ ნამდვილ დასკვნას, რომ საჭიროა და შესაძლებელია ორივე მეთოდის ხმარება—თვითთულის თავის სფეროსა და თავის დროში.

ჩვეულებრივ დაყოფას პოლიტიკური ეკონომიისა წარმოებასა, გაცვლა-გამოცვლასა, განაწილებასა და მოხმარებაზე, შმოლერი უარყოფს.

მის შეხედულობასთან დაკავშირებით პოლიტიკური ეკონომიის ხასიათსა და ამოცანაზე ის ყოფს საზოგადო მოძღვრებას შემდეგ ოთხ ნაწილად: ბუნება და ტექნიკა, სახალხო მეურნეობის ორგანიზაცია, მოქცევა (აღებ-მიცემა და განაწილება) და სახალხო მეურნეობის განვითარება მთლიანად.

თავის „საფუძვლების“ პირველ წიგნში შმოლერი იხილავს სახალხო მეურნეობის გარეშე ბუნებრივ პირობებიდან დამოკიდებულე-

ბას, მიგვითითებს რასისა და ხალხის ხასიათის მნიშვნელობაზე და ჩერდება თანამედროვე რასათა და უმთავრეს ხალხთა დახასიათებაზე.

შემდეგ ის ჩერდება მოსახლეობის პრობლემაზე. მის აზრით მალტუსის დამსახურება იმაში გამოიხატება, რომ მან გამოაჩვენა მოსახლეობის რაოდენობის და საკვებ საშუალებათა დამოკიდებულება. მაგრამ მალტუსის ფორმულები ვერ უძლებენ კრიტიკას და გამრავლების ტენდენციას კი არა აქვს ბუნებრივი, აბსოლუტური და მუდმივი მოქმედების ხასიათი. გარდა ამისა უზედღურება და სიღარიბე არის ხშირად წარმოების და განაწილების ორგანიზაციის შედეგი და არა ჭარბ მოსახლეობისა, როგორც გეასწავლის მალტუსი. ბრძოლა ჭარბ მოსახლეობასთან შესაძლებელია. მოსახლეობის რეგულიაციის საშუალებანი სხვადასხვა უნდა იყვნენ სხვადასხვა ხალხთა შორის.

თავისი სისტემის მეორე წიგნს შმოლერი უძღვნის სახალხო მეურნეობის წესწყობილებას. აქ შმოლერი იხილავს ოჯახურ მეურნეობის, ცალკე საზოგადოებრივ ჯგუფებს—ქალაქ და სოფელს, სახელმწიფოს მეურნეობას, სარეწაოს, მის წარმოშობას და ფორმებს. შრომის დანაწილებას, კერძო საკუთრების და კლასთა წარმოშობას.

ამ საკითხებს შმოლერი იხილავს სრული დაკავშირებით თავის მეტოდოლოგიურ შეხედულებასთან და იძლევა ვრცელ ისტორიულ მასალას. ჩვენ შევჩერდებით მხოლოდ უკანასკნელ სამ საკითხზე.

შრომის დანაწილების წარმოშობას შმოლერი ეძებს ადამიანის საერთო გრძნობაში და ზოქმედებაში, ადამიანის საზოგადოებრივ ბუნებაში სოციალური. წრე არის შრომის დანაწილების წინამძღვარი. მთელი რიგ ინსტიტუტებმა შესაძლებლად გახადეს და გაადვილეს შრომის დანაწილება (ფული). დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ადამიანის სულიერი ცხოვრების ცვლილებას. შმოლერი შემდეგ რეზიუმეს უკეთებს თავის ვრცელ მსჯელობას: „შრომის დანაწილება გამომდინარეობს სულიერი და ტექნიკური პროგრესიდან, რომელიც ჩნდება დიდ სახელმწიფოებში მკიდრო მოსახლეობით, არსებობისათვის ბრძოლის გავლენით. ჩვენ ვიხილავთ შრომის დანაწილებას, როგორც ელემენტარულ და საკირო პროცესს დიფერენციაციისა და შეგუებისა, პროცესს რომელსაც მივყევართ საზოგადოების ფორმებისაკენ, თუ არსებობს საუკეთესო მორალი, საზოგადოებრივი ორგანიზაცია და სამართალი.“ ეს სიტყვები საკმაოდ და მკაფიოდ ახასიათებენ იმ დიდ მნიშვნელობას, რომელსაც შმოლერი აძლევს შრომის დანაწილებას. ასეთი ფართო გაგება

შრომის დანაწილებისა არის მიზეზი, რომ შმოლერი ბევრ მოვლენებს ხსნის შრომის დანაწილებით.

შმოლერი ამტკიცებს, რომ შრომის დანაწილების ნიადაგზე წარმოიშვა პირველი საზოგადოებრივი ჯგუფები—სასულაერო წოდება, საერო არისტოკრატია და ვაჭრობა. თანამედროვე საზოგადოების კლასობრივ აგებულობას ხსნის შმოლერი შრომის დანაწილების შედეგად.

ბიუხერმა მიუთითა შმოლერს იმაზე, რომ სწორედ ქონებითი მფლობელობა, ამა თუ იმ კლასისადმი კუთვნილება განსაზღვრავს ხელობის გვარს. ამ კრიტიკის გაელენით შმოლერმა თავის სახელმძღვანელოში რამდენადმე შეასუსტა თავისი თვალსაზრისი და განაცხადა, რომ წინედ შრომის დანაწილება წინ უსწრებდა ქონებრივ სხვადასხვაობას და დღეს კი ხშირად შრომის დანაწილება არის შედეგი კლასობრივ სხვადასხვაობისა.

შმოლერი ხსნის კლასთა წარმოშობას შრომის დანაწილებით, ამასთანავე არ უარყოფს ქონებრივ განსხვავებების გაელენას, მაგრამ კლასთა წარმოშობის ახსნას მხოლოდ ქონების არათანაბარ განაწილებით, როგორც ამას სჩადიან სოციალისტები და რადიკალები, ის არ სთვლის შესაძლებლად.

კერძო საკუთრებას შმოლერი ხსნის ადამიანის ბუნებით, აცხადებს მას ნების გაფართოვებულ ორგანოთ და ამბობს, რომ სანამ არსებობს ადამიანი, მანამდე იარსებებს კერძო საკუთრება.

ამრიგად კერძო საკუთრებას და მასთან პირად თავისუფლებას შმოლერი აცხადებს მუდმივ კატეგორიით. როგორც ვხედავთ ამ აშკარა პროტესტანტულ სწამს მუდმივ კატეგორიათა არსებობა.

შემდეგ შმოლერი იხილავს კერძო საკუთრების თანამედროვე თეორიებს და აცხადებს რომ საბოლოოდ ყველა ამ თეორიებში მოპოვება კემპარიტების ნასახი. ის ჩერდება საკუთრების ისტორიულ განვითარებაზე და საპიროდ სთვლის კერძო საკუთრების უარყოფით მხარეებთან ბრძოლას.

განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენს მესაუე წიგნი მისი საფუძვლებისა—**გაცვლა-გამოცვლა და განაწილება**.

აი ამ ნაწილში სჩანს განსაკუთრებით აშკარად, მისი მეფოდის არსება.

„ისტორიზმის“ დასახსიათებლად ჩვენ მოგვყავს შემდეგი საინტერესო მაგალითი კ. დილის წიგნიდან „Theoretische National Ökonomie“. ხელუფასის კანონი რიკარდოს გამოყავს ერთი მოტივიდან—მუშათა და

მესარეწეთა პირადი ინტერესიდან. ამ მომენტს უმატებს ის მუშის სქესობრივ მისწრაფებას. რადგანაც ხელფასი ფასია მუშათა ძალისა, ხელფასისა და ფასის კანონებში იგივეობა არსებობს. ამიტომ მუშათა ძალის ფასი, ხელფასი, შეიძლება იყოს ბუნებრივი და საბაზრო. ბუნებრივი ხელფასი უდრის არსებობის საშუალების რაოდენობას, რომელიც საჭიროა მუშის საცხოვრებლად და გასამრავლებლად, ბაზრის ხელფასი არის ის ფასი, რომელიც ნამდვილად ეძლევა მუშას. ის განისაზღვრება მიწოდებით და მოთხოვნით და სკდილობს, მოსაზღვრობის კანონის ძალით, მიაღწიოს ბუნებრივი ხელფასის სიმაღლეს.

შმოლერი კი აშენებს თავის ხელფასის თეორიას ფართო ფაქტურ მასალაზე. შმოლერიც აღნიშნავს იმას, რომ მიწოდება და მოთხოვნა დიდ როლს თამაშობს ხელფასის განსაზღვრის დროს. მაგრამ ის ხაზს უსვამს იმ მდგომარეობას, რომ ამ მოთხოვნა და მიწოდების უკან დგანან ცოცხალი ადამიანები მათი გრძნობებით, ჩვეულებით, მისწრაფებით. სოციალური ორგანიზაცია, ძლიერება, იურიდიული წესწყობილება და ბევრი სხვა მოვენტები საზღვრავს ხელფასს.

ამგვარადვე, დიდი სტატისტიკური და ისტორიული მასალის დახმარებით, აშენებს შმოლერი სხვადასხვა ეკონომიური ფენომენტების ახსნას.

უპირველეს ყოვლისა გამოვარკვიოთ მისი შეხედულება მეტოქეობაზე. მეტოქეობა არის შეჯიბრება ერთი და იგივე მიზნის მიღწევაში, ბრძოლა, რომელიც გამოწვეულია დოვლათთა ნაკლებობით.

მეტოქეობა არის ბრძოლა არსებობისათვის და სხვა არაფერი. მიწრაფება პიროვნების ცნობისა, მოქმედებისა და წარმოებისაკენ ბაღებს შეჯიბრებას, მეტოქეობას. მეტოქეობა დაკავშირებულია თავმოყვარეობასთან; ის ბაღებს ხშირად ძალადობას, უსამართლობას, მაგრამ ამასთანავე ის არის დიდებული სკოლა მოქმედებისა და ენერგიისთვის და პროგრესის საწინდარი. შმოლერი ხსნის მეტოქეობას ადამიანის ბუნებით და ლაპარაკობს რომ მისი გაუქმება შეუძლებელია. შმოლერი არ არის მომხრე არც მეტოქეობის დამცველთა, არც მის მოწინააღმდეგეთა; ის მიღის საშუალო გზით და მომხრეა მეტოქეობის მოწესრიგებისა და შეზღუდვის, გამეფებულ ზნეობრივ ნორმებთან და იმ მოთხოვნილებებთან შეფარდებით, რომელნიც აუცილებელი არიან სამეურნეო ძალთა ჰარმონიულ განვითარებისათვის.

შეტად თავისებურია შმოლერის ფასეულობის თეორია. შმოლერი ეთანხმება იმას, რომ ფასეულობა არის შედეგი სუბიექტიურ შეფასებისა;

მაგრამ მის აზრით წარმოდგენა ფასეულობაზე არის აგრეთვე შედეგების, საზოგადოებრივი კავშირის და მსჯელობის.

ამრიგად ყოველ სუბიექტიურ ფასეულობაში ჩამარბულია აგრეთვე ობიექტიურიც. და მსჯელობას ფასეულობაზე აქვს ორგვარი ბუნება: ის წარმოიშობა ინდივიდუუმის სულიერ სამყაროში და მასთან ერთად არის განსაზღვრულ საზოგადოებრივ, სოციალურ-სულიერ ჯგუფის გრძნობათა და წარმოდგენათა გამოხატულება. სამეურნეო დოვლათთა მოთხოვნის რიგი (მათი განაწილება ინტენსიობის მიხედვით), არის არა მხოლოდ სამეურნეო საკითხი, არამედ აგრეთვე ზნეობრივი საკითხიც. ფასეულობა არის შედარების და შეფასების გზით წარმოშობილი შემეცნება მნიშვნელობის ხარისხისა, მნიშვნელობის, რომელსაც ჩვენ ვაძლევთ ერთ დოვლათს შედარებით სხვებთან, მისი ვარგისობის მიხედვით ადამიანის სამეურნეო მიზნისათვის. ფასეულობა არის ადამიანის მსჯელობა და არა თვისება თვით ნივთისა.

ფასეულობის განსაზღვრაში შმოლერი, როგორც ყველა გერმანელი ეკონომისტები, სუბიექტიურ თვალსაზრისს იზიარებს, ხაზს უსვამს წრის გავლენას მსჯელობაზე და ფასეულობის ეთიურ ხასიათს.

შმოლერიც არჩევს ფასეულობის ორ სახეს—სახმარ და საცვლელ ფასეულობას. პირველი წარმოიშობა ადამიანის გრძნობათა სამყაროში, მეორე კი არის განსაზღვრული ფასეულობა გამოხატული ფულში, კონკრეტული გამოხატულება, რომელიც წარმოადგენს ფასის აუცილებელ ფსიქოლოგიურ წინამძღვარს. ძველ ეკონომისტთა მოძღვრებას, რომ საცვლელ ფასეულობა ისაზღვრება მოთხოვნით და მოწოდებით, შმოლერი სთვლის არსებითად სწორად. მაგრამ მას შემოაქვს ცვლილება, რამდენადაც ის აცხადებს, რომ მოთხოვნა და მიწოდება არ არის უკანასკნელი მიზეზი და საქიროა აგრეთვე ამ მოვლენის ახსნა პირველყოფილ წყაროს დახმარებით.

მაშ რა არის მოთხოვნა და მიწოდება?

მიწოდება არის განსაზღვრული რაოდენობა განსაზღვრულ საქონლისა, რომელიც განსაზღვრულ ბაზარზე და განსაზღვრულ დროში ეძებს მყიდველს. მოთხოვნა არის სურვილი, დამყარებული ფულის ან კრედიტის ქონებაზე, ამ საქონელთა იმავე ბაზარზე და იმავე დროს ყიდვისა. ყოველად მიუღებელი რაიმე შედეგის გამოყვანა მხოლოდ ამ „რაოდენობის“ ცნებიდან გამოსვლით. კლასიკურ სკოლის შეცდომა მდგომარეობს იმაში, რომ მან უკიდურესად გაამარტივა საკითხი; მან ვერ გაუწია ანგა-

რიში ყველა იმ მომენტებს, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ ფასეულობის და ფასის დამყარების დროს.

დოვლათთა რაოდენობასთან ერთად საჭიროა მივიღოთ მხედველობაში პირობებიც და საზოგადოებრივი დამოკიდებულებანი.

აღათი, მისწრაფება, სუბიექტური შეფასების სხვადასხვაობა, ბაზრის გაცნობა, სამეურნეო ძალა, დიდ გავლენას ახდენენ ფასეულობასა და ფასზე. მოთხოვნა და მიწოდება საზღვრავს ფასს, არა როგორც ფულის და საქონლის რაოდენობა, არამედ როგორც ჯამი ფსიქიურ ძალთა.

შემდეგ შმოლერი იძლევა დაწვრილებითი ფსიქიურ მასალით მდიდარ ანალიზს „მოთხოვნა და მოწოდების“ ცნებისას. დასასრულს ის აცხადებს, რომ საბაზრო ფასს აქვს მისწრაფება გაუთანასწოროდეს საწარმოო ხარჯებს.

არსებობს თუ არა სამართლიანი ფასეულობა და ფასი?

ფასეულობა თავის მნიშვნელოვანი ნაწილით არის შედეგი ბუნებრივ ელემენტებისა და შემთხვევით მოვლენათა. მაგრამ, რამდენადაც ის ისაზღვრება ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი ნებით, იმდენად შეიძლება ლაპარაკი სამართლიან და უსამართლო ფასეულობასა და ფასზე.

ამ სამართლიანობის იდეით უნდა ვიხელმძღვანელოთ ნიხრის და წესების დროს. ორივე სახეს ფასების დამყარებისა, ნიხრს და თავისუფალ მეტოქეობას, აქვს თავისი უარყოფითი და დადებითი მხარეები, ამიტომ ორივე საჭიროა, როგორც ერთი მეორის შემესგნნი.

დავკმაყოფილდეთ თქმულით.

ბევრი ეკონომისტი სწორედ ამ ნაწილს სთვლიდა გამოსადეგად დედუქტიური მეთოდის ხმარებისათვის და ეკონომიური კანონების გამოყენებასათვის. შმოლერი კი დაკავშირებით თავის მეთოდოლოგიურ შეხედულობასთან, უარყოფს ფასეულობის და ფასის კანონების გამოყენებას და ხსნის უკანასკნელს ადამიანის პიროვნების მრავალფეროვან განმარტებით და რეალური ცვალებადი სინამდვილის პირობათა მთელი გროვით.

ფულის ფასეულობა ისაზღვრება ნივთიერების ფასეულობით, დიდი გავლენა აქვს მიწოდება და მოთხოვნას ე. ი. ძვირფას ლითონების მოთხოვნა და მიწოდებას. ფულის რაოდენობის გამრავლებას ან შემცირებას აქვს შედარებით სხვა და სხვანაირი გავლენა; ამ პრობლემის გადაწყვეტის დროს საჭიროა მივიღოთ მხედველობაში მასიური ფსიქოლოგიური მდგომარეობა, ოპტიმისტური და პესიმიისტური განწყობილე-

ბა და სხვ. შმოლერი აქაც ერთგული რჩება თავისი მეთოდისა და ასაბუთებს თავის ფულის თეორიას ისტორიული, ეთიური და ფსიქოლოგიური მომენტებით.

შმოლერი მოწინააღმდეგეა ბიმეტალიზმისა.

მისი პრინციპიალური შეხედულება ფულზე შემდეგია: ფული, რომელიც გახდა ფასეულების საერთო საზომი და რომელზედაც შეიძლება ყველაფრის ყიდვა და გაყიდვა, ძლიერ აცოცხლებს სახალხო მეურნეობას; ფული ხელს უწყობს საზოგადოებრივობის განვითარებას, ის არის ის იარაღი, რომელიც აადვილებს ადამიანთა შეერთებას სახელმწიფოში. ფულის წყალობით მცირდება საურთიერთო დამოკიდებულება და გავლენა, — ფულის მეურნეობის გარეშე წარმოუდგენელია თანამედროვე ინდივიდუალიზმი.

შმოლერი აღნიშნავს აგრეთვე ფულის მეურნეობის უარყოფით მხარეებს. სამწუხარო ის არის, რომ ბევრი ხედავს ფულში არა საშუალებას არამედ მიზანს; ამის შედეგი არის მორალის დავიწყება, ბოროტმოქმედება. ღღეს შეიძლება საზოგადოებრივი აზრის და თვით პარლამენტის და მთავრობის ყიდვა. უსინდისო მატერიალიზმი, ანგარიშზიანობით დაქორწინება და პროსტიტუცია არის დამახასიათებელი მომენტი თანამედროვე ფულის მეურნეობისა. მაგრამ მიუხედავად ყოველივე ამისა ფული მაინც წარმოადგენს პროგრესის იარაღს. ჯანსაღი ინსტიტუტების დაარსებით, ფულის მეურნეობის წესიერი გამოყენებით და მოწესრიგებით, შეიძლება ამ უარყოფით მხარეთა გაუქმება.

აქამდის ჩვენ ვიხილავდით შეფასების პროცესს მთლიანად.

ეხლა კი შეუდგეთ კაპიტალის და შრომის შეფასებას. ადამიანს უნდა ეზრუნა მომავალზე და მოეგროვებია მარაგი შემდეგი დღისა, წლისა და თაობისათვის. მეორე მხრივ ადამიანი მიისწრაფვის ტენიკურ პროგრესისაკენ. შრომის დანაწილებასა და ფულის გაჩენასთან ერთად, ჩდება აგრეთვე საკითხი ამ მარაგთა ფასის შესახებ.

შევჩერდეთ იმ მარაგებზე, რომელნიც ჩნდებიან დაგროვების გზით.

თავიდან — უფრო კვიანი, უნარიანი, მძლავრი, შემნახველი აგროვებდა, ამ თვისების წყალობით, უფრო ღიდ მარაგს, ქმნიდა უკეთეს საწარმოო იარაღს. ის პირები და პირთა კავშირი, რომელნიც ამ თვისებებით იყვნენ დაჯილდოვებულნი ღიად დაუწინაურდნენ სხვებს, ე. ი. გაჩადა უთანასწორობა.

სამეურნეო კულტურის განვითარებასთან ერთად, ამ ინდივიდუალური მომენტის გარდა, ღებულობენ ღიდ მნიშვნელობას აგრეთვე სხვა

მომენტებიც, სახელობრ: მნიშვნელოვანი გადატრიალება სამეურნეო ცხოვრებაში, სხვა და სხვა უფლებრივი და სამეურნეო ინსტიტუტები, ამ ინსტიტუტთა შეფარდება სამართლიანობის იდეასთან, საზოგადოებრივი დამოკიდებულობის ხარისხი, საერთო კონიუნქტურა და სხვ. კაპიტალის შექმნა არის ძლიერ რთული პროცესი, დამოკიდებული მთელ რიგ სუბიექტიურ, ობიექტიურ და ფსიქოლოგიურ მომენტზე.

უმეტესი ნაწილი კაპიტალისა თავის წარმოშობას უნდა უმაღლოდეს კეთილ თვისებებს და ტალანტს სამეურნეო სუბიექტისა.

შმოლერი სცნობს იმას, რომ კაპიტალის ნაწილი თავის წარმოშობას უნდა უმაღლოდეს, მორალის თვალსაზრისით საეჭვო საშვალეებს,—მაგრამ მაინც უარყოფს სოციალისტების თეორიას, რომელსაც უდევს საფუძვლად ძალდატანება, ექსპლოატაცია, სხვისი შრომის პროდუქტის მითვისება.

შმოლერი იძლევა შემდეგ თავისებურ განსაზღვრას კაპიტალისა: კაპიტალი არის ის ნაწილი ქონებისა, რომელიც რაიმე ფორმით სარეწაოშია მოთავსებული, რომლის დროსაც იდეა მისი ტექნიკურად სხვადასხვა მოხმარების შესაძლებლობისა, ადგილს უთმობს მისი ფულის ფასეულობის და მის შემოსავლის იდეას.

შემდეგ შმოლერი გადადის კაპიტალის შეფასებაზე.

უკაპიტალოდ შეუძლებელია წარმოების უმაღლესი ფორმები. მთელი თანამედროვე სამეურნეო კულტური უმაღლის თავის წარმოშობას კაპიტალის აყვავებას. კაპიტალი ქმნის სიმდიდრეს და უზრუნველყოფს ჩვენ ცხოვრებას; მაგრამ ამასთანავე არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მიზეზი სიმდიდრისა არის არა დაგროვებული დოვლათი, არამედ ადამიანის სამეურნეო უნარი და მეურნეობის ორგანიზაცია, ჩვენ გვაქვს მიზნად დამახასიათებელ მომენტების გამორკვევა და ამიტომ არ შევჩერდებით შმოლერის ფართო მსჯელობის მრავალ საკითხზე და გადავალთ პირდაპირ განაწილების პრობლემაზე.

შმოლერი, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, არ სთვლის მისაღებად კლასიკების და სოციალისტების განაწილების თეორიას. საწინააღმდეგოდ საკითხის „ბუნებრივ“ გაგებისა, შმოლერი აყენებს „ისტორიულ“ გაგებას. ასეთ გაგებასთან დაკავშირებით შმოლერი აცხადებს, რომ განაწილების ხასიათს საზღვრავს არა მხოლოდ ინდივიდუალური მოქმედება, არამედ აგრეთვე საერთო ხასიათი მთელი საზოგადოებრივი წესწყობილობისა. განვითარებულ გაცვლითი მეურნეობის ეპოქაშიც გა-

ნაწილება, როგორც ყველა მოვლენები ბაზარზე, დამოკიდებულია უფლებრივ ინსტიტუტებიდან, მორალიდან და სამართლიდან.

თანასწორი განაწილება არასოდეს არ არსებობდა. შემოსავლიან ქონების გაჩენამდეც, საწარმოო იარაღთა და პროდუქტთა განაწილება, შრომის დანაწილების და საზოგადოებრივ დიფერენციაციის შედეგით, არ იყო თანასწორი და არ შეესაბამებოდა შრომის დახარჯვას. საზოგადოებრივ კავშირის მეთაური, სარდალი, სასულიერო წოდება ღებულობდნენ საჩუქრებს და მათ ყოველთვის მეტი ქონება ქონდათ. საზოგადოებრივ ცხოვრებას მაშინ შეუძლია არსებობა, როდესაც მეთაურთ აქვთ თავის მფლობელობაში მეტი, ვიდრე სხვას.

უთანასწორობის ზრდა განაწილებაში არის შედეგი შრომის სხვადასხვა წარმატებისა (ძალა, ნიჭი) და შრომის სხვადასხვანაირ დაჯილდოებით (მეთაურნი ღებულობდნენ სხვებზე მეტს). ეს უთანასწორობა აიხსნება საბოლოოდ სხვადასხვა პირობათა მთელ კომპლექსით.

საჭიროა თანამედროვე განაწილების პროცესის ბნელ მხარეების მოწესრიგება, „სამართლიანობის“ იდეის ხელმძღვანელობით. ამ შემთხვევაში, ნაწილობრივ უსამართლობას უფრო ადვილათ აიტანს საზოგადოება.

შმოლერი აცხადებს განაწილების პროცესს ათასნაირ მიზეზისა და რთული ისტორიული განვითარების შედეგად. ამგვარადვე ხსნის შმოლერი ჩვენ საზოგადოებაში არსებულ შემოსავლებს.

შმოლერი, როგორც უმრავლესობა გერმანელ ეკონომისტთა, არჩევს კაპიტალის და მესარეწის მოგებას.

მოგების არსებულ თეორიებში შმოლერი პოულობს ქეშმარიტების ნასახს; თვით კი იძლევა საშინელ მკრთალ ახსნას, უფრო მართალი რომ ესთქვათ, არ იძლევა არავითარ ახსნას. ის კმაყოფილდება მითითებით კერძო საკუთრებასა და კაპიტალის გასესხებასა და შემოსავლის მიღების შესაძლებლობაზე.

მაგრამ მესარეწის შემოსავლისათვის ის პოულობს მრავალსიტყვიერ ახსნას. მესარეწე ასრულებს რთულ ფუნქციას, ის არის წარმოების ორგანიზატორი, ტალანტი, რომელიც დაჯილდოვებულ უნდა იქნეს.

პროცენტს აქვს მიდრეკილება გათანასწორობისა. მისი სიმაღლე ისაზღვრება მიწოდება და მოთხოვნით, მაგრამ ეს მომენტი მოქმედობს რასაკვირველია არა უბრალოდ მექანიურად. ხალხის განწყობილება, ბაზრის გაცნობა, კრედიტის ორგანიზაცია და სხვ. ახდენენ გავლენას პროცენტის სიმაღლეზე.

მესარეწის მოგების გათანაწილებაზე ლაპარაკი შეუძლებელია, რადგანაც ეს შემოსავალი ისაზღვრება მესარეწის ტალანტით, ტეხნიკური პროგრესით, მესარეწეთა რაოდენობით და სხვ.

მოგების გამართლება უნდა ექმნოდეს შრომით მოქმედებაში (შემოსავალი ქონებიდან დამყარებულია სამსახურის გაწევაზე წარსულში) და საზოგადოებრივ ფუნქციებში იმ პირთა, რომელნიც ღდაწან სხვაზე უფრო მალლა და სხვებზე უფრო კარგათ ესმით წარმოების და ვაქრობის ხელმძღვანელობა.

შემდეგ შმოლერი გადადის რენტის საკითხზე, რომელსაც ის წინაუძღვარებს შემდეგ დებულებას: მოგების გადიდება ან შემცირება არის მიზეზი კაპიტალის ფასეულობის გადიდების ან შემცირების და არა პირიქით.

იქ სადაც ძლიერდება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების გასაღება, იქ სადაც მნიშვნელოვანი ნაწილი მოსახლეობისა ცხოვრობს ნაყიდი პროდუქტებით, იქ იზრდება წმინდა შემოსავალი ფულით, იზრდება მესაკუთრეთა მოგება და მიწის ფასეულობა. შემოსავალი მიწისაგან შესდგება ორი ნაწილიდან — ერთი მათგანი შეადგენს მონოპოლიურ რენტას. უკანასკნელი არის ის ნაწილი შემოსავლისა, რომელიც არის არა კაპიტალის და შრომის დახარჯვის შედეგი, არამედ შედეგი იმ უპირატესობისა, რომელიც აქვს მიწის მფლობელს სხვა სოციალურ კლასებთან შედარებით. ამ უპირატესობით სარგებლობენ მესაკუთრენი ხშირად უსინდისოდ.

სხვათა შორის შმოლერი არ ეთანხმება რიკარდოს მიერ მკვეთრად გამოსახულ მიწის კლებად გამოსავლიანობის კანონს.

სამუშაო ხელფასის პრობლემის გამორკვევას შმოლერი სთვლის შესაძლებლად მხოლოდ ისტორიული გაშუქებით.

ხელფასი არის შედეგი ჩვენ სინამდვილის სხვა და სხვა პირობების და მისი ახსნა მხოლოდ ამა თუ იმ მომენტთან დაკავშირებით შეუძლებელია. ცნება არსებობის აუცილებელ საშუალებათა შესახებ არის წმინდა ისტორიული, რელიატიური ცნება. ბრძოლა ცხოვრების დონის ამაღლებისათვის არის უკანასკნელი რეგულიატორი ხელფასისა; მაგრამ ამ რეგულიატორსაც არ აქვს მექანიური ხასიათი. განმსაზღვრელი მომენტი არის მუშის სქესობრივი, ოჯახური, სულიერი და მორალური ცხოვრება.

შემდეგ შმოლერი დაწვრილებით ჩერდება მოთხოვნის და მიწოდების გავლენაზე, ხელფასზე. ჩვენ არ შევჩერდებით ამ ანალიზზე.

მუშათა კლასის წარმომადგენელნი შმოლერი ხსნის არა ქონებათა განაწილებით, არამედ იგივე შრომის დანაწილებით და საზოგადოებრივი დიფერენციაციით. მისი შეხედულება მუშათა საკითხზე შემდეგია: მუშები იმყოფებიან შედარებით ცუდ მდგომარეობაში, ამ საკითხის გადაჭრა ძალთა თავისუფალი თამაშით შეუძლებელია. სახელმწიფო უნდა გამოვიდეს საპარტლიანობის იდეიდან, უნდა იხელმძღვანელოს მორალის ბრძანებით და თავის ჩარევით უნდა დაეხმაროს მუშათა კლასს. შმოლერი მომხრეა ფართო რეფორმების გატარების, მიზანშეწონილი და სოციალურ პოლიტიკისა. ის ესალმება მუშათა კლასის ორგანიზაციას და ოპტიმისტურად უცქერის მომავალს.

მაგრამ, დამატებს შმოლერი, ყველა ეს რეფორმები არ უნდა გახდეს თანამედროვე წესწყობილების საფუძვლების მანებელი.

აი ამ მცირე მოთხოვნისათვის შმოლერს უწოდეს „სოციალიზმის მფარველი“ შმოლერი კი თავკამოდებით იმართლებდა თავს და იმიჯნებოდა სოციალიზმისაგან, რომელმაც მაინც დიდი გავლენა მოახდინა მის მსოფლმხედველობაზე.

შმოლერი გადახედავს კიდევ ერთხელ განაწილების პრობლემას და აღწევს იმ დასკვნას, რომ უთანასწორობა განაწილებაში და კლასთა წინააღმდეგობის ზრდა მიდიან პარალელურად, მაგრამ მას მაინც არ სწამს მდგომარეობის გამწვავება.

ის იმედოვნებს, რომ მუშათა საკითხის მოწესრიგება და ახალი ფორმები საკუთრებისა, სააქციონერო საზოგადოებანი და კოოპერატივები, მუშათა კლასს საშუალებას მისცემს მონაწილეობა მიიღოს ქონების შემოსავალში.

უკანასკნელ ნაწილს თავის „საფუძვლები“-სა შმოლერი სწირავს სახალხო-სამეურნო ცხოვრების განვითარებას მთლიანად. აქ ჩვენ დავკმაყოფილებით კრიზისების თეორიით და შემდეგ გადავალთ შმოლერის საერთო შეფასებაზე.

საკითხი კრიზისების მიზეზებზე ჯერ კიდევ არ არის ერთხმად გადაჭრილი; ზოგი ეძებდა კრიზისების მიზეზს წარმოების სფეროში, ზოგი განაწილების სფეროში და სხვ. შმოლერი ამ შემთხვევაშიც არ სთვლის შესაძლებლად ერთ მიზეზზე მითითებით დაკმაყოფილებას.

როგორი არიან ეს სხვადასხვა პირობები, რომელნიც იწვევენ კრიზისს? უპირველეს ყოვლისა მოსახლეობის სწრაფი ზრდა და ჩამორჩენილი წარმოება, მოსავლიანობის ძლიერი რყევა—მოვლენა რომლის შემსუბუქება შეიძლება, ხოლო გაუქმება კი არა; ამ ბუნებრივ მიზეზებთან

ერთად მოქმედებენ აგრეთვე თვით სახალხო მეურნეობის ორგანიზაციაში დამალული მიზეზები, მაგალითად გადასვლა ნატურალურ მეურნეობიდან ფულის მეურნეობაზე.

დაბოლოს, ძლიერ ძნელია მოხმარების და თანამედროვე წარმოების, რომელიც დამყარებული არის შრომის ფართო დანაწილებაზე, შესაბამებაში მოყვანა.

გემოვნების, მოდის შეცვლა ახდენს დიდ გავლენას სახალხო მეურნეობაზე. აგრეთვე ცვლილება ფულის ფასეულობისა და ფასებისა, ირაციონალური მოგვებები, ზარალი, უეცრად შეცვლა მოთხოვნის და მოხმარებისა, კმნიან დიდ დაბრკოლებებს და არღვევენ სახალხო მეურნეობის ნორმალურ მსვლელობას. შმოლერი ასახელებს კიდევ მთელ რიგ მიზეზებს, შემდეგ ახასიათებს კრიზისის პროცესს და გადადის კრიზისების ისტორიაზე.

თუ დავდგებით შმოლერის თეზსაზრისზე, რასაკვირველია მაშინ შეგვიძლია ვილაპარაკოთ კრიზისზე ფინიკიელთა შორისაც. მართლაც შმოლერი სთვლის შესაძლებლათ კრიზისს იმ ხალხთა შორისაც, რომელნიც სდგანან განვითარების დაბალ საფეხურზე, თუმცა ის დაუმატებს, რომ ამ კრიზისებს სულ სხვა ხასიათი აქვს.

შმოლერი არჩევს ფულის, საკრედიტო, სპეკულიატური, საბირჟო, საეაქრო და სხვ. კრიზისებს.

შმოლერს სჯერა, რომ გონიერ ეკონომიურ პოლიტიკით შეიძლება კრიზისების მიერ გამოწვეულ უბედურებათა შემსუბუქება. საერთოდ კი, შმოლერი სთვლის კრიზისს ბუნებრივ და ნორმალურ მოვლენათ, მოვლენათ, რომელიც ყოველ ორგანიზმს ახასიათებს.

ერთხელ შმოლერმა შემდეგნაირად განსაზღვრა თავისი მიზანი: „მე ვცდილობდი გყოფილვიყავ ერთ და იმავე დროს ისტორიკოსი და ეკონომისტი. მე ვცდილობდი გამეთავისუფლებია ჩვენი მეცნიერება ინგლისურ-ფრანგული უტილიტარულ ფილოსოფიის დოგმატიკიდან და დამეფუძნებია ის სხვა ფსიქოლოგიურათ და ისტორიულად უფრო ღრმა დასაბუთებულ ნიადაგზე“. ეს კიდევ ცოტა, შმოლერს არ აკმაყოფილებს არც დამაარსებელნი ისტორიული სკოლისა, რადგანაც მათ ვერ შესძლეს დასახული გზის გამოყენება. შმოლერი თვით აღნიშნავს განსხვავებას ძველ და ახალ ისტორიულ სკოლას შორის.

ახალგაზრდა სკოლა უარყოფს ნაჩქარევ განზოგადობას. ის გრძნობს ძლიერ მოთხოვნილებას პოლიისტორიულ კვლევა-ძიებიდან გადავიდეს ცალკე ეპოქების და ხალხის სამეურნეო წესწყობილების

სპეციალურ გამოარკვევაზე. ის მოიხილავს უპირველეს ყოვლისა სამეურნეო ისტორიის მონოგრაფიებს, ყოველ თანამედროვე კლევა-ძიების ისტორიულ დასაბუთებას. ის უპირატესობას აძლევს ცალკე სამეურნეო ინსტიტუტთა განხილვას, სახ:ლხო და მსოფლიო მეურნეობის მთლად განხილვის წინაშე.

შმოლერმა ბრწყინვალედ შეასრულა დასახული ამოცანა. იგი თვით და მთელი მისი სკოლა აწარმოებდა სწორედ ასეთ კლევა-ძიებას. შმოლერის შრომები: „Zur geschichte der deutschen Klein-gewerbe in 19 Jahrhundert“, „Die Strasburger Tucher-und Weberzunft“ და სხვ. გვიჩვენებენ თუ რა გზით მიდიოდა მისი მუშაობა და როგორია მისი დამსახურება ჩვენი მეცნიერების წინაშე.

ამრიგად, ახალგაზრდა ისტორიულ სკოლამ არა მხოლოდ გამოაცხადა, არამედ კიდევაც მოიხმარა ისტორიული მეთოდი. მაგრამ რა გამოვიდა აქედან? მართლაც მოიგო ჩვენმა მეცნიერებამ? შმოლერმა, როგორც ერთხელ სთქვა მალტუსმა თავის თავზე, ჯოხი მეტად გადახრილი დაინახა ერთ მხარეს, სურდა მისი გასწორება და მეტის მეტად გადახარა მეორე მხარეს.

ისტორიული მეთოდის გადაფასების წყალობით, ნაჩქარევ და ადრინა განზოგადოებათა უარყოფით და ღეტალურ გამოკლევებით გატაცების გამო, უუმნიშვნელოვანესმა ნაწილმა ჩვენი მეცნიერებისა, თეორეტიულ ეკონომიკამ, ვერაფერი ვერ მოიგო და ბევრი კი დაკარგა. და ჩვენ ვიცით, რომ ახალი ისტორიული სკოლა წინა რიგზე აყენებდა სწორედ თეორეტიულ ეკონომიკას და უარყოფდა ეკონომიურ პოლიტიკის მეცნიერულ ხასიათს,—რის შედეგი იყო სამეურნეო ისტორიის და თეორიის შერევა.

ახალმა ისტორიულმა სკოლამ გაამდიდრა ეკონომიური ისტორია და მისი დამსახურება ამ მეცნიერების წინაშე ღიღია. შმოლერმა თავისი სიკოცხლის ბოლოში რამოდენიმედ შეასუსტა თავისი თვალსაზრისი და აღიარა, რომ მთელი ეს მუშაობა არის მხოლოდ აუცილებელი, წინასწარი მუშაობა, შექმნა წასრულიდან მომავლის განზოგადოების საფუძვლისა.

მიუხედავად თავის რადიკალიზმისა, ისტორიის გადაფასებისა, შმოლერმა მაინც ვერ შესძლო ლ.-ინდ. სკოლის ზოგიერთ შეცდომის აცილება. შმოლერმაც ვერ შესძლო უარყოფა რამოდენიმე „ბუნებრივი“ ინსტიტუტთა ღიარებისა, თითქოს კერძო საკუთრება მართლაც ბუნებრივი აუცილებლობა იყოს.

საქირო ლიტერატურა: Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre 1919 B. I-II.

სასურველი ლიტერატურა: Ueber einige Grundfragen der Sozialpolitik und der Volkswirtschaftslehre 1904. Zur Literaturgeschichte der Staats und Sozialwissenschaften. წერილი: Menger und Dilthey. 1888. Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre- und Methode. Handw. d. St. B. VIII.

IV ლუიო ბრენტანო.

სოციალ-პოლიტიკური ლიბერალიზმი.

ამ მიზდინარეობის დამაარსებელი არის ლუიო ბრენტანო.

ბრენტანო დაიბადა 1844 წ. უმაღლესი სწავლა მიიღო გერმანულ უნივერსიტეტებში. დასაწყისში ბრენტანო ეკუთვნოდა კლასიკურ სკოლას, რომლის იდეებს ქადაგებდა მაშინ გერმანიაში ჰერმანი. ბრენტანო უკვირდებოდა სინამდვილეს, თანამედროვე საზოგადოების სოციალურ წესწყობილობას, მუშათა კლასის მდგომარეობას და მას არ შეეძლო ჩვენი ცხოვრების რთულ და პნიშვნელოვან მოვლენათა გვერდის ავლა და მათი ახსნა კლასიკური სკოლის ორიოდ აბსტრაქტული ფრაზით. განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია მან მუშათა საკითხს, რომელზეც მაშინ გაცხარებით მსჯელობდნენ. 1868 წ. და შემდეგ 1870 წ. მიემგზავრება ის ინგლისს, მუშათა საკითხის და განსაკუთრებით პროფესიონალური კავშირების შესასწავლად. ამ მგზავრობის შედეგია მისი ცნობილი წიგნი: „Die Arbeitergilder der Gegenwart“.

1871 წ. ბრენტანო იწყებს აკადემიურ მოღვაწეობას ბერლინის უნივერსიტეტში და ამთავრებს მას მიუნხენის უნივერსიტეტში, სადაც მუშაობს 1891 წლიდან.

ბრენტანო არის დაუღალავი მუშაკი. თავის მრავალი შრომით, რომელთაც ხშირად აგიტატორული და პოლემიკური ხასიათი აქვთ, ბრენტანომ შესძლო ისტორიულ სკოლის ფარგლებში ორიგინალურ მიზდინარეობის შექმნა. იგი დიდად ცნობილია თავის სამშობლოს გარეშეც.

ბრენტანოს მსოფლხედველობა დახასიათდება რამოდენიმე სიტყვით:

1888 წ. თავის შესავალ ლექციაში ვენის უნივერსიტეტში (სადაც იგი იყო მხოლოდ ერთ წელიწადს ცნობილი მეცნიერის ლორენც-ფონ-შტეინის მემკვიდრეთ), — „კლასიკური პოლიტიკური ეკონომია“, —

ბრენტანო აკრიტიკებს კლასიკურ სკოლას და ხაზს უსვამს სამეურნეო მოვლენათა პირდაპირი დაკვირვების საჭიროებას. ბრენტანოს აზრით თეორეტიული (საერთო) ეკონომიკა უკანა რიგზე უნდა დადგეს და ადგილი დაუთმოს გამოყენებით (სპეციალურ) ეკონომიკას. საერთო, მთლიანი მეურნეობა არც არსებობს, აცხადებს ის. ყოველი მეურნეობა ეკუთვნის ერთ ამ დარგთაგანს: სასოფლო მეურნეობა, მრეწველობა, ვაჭრობა, ტრანსპორტი და ამიტომ სამეურნეო დაკვირვება უნდა განისაზღვრებოდეს მხოლოდ ერთი სპეციალურ დარგით. სწორი აღწერა თვით ნაკლებ მნიშვნელოვან მოვლენათა უფრო ღირებულია, ვიდრე დასკვნა მკვეთრი დედუქციისა, რომელიც არ შეეფერება სინამდვილეს.

შემდეგში ბრენტანომ რამოდენიმედ შეარბილა თავისი თვალსაზრისი, მაგრამ ერთგული დარჩა მთავარ დებულების და აქცევდა განსაკუთრებულ ყურადღებას გამოყენებით ეკონომიკას და რამოდენიმედ განზედ დატოვა საერთო, თეორეტიული კლევადიება.

მაგრამ მთავარი დამსახურება ბრენტანოსი მდგომარეობს არა მეტოდოლოგიურ საკითხების გამოარკვევაში, არამედ სულ სხვა სფეროში.

იმ დროინდელ ინგლისში გამეფებული იყო სამუშაო ხელფასის ფონდის თეორია, ეს თეორია აცხადებდა, რომ ხელფასს საზღვრავს მუშა ხელისათვის დანიშნული კაპიტალის ოდნობა და მუშათა რაოდენობა, რომლის დროსაც კაპიტალი არის გასაყოფი და მუშათა რაოდენობა—გამყოფი. ხელფასის ასეთი მექანიური წარმოდგენის შედეგი იყო ის, რომ ამ თეორიის მომხრენი სთვლიდნ ხელფასის აწევის ერთად ერთ საშვალებათ კაპიტალის გადიდებას ან მუშათა რაოდენობის შემცირებას. მუშათა კავშირის არ შეუძლია გავლენა იქონიოს არც კაპიტალის გადიდებაზე, არც მუშათა რაოდენობაზე და მაშასადამე ხელფასის სიმაღლეზე.

მუშათა კავშირების დაწვრილებითი შესწავლამ მიიყვანა ბრენტანო სულ სხვა დასკვნამდე. ის ამტკიცებდა, რომ მუშათა კავშირებს, როგორც მუშათა განსაკუთრებულ საქონლის გამყიდველ ორგანიზაციას დიდი მნიშვნელობა აქვს და არა საზოგადოდ, არამედ ხელფასის სიმაღლის განსაზღვრის დროსაც; ამრიგად ბრენტანომ წამოაყენა მუშათა კავშირის გავლენის არგუმენტი, არგუმენტი, რომელიც დღეს მიღებულია ეკონომისტთა უმრავლესობის მიერ. ამ ფაქტის დამყარებამ მიიყვანა ბრენტანო სხვა დასკვნებამდე და მწყობრ შეხედულებათა სისტემის გამო-მუშავებამდე.

მეურნეობას აქვს დაქვემდებარებული მდგომარეობა. შედარებით სხვა სასიცოცხლო ამოცანებთან. ამიტომ პოლიტიკური ეკონომია იხილავს მატერიალურ ინტერესებს, როგორც დაქვემდებარებულს განვითარების უმაღლეს მიზნებისათვის. როგორი არის კაცობრიობის განვითარების მიზანი? უმაღლესი სრულქმნა ყველასი. ეს მას კი არ ნიშნავს, დაღუპვით აცხადებს ბრენტანო, რომ განვითარებას მიეყვართ ყველა სრულ გათანაწილებამდე — განსხვავება სულიერ და ხორციელ უნარისა დარჩება მუდამ. ადამიანის პიროვნების სრულყოფა უნდა გვესმოდეს, როგორც პიროვნების უმაღლესი აყვავება, მისი უნართა განვითარება და კულტურის დოვლათებში რაც შეიძლება მეტი მონაწილეობის მიღება. ასეთი გაგება, ფიქრობს ბრენტანო, სრულიად ეთანხმება ქრისტიანობას, ეთანხმება რენესანსის ეპოქის იდეალს, ახალ ფილოსოფიის მოთხოვნებს, რომელიც გვასწავლის, რომ ადამიანი ადამიანისთვის არასოდეს არ უნდა იყოს საშვალეა.

პიროვნების უდიდეს განვითარებისათვის საჭიროა კულტურის ზრდა. კულტურის ზრდა კი მოითხოვს საზოგადოებაში არსებობის საშვალეებათა უთანაწილებას, ე. ი. კერძო საკუთრების და სამემკვიდრეო სამართლის არსებობას. ამ ინსტიტუტების გარეშე კულტურის ზრდა შეუძლებელია. მაგრამ იქ, სადაც არსებობს მხოლოდ დიქტატორი პრინციპი, დიქტატორულია ადამიანის პიროვნების თანაბარ ღირებულების პრინციპი და იბადება გაგება, რომელსაც უდევს საფუძვლად ადამიანის პიროვნების არა როგორც მიზნის, არამედ როგორც საშვალეების განხილვა. ამ შემთხვევაში უმაღლესი კლასი იქცევა უმაღლესი კლასის მიზნის მისაღწევ საშვალეად. ერთობა იკარგება, უმაღლეს კლასის კულტურას ემუქრება უმაღლესი კლასი და საზოგადოთ კულტურის შემდეგი არსებობა საეჭვო ხდება. ამიტომ უმაღლესი კლასის ინტერესი მოითხოვს კულტურის დოვლათთა გავრცელებას დაბალ კლასზედაც. მუშათა საკითხის კეთილი გადაჭრა ნიშნავს ამ საკითხის კეთილ გადაჭრას.

მაშ როგორ უნდა გადაიჭრეს მუშათა საკითხი?

რეაქციონერების, და კონსერვატორების (მანჩესტერული სკოლა) და რადიკალების (სოციალისტები) გადაჭრა მიუღებელია, რადგანაც ის ვერ მიღწევს მიზანს. ბრენტანო აყენებს ლიბერალურ სოციალური პოლიტიკის საჭიროებას.

ბრენტანო აფასებს მუშათა საკითხის გადაჭრის სხვადასხვა საშვალეებს და აღნიშნავს სამხანაგო სარეწაოთა და მესარეწეთა ნება-

ყოფლობით ღონისძიებების დადებითი მხარეებს, მაგრამ არ სთვლის მათ საქმარისად.

დღეს არსებობს მუშათა ხელშეკრულების თავისუფლება. მაგრამ შეუკავშირებული მუშები იმყოფებიან მთლად მესარეწეთა ძალა-უფლების ქვეშ. საჭიროა მესარეწეთა ძალის შეზღუდვა. ამ ძალის შეზღუდვა შეიძლება ან მუშათა შეერთებულ ძალებთან ან სახელმწიფოს ჩარევით. ბრენტანო უარყოფს სახელმწიფოს ჩარევას; ის, მისი აზრით, არღვევს საკუთრების და პიროვნების თავისუფლების პრინციპს და ბაღებს დამოკიდებულებას სახელმწიფოსაგან. ეს ჩარევა ნიშნავს დოვლათთა სახელმწიფოსა და სხვა კლასების შორის განაწილებას, რაც სრულებით არ არის სასურველი, და აი რატომ: თუ განმანაწილებელი ორგანო არის სახელმწიფო, მაშინ ყველა კლასები, განსაკუთრებით მუშათა კლასი ეცდება გავლენის და თვით ზედმოქმედების მოპოვებას; ინტერესთა წინააღმდეგობა გამოიწვევს გამწვავებულ ბრძოლას და გაჩდება მდგომარეობა, რომელმაც დალუბა ანტიური ქვეყანა.

ამ მოსაზრებით ბრენტანო სთვლის მუშათა საკითხის მოწესრიგების საუკეთესო საშუალებად მუშათა ორგანიზაციას—მუშათა კავშირს. ეს კავშირები იცავენ მუშათა ინტერესებს და აგრეთვე ზღუდავენ მესარეწეთა ძალას.

შეცდომაა იმის ფიქრი, რომ ბრენტანო საზღვრავს სახელმწიფოს როლს, პასიური დამკვირვებლის როლით. ბრენტანო სცნობს სახელმწიფოს ჩარევას იმდენათ, რამდენადაც მუშის პიროვნებას საფრთხე მოელოს. სახელმწიფოს ღონისძიებებს, მიმართულს ტრიუკ-სისტემის გაუქმებისაკენ, შრომის სანიტარულ ჰიგიენიური პირობების გაუმჯობესებისაკენ, და სასვენის დღის და საათების მოწესრიგებისაკენ, მუშათა კლასის ზნეობრივ და გონიერებრივ ღონის ამაღლებისაკენ,—ბრენტანო ესალმება, როგორც პიროვნების თავისუფლების დამცველ ზომებს, რომელთაც მიზნად აქვთ იმ პირობების გაუქმება, რომელნიც ეწინააღმდეგებიან თანამედროვე საზოგადოებრივ წესწყობილებას. ბრენტანო სთვლის საჭიროდ შრომის მფარველ კანონმდებლობას, სოციალურ დაზღვევის გაფართოვებას, მოხვარების მოწესრიგებას და საზოგადოდ მუშათა კლასის ცხოვრების დონის ამაღელ ზომებს.

გარდა ამისა ბრენტანო მოითხოვს მუშათა კლასის მონაწილეობას პოლიტიკურ ცხოვრებაში, მის პოლიტიკურ თანასწორობას, საარჩევნო უფლების მიცემას. კულტურის მშვიდობიან განვითარების საერთო პი-

რობათ სთვლის ის ბეკედის, კავშირის და კრების თავისუფლებას. მაგრამ ბრენტანო არ ართმევს ამ უფლებებს მესარეწეებსაც.

მუშათა კლასის დასაცავად წაყენებულ მოთხოვნებმა გამოიწვიეს მესარეწეთა წინააღმდეგობა. ყოველმხრივ ისმოდა ჩივილი, რომ ხელფასის გადიდება და სამუშაო დროს შემცირება გამოიწვევს შრომის ნაყოფიერების დაცემას. ამის შედეგი იქნება, ლაპარაკობდნენ გერმანელი მესარეწენი, ის, რომ გერმანია ვერ გაუძლებს სხვა სახელმწიფოთა მეტოქეობას, რომ მისი ახალგაზდა მრეწველობა კრიტიკულ მდგომარეობაში ჩავარდება. თავის წიგნაკში: *Ueber das Verhältniss der Arbeitslohn und Arbeitszeit zu Arbeitsleistung* (2 გამ. 1893). ბრენტანო დიდი ფაქტიურ მასალით ამტკიცებს, რომ ხელფასის გადიდება და სამუშაო დროს შემცირება, იწვევს არა შრომის ნაყოფიერების შემცირებას, არამედ მის გადიდებას. ამ დებულებას დღეს ძალიან ნაკლებად ხდიან სადაოდ.

ბრენტანომ, მთელ რიგ თავის სიტყვებში, რომელიც შემდეგ გამოცემულ იქნენ წიგნაკის ფორმით, გამოსთქვა აგრეთვე თავის შეხედულება საგარეო ვაჭრობის პოლიტიკაზე.

ვაგნერი, რომელიც საზოგადოდ აფრთხილებდა ინდუსტრიალურ სახელმწიფოს იდეებით უსაზღვრო გატაცებისაგან და მასთან კ. დილი, გამოვიდნენ პროტექციონიზმის (აგრარული) მომხრეთ. ბრენტანო და დიტცელმა ომი გამოუცხადეს პროტექციონიზმს და გამოვიდნენ თავისუფალ ვაჭრობის მომხრეთ. (იხ. *Freihandelsargument, Die deutschen Getreidezölle*“).

დავკმაყოფილდეთ თქმულით და გადავიდეთ უკანასკნელ მიმდინარეობაზე ისტორიული სკოლის ფარგლებში—სახელმწიფო სოციალიზმზე.

საქირო ლიტერატურა: *Die Klassische Nationalökonomie* 1888. (არის რუსული თარგმანი.) *Die Gewerbliche Arbeiterfrage. Handbuch der Pol. Oek.* (მხოლოდ პირველ გამოცემაში).

სასურველი ლიტერატურა: *Die Ursachen der heutigen Not.* 1889. (არის რუსული თარგმანი.) *Arbeitergilden der Gegenwart* I, II. 1871—72.

V. ა. 3 ა ზ ნ მ რ ი.

სახელმწიფო სოციალიზმი.

ისეთ პიროვნებას, როგორც შმოლერი და ვაგნერია, იშვიათად უძღვნის ცხოვრება მეცნიერებას. უკან რომ მოვიხედოთ, ჩვენ არ შეგვიძლია არ მოვიგონოთ კ. მარქსი. აზრის სიღრმე, ფართო ერუდიცია და რკინის ენერგია ახასიათებს ამ პიროვნებებს.

ვაგნერი უფრო ახლო დგას სოციალიზმთან, ვიდრე მისი წინამორბედნი.

ინდივიდუალიზმი და სოციალიზმი არიან ის მიმართულებანი, რომლებმაც დასაწყისი მისცეს სახელმწიფო სოციალიზმს.

აღოლფ ვაგნერი დაიბადა 1835 წ. საპროფესორო მოღვაწეობა დაიწყო ვენის აკადემიაში; ერთ დროს იყო იურევის უნივერსიტეტის პროფესორიც. 1870 წ. დაწყებული ის შეუწყვეტილ იყო ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი, სადაც ის ათეული წ.წ. მუშაობდა შმოლერთან ერთად, როგორც მისი მეგობარი და ლიტერატურული მტერი. 1917 წ. თითქმის თანადროულად შმოლერთან, ისიც ჩავიდა სამარეში. ვაგნერი, დასაწყისში, ალბად თავის მასწავლებელ რაუს გავლენით, ეკუთვნოდა თავისუფალი ვაჭრობის სკოლას. მაგრამ ის მალე გაიმსქვალა ისტორიული სკოლის იდეებით და უარყო კლასიკურ სკოლის ცალმხრივობა. შემდეგში ვაგნერის მსოფლმხედველობა მუშავდება როდბერტუსის, ჰეცნიერული სოციალიზმის და შეფლეს *) გავლენით.

როგორი არის ვაგნერის სოციალ-ეკონომიური შეხედულება და რაში მდგომარეობს სახელმწიფო სოციალიზმის არსება?

საკითხზე, თუ რა უნდა იყოს სოციალური ეკონომიკის გამოსავალი წერტილი ინდივიდუუმში თუ საზოგადოება, ვაგნერი იძლევა შემდეგ პასუხს: „ინდივიდუუმში, ადამიანი მისი მოთხოვნილებებით“. მოთხოვნილებანი ორგვარი არიან — მატერიალური და სულიერი; შეიძლება ყველა მოთხოვნილებათა ორ კლასათ დაყოფა: მოთხოვნილებანი, რომლის დაკმაყოფილებაც დაჰოკიდებულია ადამიანის არსებობა (Existenzbedürfnisse), კულტურული მოთხოვნილებანი, რომელთა დაკმაყოფილება ცხოვრების დონეს ამაღლებს და მეორეს მხრივ — ინდივიდუალური მოთხოვნილებანი, რომელნიც გამომდინარეობენ ინდივიდუუმის ფსიქიურ-

*) ა. შეფლე (1831—1903)! იღგა ისტორიულ თვალსაზრისზე, მაგრამ გაცილებით სხვაგვარად ვიდრე შმოლერი; არც დედუქტიურ მეთოდს, არც განზოგადოებას ის არ უარყოფდა. მან პირველმა აღნიშნა სამი სამეურნეო სისტემის არსებობა. ვაგნერმა გაიმეორა და განავითარა სამეურნეო სისტემის მოძღვრება. შეფლე იყო სამეურნეო ცხოვრებაში სახელმწიფოს ფართო ჩარევის მომხრე. მისი სიმპატია სოციალიზმის მიმართ ცნობილია, ერთხელ მან ისიც სთქვა, რომ მომავალი ეკუთვნის სოციალიზმსო. შეფლეს მსოფლმხედველობას უდევს საფუძვლად საზოგადოების, როგორც ორგანიზმის გაგება, ის არის ორგანიული მეთოდის წარმომადგენელი. შეფლეს მთავარი შრომები: Das Gesellschaftliche System der menschlichen Wirtschaft I-II. Bau und Leben des Socialen Körpers. I-II.

სულიერ არსებიდან, და კოლექტიური მოთხოვნილებანი, რომელნიც გამომდინარეობენ ინდივიდუუმის კოლლექტივისადმი კუთვნილების გამო. ადამიანი ცდილობს მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას. ასეთი მისწრაფება არსებით მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების მიმართ, ცხადდება, როგორც მისწრაფება თავდაცვისაკენ, ხოლო სხვა მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების მიმართ, როგორც პირადი ინტერესი: ეს მისწრაფება ეთიურად საესებით გამართლებულია. რგოლი, რომელიც აკავშირებს მოთხოვნილებას და მის დაკმაყოფილებას არის შრომა. ამასთან ადამიანი ხელმძღვანელობს სამეურნეო პრინციპით. ადამიანის ბუნებას, რომელიც იქმნება ამ მოთხოვნილებათა მოქმედების და დაკმაყოფილების შედეგად, ადამიანის სამეურნეო ბუნება ეწოდება. ადამიანის ბუნება ცვალებადია კლასის, დროის და სივრცის მიხედვით. მაგრამ ადამიანის ბუნების საფუძვლები მკიდრად არიან დაკავშირებულნი ადამიანის სულიერ და ხორციელ ცხოვრებასთან, რომელიც მხოლოდ უმნიშვნელოდ იცვლება; აი, ამ შემთხვევის წყალობით, ჩვენი მეცნიერების არსებობა შესაძლებელი ხდება. ადამიანის სამეურნეო ბუნება არის მხოლოდ ერთი მხარე მისი საერთო ბუნებისა. მიუხედავად სხვა და სხვა მოტივებისა, ადამიანის მოქმედება ხასიათდება მთლიანობით. აქ ჩვენ მივადექით ვაგნერის სისტემის მნიშვნელოვან წერტილს—ადამიანის მოქმედების მოტივების საკითხს. ვაგნერის მოძღვრება მოტივებზე განმსაზღვრელია მთელი მისი სისტემის. ვაგნერი იძლევა მოტივების შემდეგ კლასიფიკაციას.

A. ეგოისტური მოტივები:

1. მისწრაფება საკუთარ სამეურნეო გამორჩენისაკენ და შიში გაქირვების განცდისა.

2. შიში დასჯისა და იმედი ცნობისა.

3. მისწრაფება პატივისა, სხვის მიერ შეფასებისა და სირცხვილისა, და უპატივცემლობის შიში.

4. შრომის მიერ, როგორც ასეთის, საქმიანობისკენ მისწრაფება, წარმოშობილი სიხარულის გრძნობა, აგრეთვე შრომის შედეგების მიერა და შიში უქმათყოფნის შედეგებისა.

B. არა—ეგოისტური მოტივები:

5. შინაგანი სწრაფვა მორალურ საქციელისადმი, მოვალეობის გრძნობა, პირადი განკიცხვის, სინილისის შიში.

ვაგნერის მოძღვრება მოტივებზე დიდად განსხვავდება კლასიკურ სკოლის მოძღვრებისაგან; ვაგნერი თვით აღვნიშნავს, რომ კლასიკური სკოლა ღებულობდა ნხედველობაში მხოლოდ პირველ მოტივს და ეს

კი დიდი შეცდომა არის. ისტორიულმა სკოლამ კი დაუშვა მოპირდაპირე შეცდომა—ის მიდიოდა ძლიერ შორს თავის დიფერენციალში. ადამიანებს (კაცობრიობას), აცხადებს ვაგნერი, აქვთ საერთო და ამასთანვე მუდმივი, სახელდობრ, არსებითად ერთგვარი მოტივაცია საერთოდ ყოველ, და კერძოდ სამეურნეო მოქმედებისა. ამ დებულებას აქვს დიდი მნიშვნელობა ჩვენი მეცნიერების მეთოდოლოგიისათვის (აქ არის დამარბული დედუქტიური მეთოდის გამართლება); მაგრამ გარდა ამ მუდმივ მომენტისა არსებობს აგრეთვე ინდივიდუალური, ცვალებადი მომენტი, რომელიც იწვევს დაწვრილებითი დაკვირვების საჭიროებას (აქ არის დამარბული ინდუქტიური მეთოდის გამართლება).

ვაგნერი უსაყვედურებს ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლას ცალმხრივობას, ხოლო ახალ ისტორიულ სკოლას შორს წასულ დიფერენციალს?

არსებობს ობიექტიური მომენტი, რომელიც აუცილებლობით გვიჩვენებს თუ დიფერენციალის რომელი საფეხურების ჩამოკლება შეგვიძლია უვნებლად? ალბათ არა; ვაგნერის თვალსაზრისი ნებაყოფლობა არის.

რა არის სოციალური ეკონომიის ობიექტი? სამეურნეო მოვლენა და ადამიანის სამეურნეო მოქმედება, რომელიც უდევს მას საფუძვლად. აქ ვაგნერიც შორდება ლ.—ინ. სკოლას, რომელიც ჩვენი მეცნიერების საგნათ სიმდიდრეს სთვლიდა.

სოციალური ეკონომიკის დანიშნულებას ვაგნერი საზღვრავს შემდეგნაირად: მოვლენათა განსაზღვრა, მათში ტიპიურის აღმოჩენა, ახსნა მიზეზობრივ დამოკიდებულებისა, გამორკვევა მათი მნიშვნელობისა, მიზნის დასახვა (გამორკვევა განვითარების სასურველ ხასიათისა) და ამ მიზნის მისაღწევ გზების ჩვენება. სოციალური ეკონომიკა არის თეორეტიული მეცნიერება, რამდენადაც ის იძლევა პასუხს პირველ სამ კითხვაზე და პრაქტიკული, გამოყენებითი, რამდენადაც ის იძლევა პასუხს უკანასკნელ სამ კითხვაზე.

რა მეთოდს უნდა ხმარობდეს სოციალური ეკონომიკა?

ჩვენ მეცნიერებაში საქმე გვაქვს ორთავე, დედუქტიურ და ინდუქტიურ მეთოდთან; ორივე მეთოდი იქმნებიან აქ თავისებურად, სოციალური ეკონომიკის საგნის და დანიშნულების მიხედვით, მაგრამ მისი ძირითადი ხასიათი რასაკვირველია არ იცვლება. ამა თუ იმ მეთოდის ხმარება განისაზღვრება ერთ ზევით ხსენებულ მიზნის ხასიათით; სასურველია ორივე მეთოდის ხმარება, თუნდაც სხვადასხვა მოცულობით

უეკვო უპირატესობა არც ერთს არა აქვს, სამართლიანად აცხადებს ვაგნერი, და დავა სრულიად ზედმეტია:

დედუქტიური მეთოდის ხმარების დროს შესაძლებელია შეცდომები. შეცდომათა ასაცილებლად საჭიროა ინდუქცია, როგორც დამხმარე საშუალება, როგორც უკანასკნელს ინდუქტიურ მეთოდს აქვს ორი ამოცანა; მან უნდა შეამოწმოს წინამძღვარმა სისწორე და ის უნდა იყოს დასკვნათა შემოწმების საშუალება.

ინდუქტიური მეთოდი ღებულობს დამოუკიდებელ მნიშვნელობას, როდესაც ის ხდება მთელი ოპერაციის გამოსავალ წერტილად, როდესაც ის იკავებს დედუქციის ადგილს.

დასკვნები, რომელიც მიღებულია ინდუქციით, შემოწმებულ უნდა იქნენ დედუქციით ან დედუქტიურ შემოწმებას მაინც უნდა გაუძლონ. ამ რიგად დედუქცია არის დამხმარე საშუალება ინდუქციისათვის.

დასკვნაში ვაგნერი აცხადებს, რომ კულტურულ ხალხთა თანამედროვე გაცვლითი მეურნეობა თავისუფლად აიხსნება დედუქტიური მეთოდის დახმარებით; ამ მეთოდის უარყოფა ჩვენ არავითარ შემთხვევაში არ შეგვიძლია; განსაკუთრებით კარგია დედუქტიური მეთოდის გამოყენებისათვის გაცვლა-გამოცვლის და განაწილების სფერო. წარმოება და მოხმარება ნაკლებ გამოსადეგია, მაგრამ დიდად არ ყოფენ შეუძლებელს დედუქტიური მეთოდის გამოყენებას. თეორეტიულ ეკონომიკაში სქარბობს დედუქცია, და პრაქტიკულში კი — ინდუქცია.

ამრიგად, ვაგნერის აზრით საჭიროა ორივე მეთოდი. ყოველ ცალკე შემთხვევაში საკითხს სჭირს ამოცანის ხასიათი, ორივე მეთოდს აქვს დამოუკიდებელი და დამხმარე მნიშვნელობაც. გარდა ამისა, ამა თუ იმ მეთოდის ხმარება ხშირად დამოკიდებულია პიროვნების ხასიათზე, მის ინდივიდუალურ სტრუქტურაზე.

ასეთია ვაგნერის შეხედულება ჩვენი მეცნიერების მეთოდის შესახებ. რას ვხედავთ ჩვენ? ვაგნერი ამ საკითხში არ სწყვეტს კავშირს ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლასთან. ვაგნერიც გამოდის დედუქტიური მეთოდის მომხრეთ, თუმცა ის გვიჩვენებს ფრთხილ დედუქციას.

დედუქტიური აზროვნების ნიმუშს წარმოადგენს მისი თეორეტიული ეკონომიკაც. მაგრამ მან მიიღო რა მხედველობაში ისტორიული სკოლის ძვირფასი შენიშვნები, შესაძლებლად სთვლის ინდუქტიური მეთოდის გამოყენებასაც. ამ საკითხში ვაგნერი საშუალო გზით მიდის.

როგორია ვაგნერის მოძღვრება სამეურნეო კანონებზე? ვაგნერი ამ საკითხშიც გაურბის ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ და ახალ-ისტორიული სკოლის უკიდურესობას. როგორც ცნობილია, პირველი აიგივებდა სამეურნეო და ბუნებრივ კანონებს და მეორე კი უარყოფდა კანონთა არსებობას და მასთან უარყოფდა გამოთქმა „კანონს“. ვაგნერი სტოვეებს ჩვენი მეცნიერებისთვისაც გამოთქმა „კანონს“, მაგრამ ხაზს უსვამს ბუნებრივ და სამეურნეო კანონების ხასიათის განსხვავებას. განსხვავება მდგომარეობს მიზეზობრივობის სხვადასხვაობაში. როდესაც ვლაპარაკობთ ბუნებრივ კანონებზე, ლაპარაკია მტკიცე, მუდმივ მომქმედ მიზეზებზე და ერთგვარი მიზეზების ერთნაირ მოქმედებაზე. მიზეზები კი სამეურნეო (საზოგადოთ სოციალური) კანონებისა იმყოფებიან ფსიქიკაში, რომელიც სხვანაირია სხვადასხვა ინდივიდთა შორის და ამიტომ არ შეუძლიათ ყოველთვის ერთგვარი მოქმედების გამოწვევა.

მიზეზობრივ დამოკიდებულების შემეცნების ხარისხის და მიზეზის და შედეგის დამოკიდებულების ხარისხის მიხედვით, საჭიროა ემპირულ და კაუზალური კანონების გარჩევა.

ემპირიული კანონი, სწორად რომ ვსთქვათ კანონზომიერება, წესიერება, არის ისეთი კანონი რომლის დროსაც დაკვირვება გვიჩვენებს მოვლენათა ერთგვარობას, მაგრამ ამ ერთგვარობის ახსნა ან არ არსებობს ან არ არის საკმარისი (უმრავლესი ნაწილი „სტატისტიკური კანონებისა“ მოსახლეობის მოძრაობის მოძღვრებაში). თუ—კი ეს ერთგვარობა პოულობს საჭირო და სრულ ახსნას—ჩვენ გვაქვს კაუზალური კანონი. ვაგნერის აზრით ასეთი სწორი კაუზალური სამეურნეო კანონები არ არსებობენ, ფსიქიური მოტივაციის ზევით ხსენებულ თავისებურ ხასიათის გამო და ამიტომ ჩვენ მეცნიერებაში შეიძლება ლაპარაკი სწორ კანონებზე მხოლოდ ჰიპოტეტიურად. ინდუქტიური მეთოდი იძლევა უკეთეს შემთხვევაში ემპირიულ კანონებს, კანონზომიერებას. გადახრის ახსნა ყოველთვის შესაძლებელია და ამიტომ ასეთ კანონს აქვს თეორეტიული და პრაქტიკული ფასეულობა. როგორც ვხედავთ, ვაგნერი აქაც შუა გზით მიდის და გაურბის ორივე სკოლის უკიდურესობას.

ეხლა ჩვენ უკვე გვაქვს უფლება ვიკითხოთ—რა არის პოლიტიკური ეკონომია (სოციალური ეკონომიკა)? ის იხილავს სამეურნეო მოვლენებს, ადამიანის მოქმედებას, რომელიც წარმოიშვება ცალკე მეურნეობათა ურთიერთ დამოკიდებულებიდან; ის იხილავს იმ „მთელს“, რომელიც წარმოიშვება შრომის დანაწილების და დოვლათთა ცალკე მეურნეო-

ბათა შორის გაცულა-გამოცულის ნიადაგზე. რა ნაწილებიდან შესდგება პოლიტიკური ეკონომია?

ვაგნერი იძლევა შემდეგ დაყოფას:

I. საფუძვლები, საერთო ნაწილი ამ სიტყვის - ფართო მნიშვნელობით. II. დასკვნა (დალაგება), სპეციალური ნაწილი, საერთო ნაწილიდან განსხვავებით. A. თეორეტიული ეკონომია. B. გამოყენებითი ეკონომია. C. საფინანსო მეცნიერება.	}	I და II, A. წარმოადგენენ თეორეტიულ ნაწილს ჩვენი მეცნიერებისას. II, B, C — წარმოადგენენ პრაქტიკულ ნაწილს.

ეს დაყოფა არსებითად მკირედ განირჩევა გერმანიაში მიღებულ დაყოფისაგან (Politische Oekonomie: Theoretische Nationalökonomie, Praktische Nationalökonomie და Finanzwissenschaft; ხანდახან იხმარება სხვა სახელიც).

თავის პირველ შრომაში *) ვაგნერი უწოდებს ჩვენს მეცნიერებას პოლიტიკურ ეკონომიას. თავის მეორე შრომაში **) ის უწოდებს მას უკვე სოციალურ ეკონომიკას (Sozialökonomik). ვაგნერმა ირჩია ეს სახელი, რადგანაც ის აღნიშნავს ეკონომიურ მომენტთან ერთად მეორე მნიშვნელოვან მომენტსაც — საზოგადოებრივ, სოციალურ მომენტს. უნდა აღვნიშნოთ, რომ სახელი სოციალური ეკონომია — კა უკვე წინათაც იხმარებოდა ფრანგების მიერ. შემდეგ, რაჟღერადაც ლაპარაკი გვექნება ვაგნერზე, ჩვენ ვიხმარებთ გამოთქმას — სოციალურ ეკონომიკას.

სოციალური ეკონომიკა არის ნაწილი ზნეობრივ მეცნიერებისა, რომელიც იხილავს ადამიანთა საურთიერთო ცხოვრებას. უკანასკნელი შეიცავს მეცნიერებას საზოგადოებაზე, სახელმწიფოზე, სამართალზე და მეურნეობაზე. ეს მეცნიერებანი მკიდროდ არიან დაკავშირებულნი, ერთმანეთს ავსებენ და არიან ერთი მეორესათვის დამხმარე მეცნიერებანი.

ჩვენ კიდევ არ გვაქვს გამორკვეული, თუ როგორ საზღვრავს ვაგნერი მეურნეობას და სახალხო მეურნეობას.

*) Grundlegung... (იხ. ქვეით.)

**) Theoretische Sozialökonomik (იხ. ქვეით.)

მეურნეობა არის გროვა ადამიანის შრომითი მოქმედებისა, რომელიც არის დამყარებული სამეურნეო პრინციპზე და მიმართულია დოვლათების მუდმივ წარმოებასა და გამოყენებისაკენ. ამ განსაზღვრას საფუძვლად უდევს სამეურნეო პრინციპი და ამაში გამოიხატება მისი სუსტი მხარე.

ერთეული მეურნეობა არის ერთი ნებით ნახელმძღვანლვეი მეურნეობა. სახალხო მეურნეობა არის შრომის დანაწილებით და განსაზღვრულ უფლებრივ წესრიგით შეკავშირებული ხალხის ცალკე დამოუკიდებელ მეურნეობათა გროვა—ხალხისა, რომელიც გაერთიანებული არის სახელმწიფოში ან სახელმწიფოს განსაზღვრულ სამეურნეო ღონისძიებით შეკავშირებულია ერთ მთელში. სახალხო მეურნეობა არის არა მექანიური შეერთება ერთეულ მეურნეობათა, არამედ ორგანიული კავშირი.

ამ განსაზღვრაში ვაგნერი აყენებს ორ მნიშვნელოვან განმასხვავებელ მომენტს—სახელმწიფოს და სამართალს და ხაზს უსვამს სახალხო მეურნეობის ორგანიულ ხასიათს. მიუხედავად იმისა, რომ მისი განსაზღვრა დამყარებულია აბსტრაქციაზე, როგორც თვით ცნება „ხალხი“ ის სახალხო მეურნეობას მაინც რეალურ მთლიანობად სთვლის.

სახალხო მეურნეობას აქვს ცვალებადი ხასიათი. ის არის პროდუქტი ისტორიული განვითარებისა.

მსოფლიო მეურნეობა არის გროვა ერთი მეორესთან გაცვლა-გამოცვლაში მყოფ ერთეულ მეურნეობათა. მრავალ, საბოლოოდ ყველა ხალხთა, ან მთელი დედა-მიწის სახალხო მეურნეობათა.

თავის შრომაში განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ჩვენი მეცნიერების მთავარ ცნებას—სახალხო მეურნეობას. შემდეგ დალაგებაში ის ცდილობს სახალხო მეურნეობის, ერთის მხრივ, მოსახლეობის, სახელმწიფოს და სამართლის მეორე მხრივ, დამოკიდებულების გამოჩვენებას. ის დაწვრილებით შეისწავლის სახალხო მეურნეობის ორგანიზაციას, მისი მთელი მსჯელობა გამომდინარეობს ზევით განხილულ წინამძღვრებიდან.

უპირველეს ყოვლისა გამოვარკვიოთ ვაგნერის დამოკიდებულება მოსახლეობის პრობლემასთან.

მალტუსის მოძღვრების არსებითი მხარე მართალია, მაგრამ მან მეტად, მკაცრად გამოსახა ის და თვით წამოაყენა მათემატიკური ფორმულა, რომელიც სრულიად არ შეეფერება სინამდვილეს.

მალტუსის მოძღვრებაში გამეფებულია ბუნებრივი და სოციალური კანონების შერევა. მოსახლეობის კანონის საკითხში შეიძლება ლაპარაკი მხოლოდ სოციალურ კანონებზე. მალტუსმა არ მიიღო მხე-

დედლობაში შრომის ნაყოფიერების ზრდის შესაძლებლობა; მის თანამედროვე მეურნეობას ის სთვლიდა ჩალაც მუდმივ და უცვლელად, იზიარებდა რა მრავალ თავის თანამედროვეთა შეცდომებს. განმარტივებული განხილვა მოსახლეობის საკითხისა შეუძლებელია. ყველა საკითხები სახალხო მეურნეობ ს ორგანიზაციისა, უფლებრივ წესწყობილებისა, განაწილებისა, განხილული უნდა იქნენ მოსახლეობის თვალსაზრისით და მათთან ერთადაც კი.

მისი შეხედულება შემდეგია: მოსახლეობას აქვს გადიდების ტენდენცია. ის მიისწრაფის სამუშაო ძალის საჭიროებასთან შეფარდებისაკენ და კიდევაც აღწევს მას. მაგრამ აქ დამარბულია ხიფათი, რომ მოსახლეობის ზრდა გადაამეტებს საჭიროებას. თუ ეს ხიფათი განხორციელდა, მაშინ ქარბი მოსახლეობა, წარმოების ინტერესების თვალსაზრისით, უკვე არსებობს.

ქარბ მოსახლეობის საშიშროება არა თუ შეუძლებელია, არამედ ის რეალურია დღესაც კი. რატომ? ტენიკის და ეკონომიკის განვითარება, განსაკუთრებით მოკლე ხნის განმავლობაში, არ არის უსაზღვრო; მეორე მიზეზი ქარბი. მოსახლეობის საშიშროებისა მდგომარეობს თანამედროვე ისტორიულად შექმნილ უფლებრივი წესრიგის შედარებით სიმტკიცეში, მის სუსტ უნარიანობაში სწრაფ ცვლადობის მხრივ; მესამე მიზეზი მდგომარეობს თანამედროვე გაცვლა-გამოცვლის პირობებში—მრეწველობის პროდუქტების გასაღება და სასოფლო მეურნეობის პროდუქტების ყიდვა—შორეულ ბაზარზე.

ჩვენ ვლაპარაკობთ ქარბ მოსახლეობის საშიშროებაზე, მაგრამ რა უნდა ვიგულისხმოთ ამ სიტყვის ქვეშ? უპირველეს ყოვლისა საჭიროა გარჩევა აბსოლიუტური და რელიატიური ქარბ მოსახლეობისა. აბსოლიუტური ქარბი მოსახლეობა არის ისეთი მდგომარეობა, რომლის დროსაც არსებული არსებობის საშვალდებანი, განსაზღვრულ დროისა და მოსახლეობისათვის არ არის საკმარისი. ასეთი ქარბი მოსახლეობა არსებობს სახალხო მეურნეობის განვითარების პირველ საფეხურზე, ომისა და რევოლიუციის დროს. რელიატიური ქარბი მოსახლეობის გაგება, როგორც ორ სიდიდეთა მარტივ ურთიერთ დამოკიდებულებისა:—მოსახლეობის და სახალხო ქონების—შეუძლებელია, აქ საჭიროა სხვადასხვა მომენტების მხედველობაში მიღება. რელიატიური ქარბი მოსახლეობა არის ისეთი მდგომარეობა, რომლის დროსაც მოსახლეობა, განსაკუთრებით მუშათა კლასი, წიუხედავად მუშაობის სურვილისა, სამი მომენტის გავლენით, ეკონომიურ—ტენიკურისა, უფლებრივისა და შეუძ-

ლებლობა ჩვეულებრივ მინიმუმის უზრუნველყოფისა, ვერ პოულობს თავის გამოსაკვებად საკმაო სამუშაოს. ქარბი რელიატიური მოსახლეობა დამახასიათებელია მეურნეობის განვითარების ყველა საფეხურისათვის, ის ჩვენ ეპოქასაც ახასიათებს. თანამედროვე მალტუზიანელებს აქვთ მხედველობაში სწორედ ეს ქარბი მოსახლეობა, მაგრამ ამას არავენ უწევს ანგარიშს, ჩივის ვაგნერი.

როგორ უნდა ვებრძოლოთ ქარბი მოსახლეობის სამუშაოზე შედეგებს? ეკონომიკის, ტექნიკის პროგრესი და გადასახლება. თუ ეს ზომები არ გვშველის, მაშინ საჭიროა გამაფრთხილებელი ზომების მიღება, წინააღმდეგ შემთხვევაში დაიწყებენ მოქმედებას დამრღვევი ძალები.

ასეთია მალტუსის მოძღვრების მიზიდიველი ძალა, მოძღვრებისა, რომელშიც იფარება თანამედროვე სამეურნეო და სოციალური წესწყობილების მრავალ ბოროტებათა გამართლება. ვაგნერიც ვერ გასცილდა მალტუსის მოძღვრების განსაზღვრულ მოდიფიკაციას, მიუხედავად იმისა, რომ მის მიერ გამოთქმული მრავალი დებულებანი ლოგიკური თანმიმდევრებით მიგვიყვანდნენ სრულებით სხვაგვარ დასკვნამდე და არა იმ ფრაზამდე, რომლითაც ის ათავებს მოსახლეობის შესახებ: „Robert Malthus behält somit in allen Wesentlichen „Recht“ *).

წინად ჩვენ ხშირად ვლაპარაკობდით სახალხო მეურნეობის ორგანიზაციაზე, ისე, რომ არ ვეხებოდით მის არსებით მხარეს. რა ესმის ვაგნერს სახალხო მეურნეობის ორგანიზაციის ქვეშ და როგორ აქვს ის მას წარმოდგენილი? სახალხო მეურნეობა წარმოადგენს არა მხოლოდ ორგანიზმს, არამედ აგრეთვე სახელმწიფოს მიერ მოწესრიგებულ ორგანიზაციას. ამიტომ, ლაპარაკობს ვაგნერი, სახალხო მეურნეობა როგორც ორგანიზმი, არ არის „ბუნებრივი“ ქმნილება, არამედ ხელოვნური ორგანიზაცია. ატომისტურ-მექანიურ შეხედულებას სახალხო მეურნეობაზე ვაგნერი აესებს ორგანიულ შეხედულებით.

სახალხო მეურნეობის ორგანიზაცია დამყარებულია სამ სხვადასხვა პრინციპზე: კერძო—სამეურნეო, კარიტატიულ და საზოგადოებრივ სამეურნეო პრინციპებზე. განსხვავება დამყარებულია იმ მოტივების სხვადასხვაობაზე, რომელნიც ხელმძღვანელობენ ადამიანის სამეურნეო მოქმედებას; ამრიგად სხვადასხვაობა იქმნება წმინდა ფსიქოლოგიურ მომენტით. სხვადასხვა მოტივების შედეგია სხვადასხვა სამეურნეო სისტემები, რომელიც დამყარებულია ამ სამ პრინციპზე.

*) რ. მალტუსი არსებითად მართალია.

კერძო სამეურნეო პრინციპი დამყარებულია სამეურნეო მოქმედების პირველ მოტივზე (სინამდვილეში ვხედავთ კომბინაციას სხვა მოტივებთან). მომწესრიგებელი პრინციპი ამ შემთხვევაში არის კონკურენცია, მოწესრიგების კანონი არის მოთხოვნა—მოწოდების კანონი, მოწესრიგების უფლებრივი ფორმა არის ხელშეკრულება, შედეგი მოწესრიგებისა არის ხელშეკრულებითი, სამეტოქეო ფასი. სამეურნეო სისტემა, რომელიც არის დამყარებული ამ პრინციპზე არის კერძო-სამეურნეო (კერძო-უფლებრივი) სისტემა სახალხო მეურნეობისა; ის არის ისეთი სისტემა, რომელშიც წარმოება, განაწილება და მოხმარება ხდება კერძო სამეურნეო პრინციპის საფუძველზე.

საზოგადო სამეურნეო პრინციპს საფუძვლად აქვს სულ სხვა მოტივები. პიროვნებათა შეერთება სამეურნეო მიზნით შეიძლება იყოს ნებაყოფლობითი და იძულებითი (სახელმწიფო). პირველი შეერთების მოტივი ეგოისტიური ხასიათის არის, მაგრამ ხდება მოდიფიკაცია საერთო ინტერესთა მოსახრებებით. მეორე სახის შეერთებას ხელმძღვანელობს საერთო ინტერესის მოტივი. მოწესრიგების უფლებრივი ფორმა არის აქ თავისუფლად და ნებაყოფლობით შემუშავებული დებულება, რომელიც შემდეგ სავალდებულო ძალას დებულობს (ნებაყოფლობითი შეერთება) ან ნორმები, რომელსაც აწესებს უმაღლესი ავტორიტეტი. უფლებრივი პრინციპი არის ავტორიტეტის ნება, შრომის ანაზღაურებას და ხარჯთა დაფარვას აქვს საზოგადო ხასიათი; ხარჯები იფარება წევრთა საშუალებებით (გადასახადი, ხარკი). შეტანილ და მიღებულ ფასეულობათა შეფარდება არ წარმოადგენს აუცილებლობას. საზოგადოებრივი-სამეურნეო სისტემა ამგვარად არის ისეთი სისტემა, რომელშიც წარმოება, განაწილება და მოხმარება დამყარებულია საზოგადოებრივ-სამეურნეო პრინციპზე.

კარიტატიულ პრინციპს აქვს საფუძვლად მეზუთე მოტივი. მოწესრიგების უფლებრივი პრინციპი არის აქ შემწირველის ნება; შეტანილ და მიღებულ ფასეულობათა შეფარდება არც აქ არსებობს; ხარჯები იფარება ნაწილობრივად მიმღებისგან ან და შემწირველის ანგარიშზე. კარიტატიული სისტემა არის ისეთი სისტემა, რომელშიც სამეურნეო მოქმედება დამყარებულია კარიტატიულ პრინციპზე. სინამდვილე წარმოადგენს ამ მოტივების და პრინციპების კომბინაციას, რომლის დროსაც ერთ-ერთ მათგანს ხელმძღვანელი მნიშვნელობა აქვს.

გამოვარკვიოთ არსებითი მხარე ამ სამ სამეურნეო სისტემისა და უპირველეს ყოვლისა კერძო-სამეურნეო სისტემის.

ჩვენ უკვე ვიცნობთ ლიბერალურ-ინდივიდუალისტური სკოლის შეხედულებას თავისუფალ მეტოქეობაზე. ვაგნერი არ ეთანხმება მას თავისუფალ მეტოქეობის გაგებასა და შეფასებაში.

ვაგნერი უპირველეს ყოვლისა უარყოფს თავისუფალ მეტოქეობის ბუნებრივ ხასიათს და ბუნებრივ აუცილებლობას. მისი აზრით, მეტოქეობის ფსიქოლოგიური და ლოლიკური დასაბუთება ვერ უძლებს კრიტიკას; მეტოქეობა, გარდა ამისა, ახალი ისტორიის პროდუქტი არის. ყალბმა წინამძღვრებმა მოგვცეს ყალბი დასკვნები სახელმწიფოს ჩაურევლობის მოთხოვნის შესახებ.

როგორც ვსთქვით უკვე, მოთხოვნილებანი ორი სახის არიან: ინდივიდუალური და კოლექტიური. უკანასკნელიც უნდა იქნეს დაკმაყოფილებული. კერძო-სამეურნეო სისტემას შეუძლია მხოლოდ ზოგიერთი და ნაკლებ მნიშვნელოვანი კოლექტიურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება. კერძო მეურნეობის თვალსაზრისი შეიძლება მავნებელი იყოს კოლექტიური ინტერესებისათვის, კოლექტიური დოვლათების წარმოებისათვის. მხოლოდ ტექნიკური და ეკონომიური თვალსაზრისი არ არის აქ საკმარისი. ასეთი დოვლათების წარმოება მოითხოვს კაპიტალის და შრომის დიდ დახარჯვას, რამოდენიმე დაწესებულებებში თავმოყრას.

თუ კი კონცენტრაცია არ ხდება, ზარალდება დოვლათების წარმოება. ზოგიერთ მოთხოვნილებას აქვს საზოგადო მნიშვნელობა და უნდა არსებობდეს რწმენა მასში, რომ ყველას მიეცემა ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა. აი ეს რწმენა არ არსებობს სწორედ მაშინ, როდესაც კოლექტიურ მოთხოვნილებას ემსახურება კერძო მეურნეობა. ამიტომ საჭიროა სხვა სისტემებიც. კარიტატიული სისტემა, რომელიც შეეფარდება განსაზღვრულ მოტივებს, საჭიროებას წარმოადგენს; სისტემა ავსებს დანარჩენ ორს და არბილებს მათ ნაკლულევენებას. გარდა ამისა კარიტატიული სისტემა არის სიმდიდრის სოციალური გამართლება, მაგრამ ამ სისტემასაც აქვს თავისი ნაკლულევენებანი. საშუალებები: მცირე და არა რეგულიარულად შემოდის, ის ბადებს პირად დამოკიდებულებას. ამ საშუალებით ყოველთვის არ სარგებლობს ის, ვისთვისაც ის არის დანიშნული. ამიტომ ეს სისტემა, დანარჩენების გარეშე, მიუღებელია. ამიტომ დიდ მნიშვნელობას პოულობს საზოგადო სამეურნეო სისტემა. მისი დანიშნულებაა კერძო სამეურნეო სისტემის ნაკლულევენების შესუსტება, დისპარმონიის შემცირება, ზრუნვა კოლექტიურ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისთვის. ეს სისტემა ორი სახისაა: ნებაყოფლობითი და იძულებითი; უკანასკნელის სახეები არიან: სახელ-

მწიფო, თემა, ოლქი და სხვ. იძულებით პრინციპს ამართლებს მიზან შეწონილება.

ჩვენ უკვე მივალწიეთ მნიშვნელოვან საკითხს — სახელმწიფოსა და სახალხო მეურნეობის დამოკიდებულების შესახებ. ზევით ნათქვამი როგორც ჩვენ გვგონია, საკმაოდ ახასიათებს ვაგნერის შეხედულებას ამ საკითხზე. მაგრამ ჩვენ ვსთვლით საჭიროდ რამოდენიმედ ახლოს შევეჩერდეთ ამ საკითხზე.

სახელმწიფოს, ლაპარაკობს ვაგნერი, აქვს უნივერსალური მნიშვნელობა. სახელმწიფო არის უმაღლესი ფორმა საზოგადოებრივი-იძულებითი მეურნეობისა. ის არის დიდი ფაქტორი წარმოებისა და განაწილებისა. სახელმწიფო არის ისტორიული კატეგორია, მისი მიზნები და მოქმედებანი იცვლებიან, მაგრამ მას აქვს ორი ორგანიზლი მიზანი და მათი შესაფერი ორი ჯგუფი მოქმედებათა. 1. უფლება და ძალა, 2. საერთო კეთილდღეობა და კულტურა — აი მისი მიზნები. 1. სახელმწიფო სპობს წინააღმდეგობებს და უადვილებს ინტერესთა განხორციელებას იმათ, ვისაც არ შეუძლია ეს საკუთარი ძალებით, 2. ის აარსებს დაწესებულებებს, რომლით სარგებლობაც შეუძლიათ მის ქვეშევრდომთ, თავის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. სახელმწიფოს მოქმედების სფერო თანდათან იზრდება და არა მხოლოდ ექსტენსიურად, არამედ აგრეთვე ინტენსიურად. როგორც საერთო წესი, სახელმწიფომ უნდა იკისროს მოქალაქეთა იმ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება, რომელთა დაკმაყოფილება არ შეუძლიათ ან ცუდათ ძალუთ ზევით განხილულ სამეურნეო სისტემებს.

ვაგნერმა გამოსავალ წერტილათ აღამიანი აიღო, მისი მოთხოვნილებებით და მოტივებით და, მიაღწია ხსენებულ დასკვნებს. საჭიროა იმის აღნიშვნა, რომ ამ დასკვნაში, რომელიც გამომდინარეობს აღამიანის ბუნების თავისებური გაგებისაგან, აღინიშნება კერძო-სამეურნეო სისტემის საჭიროება და მასთან ერთად საჭიროება სხვა სისტემებისა, უმთავრესად საზოგადოებრივი-იძულებითი სისტემის. სახელმწიფო უბრალოდ არააჯის-როლში, არ ეგუება მის შეხედულებებს. ვაგნერს აყავს სახელმწიფო უნივერსალურ ფაქტორის სიმაღლემდე, ხაზს უსვამს მის მტკიცე დამოკიდებულებას სახალხო მეურნეობასთან და ორივეს ორგანიულ ხასიათს; ამიტომ ის არ საზღვრავს სახელმწიფოს როლს მხოლოდ დამოკიდებულებათა მოწესრიგებით და აძლევს მას დიდ ამოცანას წმიდა სამეურნეო სფეროში, წარმოების, აღებ-მიცემის, განაწილების და მოხმარების სფეროში, ამოცანას, რომელიც მან უნდა შეასრულოს საკუ-

თარ სამეურნეო სარეწაოთა საშვალეებით. სახელმწიფო იჭრება კერძო სამეურნეო სისტემაში და ნაწილობრივ კისრულობს იმ ფუნქციებს, რომლის შესრულება არ შეუძლია უკანასკნელს. ეხლა გასაგებია თუ რატომ ეწოდება ვაგნერის სისტემას „სახელმწიფო სოციალიზმი“. მართალია ამ სისტემაში ბევრია „სახელმწიფოსაგან“ და ცოტაა ნამდვილ „სოციალიზმისაგან“, მაგრამ ჩვენ ვტოვებთ ამ უკვე იმთავითვე მიღებული სახელწოდებას. მიუხედავად ამისა, სოციალ-პოლიტიკის სფეროში ვაგნერი ყველაზე უფრო რადიკალური წარმომადგენელი არის ისტორიული სკოლისა. მართალია ვაგნერს შეეძლო, იღებდა რა გამოსავალ წერტილად ადამიანს მისი მოთხოვნილებებით, ლოლიკურად, როგორც ბევრი მისი წინამორბედი, უფრო რადიკალურ დასკვნამდე მისულიყო და კიდევაც მიეტოვებია ბანაკი „ბურჟუაზიულ ეკონომისტებისა“. მაგრამ ვაგნერი საშვალე გზით მიდის.

აქ იფარება დიდი განსხვავება ვაგნერისა ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლისაგან და თვით თავის წინამორბედებისაგანაც, რომელნიც ამ სკოლის მოწინააღმდეგენი იყვნენ. განსხვავება უკანასკნელთაგან აახლოვებს მას სოციალისტების ბანაკს, რომელთა გავლენით, განსაკუთრებით როდბერტუსის, შემუშავდა მისი მსოფლმხედველობა. სოციალიზმის იდეები, როგორც ვხედავთ, არ დარჩა გავლენის მოუხდენლად ბურჟუაზიულ ეკონომიკაზე, რომლის ერთი წარმომადგენელი, ვაგნერი, მაქსიმალურ დათმობაზე წავიდა სახელმწიფო სოციალიზმის სისტემის შექმნით.

ვაგნერი დიდ ყურადღებას აქცევს და დაწვრილებით იხილავს სახალხო მეურნეობის და სამართლის დამოკიდებულებას; სამართალი საზოგადოდ მის სისტემაში დიდ როლს თამაშობს, როგორც მომენტი, რომელიც საზღვრავს სახალხო მეურნეობის მდგომარეობას და განვითარებას. ის ლაპარაკობს თანამედროვე კულტურულ ხალხთა სამეურნეო სამართალზე და იხილავს პირადი თავისუფლების და კერძო საკუთრების ინსტიტუტს, რომელსაც მტკიცე კავშირი აქვს სახალხო მეურნეობასთან. თანამედროვე სამეურნეო წესწყობილობის დასაბუთება პირადი ინტერესით შეუძლებელია, რადგანაც ასეთი დასაბუთება, მაშინ, როდესაც არსებობს მთელი რიგი სხვა მოტივებისა, ყალბ აბსტრაქციას წარმოადგენს.

პირადი თავისუფლება გამოყავთ ინდივიდუუმის ბუნებიდან, რომელიც წარმოსადგენია, როგორც სავსებით დამოუკიდებელი არსება. მაგრამ ეს არ არის მართალი და ასეთი თავისუფლება არც მოთავსდება

საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან. ამ შემთხვევაში კერძო საკუთრებაც არის აბსტრაქციის და პირადი თავისუფლების და არა თანამედროვე ცხოვრების რეალური მოთხოვნილების პროდუქტი.

პოლიტიკური ეკონომიის დანიშნულება არის შემდეგი საკითხის გამოკვეთა—რამდენად მიზანშეწონილია თანამედროვე სამართალი და რა რეფორმებია საჭირო? ამ შეფასების დროს შეუძლებელია კერძო-სამეურნეო და საზოგადო-სამეურნეო თვალთსაზრისის გაიგივება და საჭიროა მხედველობაში მივიღოთ წარმოების და განაწილების ინტერესები.

ისტორია არის ორი პრინციპის ბრძოლა—ინდივიდუუმის რაც შეიძლება მეტი დამოუკიდებლობისა და მისი შევიწროების მთელის ინტერესისათვის ე. ი. ბრძოლა ინდივიდუალური და სოციალური პრინციპისა. დღეს გამეფებულია ინდივიდუალური პრინციპი. საჭიროა კი კომპრომისი ორივე პრინციპისა სამეურნეო სამართალში. მაგრამ ისეთ კომპრომისზე შორს წასვლა, რომლის დროსაც ინდივიდუალური პრინციპი მაინც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს, შეუძლებელია.

პირადი დამოკიდებულება იყო ისტორიული საჭიროება, რომელიც ეკონომიური მომენტებით ისაბუთებოდა. დღეს კი გამეფებულ უნდა იქნეს პირადი თავისუფლება, მაგრამ განსაზღვრულ ფარგლებში, რადგანაც კერძო და სახალხო მეურნეობის ინტერესები ხშირად სცილდებიან ერთმანეთს. აბსოლიუტურ (ნ. ქ.) თავისუფლების მოთხოვა ბადებს ახალ მოთხოვნას და უპირველეს ყოვლისა თანასწორობის მოთხოვნას, რომელიც შეიცავს აგრეთვე უფლებათა თანასწორობის მოთხოვნას. ეს პრინციპი ბადებს ბევრ სხვებს. ასეთი თანასწორობა სპობს ინდივიდუუმთა ორგანიულ კავშირს და სოლიდარობის გრძნობას. ლამაზი ლოზუნგია: „ერთი ყველასათვის და ყველა ერთისათვის,“ ასეთ შემთხვევაში პირიქით გარდაიქმნება. გარდა ამისა მოსახლეობის უმეტეს ნაწილისათვის პოლიტიკურ და უფლებებრივ თანასწორობას, ეკონომიურ უთანასწორობით, მცირე ღირებულება აქვს. ამიტომ თუ ჩვენ უკუუვადებთ პირად თავისუფლების პრინციპს, საჭიროა უკუუვადლოთ თანასწორობის პრინციპი, რომელიც გამომდინარეობს მისგან.

თვით ვაგნერი, ლეგალური თეორიის მომხრე არის. ამ თეორიის მიხედვით საკუთრების საკითხის განხილვის დროს საჭიროა მიმართვა სამართლის შექმნის წყაროსადმი. ეს ასაბუთებს საკუთრებას ადამით, კანონით და სახელმწიფოს ცნობით; ვაგნერი არ არის მომხრე მხოლოდ-

ამ თეორიისა; ის აღიარებს, მისი შეხედულებით მართალი დებულებებს სხვა თეორებისას.

კერძო საკუთრების ასეთი გაგებიდან ვაგნერს გამოყავს შესაფერი დასკვნა—სახელმწიფოს შეუძლია შევიწროება და გაუქმება ყოველ საკუთრებისა, გარდა საკუთრებისა მოხმარებით ქონებაზე, რომელიც გამართლებულია ადამიანის ბუნების ხასიათით. თავის უფლებით სარგებლობის დროს, სახელმწიფო უნდა ხელმძღვანელობდეს ზნეობრივი იდეებით, ხალხის შეხედულებით და სამართლიანობის გრძნობით.

ამრიგად, ვაგნერი სთვლის კერძო საკუთრებას მიზანშეწონილობის საკითხად და არა აუცილებლობის საკითხად, მარტივად რომ ვთქვათ, ვაგნერი ამართლებს კერძო საკუთრების თანამედროვე ინსტიტუტს, როგორც მიზანშეწონილ ინსტიტუტს.

ვაგნერი ამართლებს საკირო შემთხვევაში იძულებითი ჩამორთმევის უფლებას.

კერძო საკუთრების მოძღვრებაში ყველაზე უფრო იქონიეს გავლენა სოციალისტებმა, განსაკუთრებით როდბერტუსმა. ასეთი მსჯელობა აძლევს ვაგნერის სისტემას სოციალისტურ იერს.

ასეთია ვაგნერის მსოფლმხედველობის დამახასიათებელი ნიშნები, ასეთია არსება სახელმწიფო სოციალიზმისა, რომელიც გამოყვანილია რა ჩვენთვის ცნობილ წინამძღვრებიდან, პოულობს თავის, დამთავრებულ დასაბუთებას სოციალური ეკონომიკის იმ ნაწილში, რომელსაც ვაგნერი „საფუძვლებს“ უწოდებს.

ვაგნერი, ისე როგორც როდბერტუსი, ეკონომიურ საკითხთა განხილვის დროს აღნიშნავს ორ თვალსაზრისს: წმინდა—ეკონომიურ და სოციალურ ან ისტორიულ-უფლებრივს (ლოლიკური და ისტორიული კატეგორია ნ. ქ.). პირველ შემთხვევაში ადამიანი, როგორც ასეთი, უპირისპირდება გარეგნულ ბუნებას და შეისწავლება ამ რიგად წარმოშობილი სამეურნეო დამოკიდებულება. მეორე შემთხვევაში მიიღება მხედველობაში ადამიანის, კლასის მდგომარეობაც, განსაზღვრულ ხალხის ფარგლებში.

კაპიტალი არის ქონების ნაწილი, საწარმოო ნაწილი, წინააღმდეგ მოხმარებითისა. ვაგნერი იძლევა კაპიტალის შემდეგ საერთო განსაზღვრას: კაპიტალი არის სამეურნეო დოვლათთა მარაგი, რომელიც წარმოადგენს ახალ სამეურნეო დოვლათთა წარმოების საშუალებას. საერთო განსაზღვრა არაა საკმარისი. კაპიტალი როგორც ეკონომიური კატეგორია არის ისეთ სამეურნეო დოვლათთა მარაგი, რომელიც წარმოადგენს წარსული წარმოების პროდუქტს და ტენიკურ საშუალებას

ახალ დოვლათთა წარმოებისათვის. ასეთ კაპიტალს უწოდებს ვაგნერი ნაციონალურ, სოციალურ კაპიტალს. როგორც ისტორიულ-უფლებრივი კატეგორია კაპიტალი არის ის ნაწილი ქონებისა, რომელიც წარმოადგენს შემოსავლის წყაროს (რენტა, პროცენტი). ამ კაპიტალს ვაგნერი უწოდებს—ეგრძე კაპიტალს. ეს ორი ცნება არ ფარავს ერთი მეორეს. მაგალითად, ქონებას, რომელიც არის გაცემული იჯარით, აქვს შესაქუთრისათვის კაპიტალის მნიშვნელობა, მაგრამ ის არ წარმოადგენს პირობას ახალ დოვლათთა წარმოებისათვის და ამიტომ ის არ არის სოციალური, ნაციონალური კაპიტალი.

ეს დაყოფა კაპიტალისა, შემოტანილი როდბერტუსისა და ვაგნერის მიერ, დარჩა ჩვენ მეცნიერებაში და კაპიტალის განხილვა ხდება ამ ჩარჩოებში, მაგრამ ივსება სხვადასხვა შინაარსით.

კაპიტალის, სახელდობრ სოციალური კაპიტალის წარმოშობას ვაგნერი ხსნის წარსული წარმოებით. ამასთანვე საჭიროა ორი ხარისხის დოვლათის გარჩევა; დოვლათების, რომელიც უკვე თავის ობექტიური ხასიათით წარმოადგენენ კაპიტალს და მოხმარებითი დოვლათებს, რომელნიც ხდებიან კაპიტალად, თუ კი ადგილი აქვს თავშეკავებას მათ მოხმარებისაგან და თუ ის მოიხმარება წარმოების დროს მუშების სარჩენათ. მეორე სახის კაპიტალის წარმოშობის ახსნა მხოლოდ მომჭირნეობით, როგორც ამას სჩადიან მრავალი ეკონომისტები, შეუძლებელია. მისი წარმოშობა დამოკიდებულია შეძღვევი პირობების არსებობაზე: დოვლათების, ფასეულობათა წარმოება, უფლების ქონება, შეძლება და სინამდვილეში განკარგულება წარმოების დოვლათებით, ამ დოვლათების პირდაპირ მოხმარებისაგან თავის შეკავება, მოხმარება ახალ წარმოებისათვის. ამ დამატებებით ვაგნერმა რასაკვირველია ვერ შესცვალა კაპიტალის მომჭირნეობის თეორია.

ვაგნერი არჩევს კაპიტალის შემდეგ სახეებს: I დოვლათები, რომელიც საჭიროა ყოველი მატერიალური წარმოებისათვის: 1) მთავარი და ნედლი მასალა, 2) დამხმარე მასალა, 3) ტექნიკური საშუალებანი 4) შენობები, 5) მიწა (მელიორაცია), 6) მუშების საკვები საშუალებანი წარმოების დროს. II შრომის დანაწილებაზე დამყარებულ მეურნეობის დამზადებული პროდუქტებიც, საქონელი, III. კაპიტალები, რომლებიც ადვილებენ მიმოქცევას და მიმოსვლას—გზები, ფული, რომელსაც აქვს შინაგანი ფასეულობა. IV არა მატერიალური კაპიტალი-პატენტი, პრივილეგია, სახელმწიფო, კვალიფიციური სამუშაო ძალა.

ესა თუ ის თვალსაზრისი განხილვისა საზღვრავს იმას, თუ რამდე-

ნად წარმოადგენენ კაპიტალს მიწის ნაკრები, შენობა, ფული და დამზადებული პროდუქტები.

როგორც ვხედავთ, ვაგნერი იძლევა თავისებურ გადაჭრას საკითხისას კაპიტალის შესახებ. ძველ შეხედულებას იცავს ვაგნერი ფასეულობის თეორიის მიხედვით. ორიგინალური და მნიშვნელოვანი არის მისი მსჯელობა ღირებულობაზე. დოვლათის თვისებას ადამიანის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისა ეწოდება სარგებლიანობა. ფასეულობა არის ის მნიშვნელობა, რომელსაც აძლევს ადამიანი დოვლათს მისი სარგებლიანობის გამო. ეს ფასეულობა სუბიექტურია. ფსიქოლოგიურ განცდათა ანალიზი, სუბიექტიურ შეფასების დროს, გვიჩვენებს, რომ ჯერ ხდება ფასეულობის მიწერა და მერე ამ ფასეულობის სიდიდის გაზომვა. პირველი ხდება მარტივად — დოვლათს აყენებენ დამოკიდებულებაში მოთხოვნილებიდან. მეორე შემთხვევაში კი ხდება ორმაგი ოპერაცია: — დოვლათებს აღიარებენ მათი გამოსადეგობის მიხედვით სხვა და სხვა მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის, ხოლო შემდეგ ერთი და იმავე მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად.

ვაგნერი უარყოფს ფასეულობის ჩვეულებრივ დაყოფას სახმარ და საცვლელ ფასეულობათ, რადგანაც პირველი არის წმინდა ეკონომიური და მეორე კი ისტორიულ — უფლებრივი ცნება. ის იმეორებს როდბერტუსის სიტყვებს: „არსებობს მხოლოდ ერთი სახე ფასეულობისა — სახმარი ფასეულობა. უკანასკნელი არის ან ინდივიდუალური სახმარი ფასეულობა ან სოციალური სახმარი ფასეულობა. პირველი არის ფასეულობა, რომელიც იხილება არსებულ სოციალურ წესკობილების გარეშე; მეორე კი გულისხმობს შრომის დანაწილების, განსაზღვრულ უფლებრივ წესკობილების, დანაწილების ორანიზაციის არსებობას“.

სახმარ ფასეულობას ვაგნერი საზღვრავს, როგორც დოვლათის ფასეულობას, რომელიც იხილება მხოლოდ ერთი მიზნის — მოთხოვნილების დაკმაყოფილების თვალსაზრისით. საჭიროა დოვლათის ინდივიდუალური და სახმარი ფასეულობის გარჩევა მფლობელის მიზნებისა და დოვლათის ობიექტიურ ვარგისობის მიხედვით. ამ თვალსაზრისით ჩვენ გვაქვს ორი სახე სახმარი ფასეულობისა — Genusswert (დოვლათის ფასეულობა მოხმარებაში) და Produktionswert (ფასეულობა წარმოებაში). პირველის სიმაღლე დამოკიდებულია ადამიანის სუბიექტიურ მსჯელობიდან და მასთან ერთად ადამიანის მიზნებიდან და დოვლათის თვისებიდან. ამის გამო ფასეულობა ხელმისაწვდომია მეცნიერულ გამოკვლევისათვის. მეორის სიმაღლე ისაზღვრება ფასეულობით (ხარჯების გამოკლებით) იმ დოვლათებისა,

რომელიც მზადდება განსაზღვრულ საწარმოო საშუალებათა დახმარებით. ვაგნერი გვარჩევს აგრეთვე კონკრეტულ და აბსტრაქტული ფასეულობის გარჩევას, ე. ი. განსაზღვრულ დოვლათთა გვარის ფასეულობისა საზოგადოდ და დოვლათთა კონკრეტულ რაოდენობის ფასეულობის.

კონკრეტულ ფასეულობის სიმაღლე ისაზღვრება საჭიროების და მარაგის დამოკიდებულებით, აბსტრაქტულ ფასეულობის—მოთხოვნილების მნიშვნელობით და დოვლათის ვარგისობის ხარისხით.

სახალხო მეურნეობის განვითარებასთან ერთად დოვლათთა წარმოებას საკუთარი საჭიროებისათვის ეკარგება მნიშვნელობა და ვითარდება დოვლათების წარმოება საზოგადოების სხვა წევრების მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლათ; სწარმოებს დოვლათების გაცვლა გამოცვლა; ის გადადის ხელიდან ხელში, ხდება ხელშეკრულების ობიექტად.

ფასეულობას, რომელიც ეძლევა დოვლათს (რომელსაც აქვს სოციალური სახმარი ფასეულობა) გაცვლის, ხელშეკრულების ობიექტად ყოფნის შესაძლებლობის გამო ეწოდება საცვლელი ფასეულობა. საცვლელი ფასეულობის სიმაღლე ისაზღვრება მოკლე ხნის განმავლობაში—საჭიროებით და მარაგით, ხანგრძლივ დროში იმ დოვლათებისათვის, რომელთა ხელახლა წარმოება შეუძლებელია იმავე მომენტით, ხოლო დანარჩენთათვის წარმოების ხარჯებით.

ფასეულობის ცნებასთან ერთად ვაგნერი აყენებს ღირებულების ცნებას. ფასეულობა და ღირებულება სხვადასხვა ცნება არის და აქვს უფლება პარალელურ და დამოუკიდებელ არსებობაზე. ღირებულება არის მსხვერპლის გაღება პროდუქტის მისაღებად. შეიძლება ამ ღირებულების სამი თვალსაზრისით განხილვა: 1) კაცობრიობის, 2) სახალხო მეურნეობის და 3) ერთეულ მეურნეობის. კაცობრიობის თვალსაზრისით ღირებულება არის მხოლოდ ადამიანის ყოველგვარი შრომის რაოდენობა. სახალხო მეურნეობის თვალსაზრისით ღირებულებას წარმოადგენს ფასეულობა, რომელიც იხარჯება ბუნების აუცილებელ დახმარების გაწევის დროს წარმოებაში. ერთეული მეურნეობის თვალსაზრისით ღირებულებას წარმოადგენს ის ხარჯი, რომელსაც იწვევს მესამე პირთა დახმარება (სამუშაო ხელფასი, მოგება, იჯარა და სხვა).

ღირებულების ცნება, როგორც დამოუკიდებელი კატეგორია, განაწილდა რუსეთში გარდაცვალებულ პროფ. ტუგან-ბარანოვსკიმ. უკანასკნელის შრომა „პოლიტიკური ეკონომიის საფუძვლები“ საკმაოდ სიღრმად გვიჩვენებენ ამ საკითხის ასეთი გადაჭრის მნიშვნელობას. გამოვარკვიოთ კიდევ ვაგნერის შეხედულება რამოდენიმე მთავარ საკითხზე.

ფასის სიმაღლე ვაგნერის აზრით დამოკიდებულია დროის მოკლე განმავლობაში „მიწოდება და მოთხოვნაზე“ ხოლო ხანგრძლივ დროში „წარმოების ხარჯების კანონზე“. ჩვენ არ შევიჩერდებით ამ ცნებათა ანალიზზე. კრედიტის განსაზღვრაში ვაგნერი იზიარებს ჩვენთვის უკვე ცნობილ მომენტს—ნდობას. ამ განსაზღვრასთან დაკავშირებით და მისი ფასეულობის ექვექტიურ თეორიასთან იძლევა ის თავის ფულის თეორიას. ის გარკვეულად ლაპარაკობს, რომ ფულის ფასეულობის პრობლემა არის სპეციალური შემთხვევა საერთო (საცვლელ) ფასეულობის და ფასის პრობლემისა. მისი ფულის თეორიაში პოულობს ადგილს რაოდენობითი თეორია ფულისა. ჩვენ არ შევიჩერდებით უფრო დაწვრილებით ამ საკითხზე და წინ წავალთ.

გამოვარკვიოთ ვაგნერის შეხედულება განაწილების პრობლემაზე. განაწილება წმიდა ეკონომიური თვალსაზრისით არის ისეთი სამეურნეო პროცესი, რომლის დახმარებით, დოვლათთა გროვა (წმიდა პროდუქტის ფასეულობა), რომელიც არის შექმნილი შრომის დანაწილების საფუძველზე, როგორც ცალკე სარეწაოში, ისე მთელ სახალხო მეურნეობაში, ნაწილდება იმ პირთა შორის, რომელნიც ღებულობდნენ მონაწილეობას წარმოებაში თავისი შრომით და საკუთრებით, მათი პირადი მოხმარებისათვის. მიზეზი ასეთი პროცესისა და გაცვლა-გამოცვლის იმყოფება შრომის დანაწილებაში; ამიტომ განაწილება არ ქრება სოციალისტურ სახელმწიფოშიც. განაწილების ისტორიულ-უფლებრივი თვალსაზრისით განსაზღვრის დროს საჭიროა არსებულ უფლებრივ წესწყობილების მხედველობაში მიღება.

ვაგნერი იძლევა განაწილების აბსტრაქტულ თეორიას. არსებობს ოთხი სახე შემოსავლისა: ხელფასი, მოგება, მესარეწის მოგება და დიფერენციალური რენტა (განსაკუთრებით მიწის რენტა). ხელფასი ეკონომიური თვალსაზრისით არის მუშის, როგორც ასეთის, წილი წარმოების წმინდა პროდუქტში, ჯილდო რომელსაც ის ღებულობს წარმოებაში მონაწილეობისათვის. ხელფასი გადაიხდება არა წმინდა პროდუქტისაგან, არამედ მესარეწის კაპიტალისაგან, მას ავანსად იძლევა მესარეწე.

ხელშეკრულებითი ხელფასის სიმაღლე ისაზღვრება შრომის სიამოვნებით და სიმძიმით, საჭირო ძალდონით, მოთხოვნილებით, შრომის შედეგის ფასეულობით. ხანდახან დამოუკიდებლად, ხანდახან დაკავშირებით პირველ მომენტთან მოქმედებენ აგრეთვე ხარჯები, რომელნიც საჭირო არიან ამა თუ იმ სამსახურის გასაწევად—სხვადასხვა უნარის იშვიათობა, ინდივიდუალური წარმატება და სხვა.

ვაგნერი არ იძლევა ხელფასის მთლიან თეორიას. იგივე შეიძლება ითქვას მოგების თეორიაზე.

მოგება ისტორიულ-უფლებრივი თვალსაზრისით არის კაპიტალისტების, როგორც ასეთთა, ე. ი. კაპიტალის მესაკუთრეთა წილი წარმოების წმინდა პროდუქტში. ვაგნერიც რჩება რა ერთგული გერმანელ ეკონომისტების ტრადიციისა, ყოფს მოგებას ორ ნაწილად — კაპიტალის და მესარეწის მოგება. კაპიტალის მოგება თავის მხრივ შესდგება ორი ნაწილისაგან. მოგება და რისკის პრემია. მოგების ახსნას და დასაბუთებას ვაგნერი ეძებს ერთსა და იმავე დროს ბ. ბავერკის ლაჟის თეორიაში, ნაყოფიერების, სარგებლიანობის, თავის შეკავების და თავის მიერ განვითარებულ შრომის თეორიებში. თავის შრომის თეორიით, როგორც თვით ვაგნერი ამტკიცებს, ის იძლევა მოგების გამართლებას, და არა მის ახსნას და დასაბუთებას. აკპიტალისტები, მაშინაც კი, როდესაც ისინი პირად ინტერესებით მოქმედებენ მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ ფუნქციას ასრულებენ. მთლიანობის ინტერესებში გადაცემული აქვთ მათ ფუნქცია სოციალური კაპიტალისა, მათი კერძო კაპიტალის ფორმით, გადიდების და ახლად შექმნისა. პირველ ხანებში ამ დანიშნულებას სხვებზე უკეთესად შესრულებას შესძლებდნენ მხოლოდ ისინი. მათი შრომა, საზოგადოებრივი მოქმედება მოითხოვს მათ დაჯილდოებას მოგების სახით.

მოგებას აქვს მისწრაფება გათანაბრებისაკენ თუ კი არ არსებობენ დაბრკოლებანი. განსაკუთრებული პირობები იწვევენ ხელფასის და მოგების განსხვავებას წარმოების სხვა და სხვა დარგებში. მოგების ახსნა იძლევა პროცენტის ახსნასაც. ლკანასკნელი, რასაკვირველია, არ შეიძლება იყოს უფრო მაღალი, ვიდრე პირველდაწყებითი მოგება. პროცენტის სიმაღლე ისაზღვრება მიწოდება და მოთხოვნით და ყველა ფსიქოლოგიური მომენტის მოქმედებით. შეიძლება პროცენტის ახსნა აგრეთვე როგორც ფასის სპეციალური შემთხვევისა. ვაგნერი აღნიშნავს მოგების და პროცენტის თან და თან დაცემის ტენდენციას.

მესარეწის მოგება, როგორც ეკონომიური კატეგორია არის მესარეწის როგორც სარეწაოს ორგანიზატორის და ხელმძღვანელის, საკირო სპეციფიურ სამსახურის დაჯილდოება. როგორც ისტორიულ-უფლებრივი კატეგორია ის არის შემოსავალი, რომელიც რჩება გარდამეტი წმინდა პროდუქტისაგან ყველა ხარჯთა (ბუნებრივ და სახაზხო სამეურნეო) დაფარვის და მესამე პირთა გასტუმრების შემდეგ, და რომელიც რჩება მესარეწის, როგორც სარეწაოს ორგანიზატორს საკუთარ

შიშითა და რისკით ხელმძღვანელობის გამო. ვაგნერი აცხადებს მესარე-
წის მოგებას ხელფასის სახით და ამაში პოულობს მის გამართლებას.
ამიტომ ვაგნერის აზრით, მესარეწის მოგების სიმაღლე დამოკიდებულია
იმ მომენტებზე, რომელზედაც არის დამოკიდებული ფასის და ხელფასის
სიმაღლე.

მესარეწის მოგებასაც აქვს ტენდენცია გათანასწოებისა, მაგრამ
არა იმ ზომით როგორც კაპიტალის მოგებას, რადგანაც დაბრკოლებანი
გათანასწოებისა აქ მეტია—სწორედ ამიტომ წარმოიშობა აქ რენტა.
სახალხო მეურნეობის განვითარებასთან ერთად მესარეწის მოგება
მცირდება, უმეტესად მიწის რენტის გაველების ქვეშ.

რენტა საზოგადოდ, განსაკუთრებით მიწის რენტა არის წმინდა
ეკონომიური მოვლენა. ვაგნერი საზღვრავს მას შემდეგნაირად: შემოსა-
ვალი პროდუქტებისაგან, რომელიც იყიდება ბაზარზე ერთი და იგივე
ფასათ, მაგრამ რომელთაც აქვთ სხვადასხვა საწარმოო ხარჯები. ვაგ-
ნერი აღნიშნავს რენტის უნივერსალურ ხასიათს და არჩევს პერსონა-
ლურ და ნივთიერ რენტას. უმნიშვნელოვანესი, მაგრამ არა ერთად-
ერთი სახე უკანასკნელისა, არის მიწის რენტა. ვაგნერი მომხრეა რიკარ-
დოს რენტის თეორიის. მისი აზრით ეს თეორია თავისუფლად უძლებს
კრიტიკას; მითითება ტექნიკურ განვითარებაზე და ლიბიხის კანონი,
სრულებითაც არ აქარწყლებენ რიკარდოს თეორიას.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ვაგნერი არის მოწინააღმდეგე წმინ-
და ინდუსტრიალურ სახელმწიფოსი და ბრენტანო და ლიტცელის სა-
წინააღმდეგოდ მოითხოვს აგრარულ პროტექციონიზმს. საჭიროა აღ-
ვნიშნოთ კიდევ შემდეგი: ვაგნერის აზრით აბსოლიუტური და რელა-
ტიური სიმაღლე ხელფასის და მოგებისა არის შედეგი ინტერესთა ბრძო-
ლისა; ხელფასის მინიმუმი (რელატიური ცნება) პროდუქტის აღებულ
ფასეულობასთან, საზღვრავს მოგების მაქსიმუმს; როგორც ვხედავთ ვაგ-
ნერიც ხედავს იმ ანტაგონიზმს, რომელიც არსებობს ამ ორ კლასთა
შორის.

დავკმაყოფილდეთ თქმულით.

როგორც დავინახეთ ვაგნერის გამოკლევას აქვს არა ისტორიული,
არამედ სისტემატიური და დოგმატიური ხასიათი. მეთოდოლოგიურად ის
უფრო უაზლოვდება ძველ სკოლას. ვაგნერის მთელი სისტემა არის ერ-
თის მხრივ სინტეზი ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ და ისტორიულ
სკოლისა და მეორე მხრივ სინტეზი ინდუვიდუალიზმისა და სოციალიზ-
მისა. მართალია ვაგნერის წინამძღვრებს სრულებითაც აუცილებლო-

ბით ვერ მივეყვართ სახელმწიფო სოციალიზმის სისტემამდე, მაგრამ სახელმწიფო სოციალიზმი მაინც წარმოადგენს დამოუკიდებელ სისტემას.

სახელმწიფო სოციალიზმის იდეებმა იქონიეს დიდი გავლენა ევროპის სახელმწიფოთა სოციალურ-ეკონომიურ პოლიტიკაზე. ეს იდეები არამც თუ არ გამქალაქა, არამედ ყოველ დღე თან და თან მტკიცდებიან. ამასთან სახელმწიფო სოციალიზმი (კაპიტალიზმი, როგორც ამბობენ დღეს) ერთისათვის წარმოადგენს საბოლოო მიზანს და მეორესათვის კი მხოლოდ გარდამავალ სტადიას სრულ სოციალიზმამდე.

საქირო ლიტერატურა: A. Wagner. Grundlegung der Politischen Oekonomie. 3 Auf. 1892/1894.

სასურველი ლიტერატურა: A. Wagner. Theoretische Sozialökonomik oder Allgemeine und theoretische Volkswirtschaftslehre I, II 1907 09.

VI. სოციალური პოლიტიკის კავშირი

(Verein für Sozialpolitik).

ისტორიული სკოლის დამაარსებელნი და მრავალი მომხრენი არ კმაყოფილდებოდნენ თავის იდეების მხოლოდ ბეჭდითი ქადაგებით. მათ აირჩიეს მეორე უფრო პრაქტიკული და ერთგული გზა. თავისუფალ ვაჭრობის სკოლის იდეებთან საბრძოლველად, სოციალურ-ეკონომიურ სინამდვილის კოლექტიურ და მასიურ შესწავლისათვის, მუშათა კლასის დასაცავად, მათ დაარსეს 1872 წ. ქ. ეიზენახში „სოციალური პოლიტიკის კავშირი“. ეს კავშირი აერთიანებდა გერმანულ ეკონომიურ მეცნიერების მთელ საუკეთესო ნაწილს. შპოლერი იყო კავშირის სული და გული, მაგრამ კავშირი არ წარმოადგენდა ერთგვარ მასას. ის აერთიანებდა სხვადასხვა პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიურ მსოფლმხედველობის პიროვნებებს. კავშირის მემარცხენე ფრთას წარმოადგენდნენ ვანერი და შეფლე.

კავშირმა გამოცა მთელი რიგი შრომება. მან იქონია დიდი გავლენა გერმანიის საზოგადოებრივ აზრზე და დევით მთავრობაზედაც, რომელიც ხშირად მისდევდა კავშირის და მისი წევრების მოთხოვნებიებს.

ერთ თავისუფალი ვაჭრობის სკოლის წარმომადგენელმა Oppenheim-მა მისცა კავშირს დაცინვითი სახელი „კათედერ-სოციალიტები“ ხოლო მათ სისტემას „კათედერსოციალიზმი“. ეს სახელი გახდა ძლიერ პოპულარული და დღემდის შერჩა მეცნიერებას.

1922 წ. კავშირმა გადაიხადა თავის 50 წ. იუბილეუმი; ის დღესაც განაგრძობს თავის მოქმედებას, თუმცა მას უკვე დაეკარგა ის მნიშვნელობა და გავლენა, რომელიც მას წინეთ ქონდა. ეს ბუნებრივია, რადგანაც თანამედროვე პროლეტარიატს ვერ დააკმაყოფილებს ის ზომები, რომელსაც კავშირი მოითხოვდა, და რომელიც დღეს განხორციელებულიც არის. მისი მოთხოვნილება მიდის დიდად უფრო შორს, ის მოითხოვს მთელ თანამედროვე წესრიგის გაუქმებას და კოლექტივისტურ წესუბილებების დამყარებას.

ლიტერატურა: Else Conrad. Der Verein für Sozialpolitik. 1906.

VII ისტორიული სკოლის მიმდევრები გერმანიასა და სხვა ქვეყნებში.

ისტორიული სკოლის ყველა შტოების იდეები სწრაფად გავრცელდნენ გერმანიაში. გერმანიის უნივერსიტეტები გახდა ისტორიული სკოლის იდეების დამცველი და გამვრცელებელი. ისტორიულ სკოლამ დაიკავა გაბატონებული მდგომარეობა გერმანულ საუნივერსიტეტო ეკონომიურ მეცნიერებაში და დღემდის მას არ დაუკარგავს უპირატესი მნიშვნელობა.

ისტორიული სკოლის გავლენა გერმანიის გარეშე უფრო სუსტი იყო. დასავლეთი ევროპის სხვა ქვეყნები ერთგული დარჩენ ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლის საერთო ხასიათისა. გერმანულ ეკონომიურ მეცნიერებებში მიიღო თავისებური იერი, ამიტომ ჩვენ მეცნიერებაში მიღებულია ლაპარაკი ერთის მხრივ გერმანულ ეკონომიკაზე და მეორე მხრივ ინგლისურ და ფრანგულ ეკონომიკაზე.

დავასახელოთ რამოდენიმე მთავარი წარმომადგენელი ისტორიული სკოლისა გერმანიაში. თვალსაჩინო ადგილი მათ შორის უეჭველად კ. ბოუხერს უკირავს, რომელმაც გაამდიდრა ჩვენი მეცნიერება და განამტკიცა მისი ავტორიტეტი საინტერესო ეთნოლოგიური და ანტროპოლოგიური გამოკვლევებით. მისი შრომა „Die Entstehung der Volkswirtschaft“ (არის რუსული თარგმანი) ეკუთვნის საუკეთესო თხზულებათა რიცხვს.

შემდეგ საქიროა აღვნიშნოთ ლექსისი, რომელიც თავის მეთოდოლოგიურ შეხედულებაში უახლოვდება ვაგნერს. ლექსისი იყო გართული უმეტესად ფულის ტრიალის საკითხით და მოსახლეობის პრობლემით. დიდად დამსახურებულია აგრეთვე სტატისტიკაშიც. ზომბარტი,

დღეს ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი, ცნობილია თავის ვრცელი შრომით „Der moderne Kapitalismus“ (არის რუსული თარგმანი). ზომბარტი აყენებს სხვადასხვა სამეურნეო სისტემების განსხვავებას და სთვლის პოლიტიკურ ეკონომიას მოძღვრებათ სამეურნეო სისტემაზე. ზომბარტი მოწინააღმდეგეა ეთიურ მაპართულებისა. იბრება სოციალიზმისაკენ, თეორეტიულ მარქსიზმში ენ. ადენიზნოთ კიდევ შულცე-გიო-ვერნიცტი (Der Grossbetrieb 1892). ჰერცენი მისი ცნობილ „Arbeiterfrage“-თ (არსებობს რუსული თარგმანი) კონტადი—Grundriss der Politischen Oekonomie და შპალერის ერთგული მოწაფენი შემახერი და შპიტჰოფი. გერმანელ ეკონომისტების ინციატივის და კოლექტიურ შრომას ეკუთვნის აგრეთვე ასეთი კაპიტალური შრომები, როგორც „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ (იენის უნივერსიტეტის პროფესორის ელსტერის რედაქტორობით), რომელიც წარმოადგენს ვრცელ ლექსიკონს და „Handbuch der Politischen Oekonomie“ გამოცემულ შიონბერგის ჰონაწილეობით და ხელმძღვანელობით.

ისტორიული სკოლის ნიადაგზე დგას ორი ცნობილი ეჟრნალი: „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“ (დაარსებული 1863 წ. ჰილდებრანდის მიერ) და „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich“ (დაარსებული 1881 წ. შმოლერის მიერ). პირველს ხელმძღვანელობს დღეს იგივე პროფ. ელსტერი და მეორეს შემახერი. ისტორიული სკოლის წარმომადგენლებიდან გერმანიის გარეშე აღენიშნოთ ინგლისური ეკონომისტები ინგრემი, ტონინი. ისტორიული სკოლის ცალკე იდეებმა იპოვება აღიარება აგრეთვე რუსეთშიც. ჩუპროვი-მამა, როშერის მოწაფე, არის ამ სკოლის წარმომადგენელი. საქართველოში არ არიან ტიპიური წარმომადგენელნი ისტორიული სკოლისა. პროფ. გოგიჩაიშვილმა ბიუხერის მოწაფემ, დასწერა საინტერესო შრომები ისტორიული და სტატისტიკური ხასიათისა (Das Gewerbe in Georgien. Tübingen 1901; Частное земледелие в Грузии Т. 1910), მაგრამ ის ისტორიულ სკოლას არ ეკუთვნის. პირველი სერიოზული ცდა საქართველოს ეკონომიური ისტორიის შესწავლისა მოგვცა ჩვენ ისტორიკოსმა პროფ. ჯავახიშვილმა (საქართველოს ეკონომიური ისტორია. წიგნი I. 1908).

VIII. ისტორიული სკოლის სამართო შეფასება.

ისტორიული სკოლის დიდი დამსახურება მდგომარეობს უპირველეს ყოვლისა ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ სკოლის კრიტიკაში.

მთავარი დებულებანი ამ სკოლისა შერყეული არის იმდენად, რომ მის განაალებაზე ფიქრიც შეუძლებელია. ზოგიერთი წარმომადგენელი ისტორიულ სკოლისა მაგ. შმოლერი მეტად შორს წავიდენ, რამდენადაც ისინი უარყოფდენ აბსტრაქტულ დედუქტურ მეთოდის დაშვებას და ნაყოფიერებას, დოგმატიურ კლევადიებას და განზოგადოებას. შმოლერი საბოლოოდ დათმობაზე წავიდა და დღეს დავა მეთოდზე მიწწარდა. ისტორიულ სკოლამ დიდი ყურადღება მიაქცია ჩვენი მეცნიერების მეთოდოლოგიურ საკითხებს. მან განათავისუფლა ჩვენი მეცნიერება ლიბ.-ინდ. სკოლის შეცდომებიდან. მართალია ისტორიულ სკოლამ ვერ მოგვცა ნაოლიანი და გაჩეკეული პასუხი საკითხებზე, მაგრამ მან გარდა ყოველივესი, დაბადა დიდი ინტერესი პოლიტიკური ეკონომიის მთავარ ნაწილის გეოლოგიისადმი და მისცა დასაწყისი ეკონომიკის შემდეგ გადასინჯვას და ახალ შენობას.

ისტორიულ სკოლას აქვს დიდი დამსახურება ჩვენი მეცნიერების წინაშე, რამდენადაც ეს საზოგადოებაში არა ინდუციულუბების მექანიზურ წვეთებას ხედავს, არამედ ორგანიზულ კავშირს, რამდენადაც ის იხილავს მეურნეობას, როგორც რთული ისტორიული განვითარების პროდუქტს, რამდენადაც ის ხაზს უსვამს, ჩვენი სოციალურ-ეკონომიური სინამდვილის რელატიურ ხასიათს. ისტორიულ სკოლამ ნათელი მოფინა ჩვენ წარსულს, გაამდიდრა ეკონომიური ისტორია ძვირფასი შრომებით და ასწია ეს მეცნიერება უფრო მაღალ დონემდე. ამრიგად ეკონომიური მიმართულება ისტორიაში შევსებული იქნა ისტორიული მიმართულებით ეკონომიკაში. ისტორიის და ეკონომიკის დაახლოვება სასარგებლო აღმოჩნდა ორივე მეცნიერებისათვის.

ისტორიულ სკოლას მიუძღვის დამსახურება სოციალურ რეფორმების პრინციპის დასაბუთებაში. მართალია მისი მოთხოვნა არ შეეფერება მუშათა კლასის საბოლოო იდეალებს, მაგრამ მან დაარწმუნა ბურჟუაზიაც რეფორმების საჭიროებაში და ამ შემთხვევამ გააღვიძა მუშაობა სოციალური პოლიტიკის დარგში.

მაგრამ ისტორიულ სკოლას აქვს თავისი ნაკლიც. მას დაავიწყდა რომ ისტორიით არ ამოიწურება პოლიტიკური ეკონომია, რომ ისტორია მიუხედავად თავის მნიშვნელობისა, უნდა დარჩეს ჩვენთვის მხოლოდ დამხმარე მეცნიერებად. ისტორიით ცალმხრივ გატაცების გამო მან განზე დასტოვა თეორეტიული ეკონომიკა და შეაფერხა ჩვენი მეცნიერების განვითარება. თეორეტიულ ეკონომიკის დარგში, რო-

გორც ჩვენ დაეინახეთ, ისტორიული სკოლა შეიქმნა უნაყოფო, ის ვერ მოშორდა ჩვეულებრივ ეკლექტიზმს.

ისტორიული სკოლა მიდიოდა მეტად შორს საზოგადოების და ორგანიზმის შედარებაში. მას თითქმის ავიწყდებოდა რომ საზოგადოება არ წარმოადგენს ორგანიზმს.

ისტორიულ სკოლამ ვერ დაიცვა ბოლომდის რელიატივიზმის პრინციპი, რამდენადაც ის მიგვითითებდა ბუნებრივი და მუდმივი ინსტიტუტების (კერძო საკუთრების), სამეურნეო კანონების აჩსებობაზე. ამასთანავე სკოლის შეხედულება უკანასკნელ საკითხზე და საზოგადოებაც მეტად გაურკვეველი და სიმტკიცეს მოკლებულია.

გავეცანით რა ისტორიულ სკოლას, ჩვენ არ შეგვეძლო არ დაგვენახა რომ ის არის სინტეზი ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურ და სოციალისტურ მიმართულებათა.

ამასთანავე უნდა გვახსოვდეს, რომ ისტორიული სკოლა არის შედეგი თავისი დროის სოციალ-ეკონომიურ განწყობილებისა და ის საბოლოოდ იგივე ანტი-სოციალისტურ მიმართულების შტო არის.

ს ა რ ზ ე ვ ი

	83.
ავტორისაგან	3.
I. ისტორიული სკოლის წინამორბედნი	5.
II. ისტორიული სკოლის დამაარსებელნი	7.
1. ვ. როშერი	8.
2. ბრ. ჰილდებრანდი	23.
3. კ. კნისი	28.
III. გ. შმოლერი. სოციალ-ეთიური მიმართულება	37.
IV. ლ. ბრენტანო. სოციალ-პოლიტიკური მიმართულება	61.
V. ა. ვაგნერი. სახელმწიფო სოციალიზმი	65.
VI. სოციალური პოლიტიკის კავშირი	87.
VII. ისტორიული სკოლის მიმდევრები გერმანიასა და სხვა ქვეყნებში	88.
VIII. ისტორიული სკოლის საერთო შეფასება	89.

